

ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, o.p.s.

INDUSTRIÁLNÍ MĚSTO V POSTINDUSTRIÁLNÍ SPOLEČNOSTI

2. DÍL SOUSEDSTVÍ, KOMUNITY A LOKALITY

LUBOR HRUŠKA - TVRDÝ A KOL.

OSTRAVA 2012

Tato publikace byla zpracována v rámci grantu: Industriální město v postindustriální společnosti. Grant byl finančně podpořen Grantovou agenturou České republiky a byl evidován pod číslem 403/09/1720. Na jeho řešení se podílelo konsorcium: VŠB – Technická univerzita v Ostravě, zastoupená Ing. Luborem Hruškou – Tvrdým, Ph.D., Ostravská univerzita, prof. PhDr. Janem Kellerem, CSc. a společností SC&C, zastoupena Doc. RNDr. Janem Řehákem.

Práce na publikaci částečně financovala společnost PROCES – centrum pro rozvoj obcí a regionu, s. r. o.

Návrh obalu Nika Chadzipanajotidisová

Autor fotografií použitých na přebalu knihy Petr Kotula

Recenzovali:

Mgr. Karel Sibinský – starosta Úřadu městského obvodu Ostrava-Jih, sociální pedagog,
PhDr. Juraj Hon – sociolog, Marketingová laboratoř Ostrava

Autorský kolektiv:

Lubor Hruška – Tvrdý	Katedra regionální a environmentální ekonomiky, VŠB – Technická univerzita Ostrava
Michal Illner	Oddělení lokálních a regionálních studií Sociologický ústav AV ČR, v. v. i
Jiří Musil	Fakulta sociálních věd, Centrum pro sociální a ekonomické strategie, Univerzita Karlova
Jan Keller	Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií. Ostravská univerzita v Ostravě
Ivana Foldynová	VŠB-TU Ostrava, FAST, Katedra městského inženýrství
Alice Gojová	Katedra sociálních studií, Ostravská univerzita v Ostravě
Igor Ivan	VŠB-TU Ostrava, HGF, Institut geoinformatiky
Jiří Kovář	VŠB-TU Ostrava, EkF, Katedra veřejné ekonomiky

Vydala ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, o.p.s., Ostrava 2012

Druhé, upravené vydání

Copyright: © Lubor Hruška – Tvrdý 2012

ISBN 978-80-904810-5-3

Industriální město v postindustriální společnosti

2. díl sousedství, komunity a lokality

Lubor Hruška – Tvrdý a kol.

Ostrava 2012

OBSAH

ÚVOD	7
<i>LUBOR HRUŠKA-TPVRDÝ, IVANA FOLDYNOVÁ</i>	
KOMUNITA – PROMĚNY NEBO ZÁNÍK?	9
<i>JAN KELLER</i>	
REZIDENČNÍ KOMUNITA A KOMUNITNÍ VZTAHY V SOUDOBÉM MĚSTĚ	27
<i>MICHAL ILLNER</i>	
OSTRAVA A OSTRAVSKO DO POLOVINY 60. LET MINULÉHO STOLETÍ	56
<i>JIŘÍ KOVÁŘ</i>	
STUDIE O ZMĚNÁCH SOCIÁLNĚ PROSTOROVÉ STRUKTURY OSTRAVY MEZI R. 1966 A 2010	73
<i>JIŘÍ MUSIL, IGOR IVAN</i>	
VÝVOJ OBYTNÝCH LOKALIT MĚSTA V SOUVISLOSTI S DEINDUSTRIALIZACÍ OSTRAVY JAKO POZADÍ VÝVOJE.....	130
<i>IVANA FOLDYNOVÁ, LUBOR HRUŠKA-TPVRDÝ, JIŘÍ KOVÁŘ</i>	
VÝZNAM PROSTORU V SOCIÁLNÍCH VZTAZÍCH OBYVATEL OSTRAVY	159
<i>ALICE GOJOVÁ</i>	
ZÁVĚR	176
<i>LUBOR HRUŠKA-TPVRDÝ, IVANA FOLDYNOVÁ</i>	
VĚCNÝ REJSTŘÍK.....	178

ÚVOD

Lubor Hruška-Tvrďý, Ivana Foldynová

Pojem sousedství bývá bezprostředně vázán na oblast kolem místa bydliště. Vystihují jej vazby, které jsou založeny na prostorové blízkosti a stycích probíhajících na jeho území a které jsou nejzákladnější formou sdružování. Místní zájmy a sdružování mají za následek vznik citového vztahu k místu bydliště. Ve spojitosti s pojmem sousedství je důležité, jak ho vnímají jednotlivci, jelikož individuální vnímání je založeno na představě o okolním světě a každý jedinec ji má jinou.

K faktorům důležitým pro roli sousedství v lokalitě dle Musila (2002) patří sociální homogenita obyvatelstva, postoj k prostorové mobilitě, sociální postavení obyvatel, demografická struktura, velikost města, poloha v rámci města, druh zástavby či urbanistická koncepce.

V českých socialistických městech (stejně jako ve městech západní Evropy a USA) byl zjištěn fenomén, který vyvracel

názor urbánních sociologů, kteří tvrdili, „že v městských společnostech nebude už nutná vzájemná pomoc širších rodin a že všechny tyto potřeby budou řešeny buď technickou domácností, tj. sebeobsluhou, anebo službami.“ (Musil a kol., 2002, str. 291)

Sociologický výzkum provedený v socialistickém Československu vyvrátil názor, že služby organizované státem nahradí komunikaci a výpomoc mezi prostorově oddělenými příbuznými, a že povede k zániku sousedství. Naopak se ukázalo, že sousedé a sousedství tvoří významnou složku neformální struktury lokální komunity. Z výzkumů vyplynula vysoká prostorová koncentrace blízkých příbuzných. Velmi důležitá byla také přítomnost přátel v sousedství, jejich množství se zvyšovalo úměrně s délkou bydlení obyvatel v dané oblasti. Sousedské vazby také ovlivňují další faktory, a to nakolik se lidé cítí v lokalitě zakořenění,

jak jsou zde spokojeni či zda mají pocit sounáležitosti. (viz Musil a kol., 2002)

Dle Musila je rozlišován podle typu zástavby i rozsah výpomocné funkce sousedství. Na sídlištích byla velmi rozvinuta výpomocná funkce (oproti starším městským čtvrtím) spočívající v drobné denní pomoci, jako je hlídání dětí, půjčování peněz. Lidé se však na sídlištích méně znali, méně o sobě věděli a funkce sociálně-komunikační zde byla slabší než ve skupinách rodinných domků. Starší městské čtvrti se vyznačovaly slaběji rozvinutou výpomocnou funkcí, silně zde

byla zastoupena výpomoc v nemoci. Ve čtvrtích rodinných domků fungovala sociální komunikace a vzájemná pomoc spočívala v drobných službách.

Jednotlivé kapitoly se budou zabývat jak teoretickými aspekty komunit, tak i konkrétní situací v Ostravě.

Zdroje:

MUSIL, J. a kol. *Zrod velkoměsta*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2002. 352 s. ISBN 80-7185-409-3.

KOMUNITA – PROMĚNY NEBO ZÁNÍK?

Jan Keller

Článek je převzat z Keller, J. 1986. „Komunita – proměny nebo zánik?“ Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis. G30, 1986, s. 1-12.

Proud studií produkovaných v oblasti tzv. „community research“ s kolísající intenzitou a se stejně kolísavým úspěchem obohacuje fond západní sociologické literatury. Hodnocení přínosu komunitních studií bývá různé. Jednou je tato oblast zájmu prohlašována za klíčový či dokonce za jedině opravdu sociologický přístup k sociální skutečnosti, jindy jsou badatelé o komunitách považováni za pokleslé etnografy a jejich díla za karikaturu románů období realismu. V jednom ohledu si autoři četných studií o komunitě výtku nepochybně zaslouží. Pouze zlomek své energie věnovali objasňování pojmu, který by měl být v jejich oboru pojmem ústředním. Výsledkem je, že dnes zůstává koncept komunity stejně mlhavý a

nejednoznačný jako byl před 99 lety, kdy vyšla poprvé klasická Tönniesova práce *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Autoři teoretičtější zaměřených pojednání o komunitě zpravidla odkazují na G. A. Hilleryho, který shromáždil 94 různých definic komunity, aniž se mu podařilo zformulovat kompromisní vymezení, které by sladilo různost pohledů.¹ V situaci, kdy neexistuje všeobecně přijatelná definice komunity, probíhají spory o to, zda a nakolik komunitní vztahy přetrvávají, navzdory Tönniesovým pesimistickým předpovědím, do přítomné doby.

Cílem tohoto příspěvku není podat devadesátou pátou definici komunity. Vytčený úkol je daleko skromnější. Chci vyložit některé okolnosti, které nesou spoluvinu na přetrvávající nejasnosti jednoho ze základních sociologických pojmů.

¹ Konkrétně se jedná o Hilleryho studii *Villages, cities, and total institutions* uveřejněnou v Americké sociologické revui v roce 1964.

V sociologii se zájem o problematiku komunit projevuje přibližně od osmdesátých let minulého století. Hned od počátku vystupuje ve dvou odlišných podobách – teoretické a empirické. Ferdinand Tönnies, klasik teoretického přístupu, přišel se svou koncepcí v době, kdy pokrok civilizace nesený kapitalistickou industrializací přestal být obdivován a začal budit obavy. Komunita (přesněji pospolitní vztahy) byla pro Tönniese symbolem krásné, avšak ztracené minulosti. Sloužila mu k vyjádření protikladu zanikajících tradičních poměrů ve srovnání se společností, která prošla kapitalistickou industrializací. Empiricky orientovaní badatelé zpočátku nezkoumali komunitu pro ni samotnou, používali ji spíše jako příhodného rámce pro studium nejrozličnějších sociálních problémů, vesměs opět souvisejících se sociálními přesuny navozenými industrializací. Právě prostředí komunity se zdálo být nejvhodnějším pozadím pro studium proletarizace a bídy, kriminality, alkoholismu, opuštěných dětí a rozvrácených rodin, tedy sociálních jevů, které byly zvláště nápadné v rychle rostoucích městech průmyslově pokročilých oblastí. Postupně byl repertoár

komunitních studií rozšířen o zkoumání zvyků různých vrstev, o zkoumání mechanismů socializace mládeže, využívání volného času apod. V tomto typu studií se otázky po podstatě a struktuře komunity vyskytovaly jen náhodně. Malý zájem o systematizaci koncepce komunity lze zčásti vysvětlit tím, že (zejména ve Spojených státech) zpočátku o komunitě píše především novináři a sociální pracovníci, jejichž studie mají reportážní charakter. Bádání o komunitě tak získalo výrazně nekumulativní povahu, jednotlivé studie mají převážně popisný charakter, nejsou spojeny ani užíváním jednotné a závazné terminologie.

Tyto rysy se přenesly i do fáze, kdy se problematika komunit dostala do centra systematictější pozornosti profesionálních vědců. Stalo se tak poprvé na počátku dvacátých let našeho století v prostředí Chicagské školy. Od té doby se soubor monografií věnovaných venkovským, městským a později předměstským komunitám rozrůstá geometrickou řadou. Ke snížení míry neurčitosti koncepce komunity tento vývoj nepřispěl. Na tuto neurčitost nemusíme ovšem nutně pohlížet

jako na známku trestuhodné nedbalosti sociologů. Jde o neurčitost, která může být v jistém směru výhodná. Konceptce komunity tím totiž zároveň může sloužit jako poměrně citlivý indikátor nejožehavějších sociálních problémů určité doby. Ve druhé polovině minulého století je komunita hledána na venkově, protože právě venkov je symbolem tradiční společnosti, která pro mnohé společenskovední myslitele 19. století představovala přijatelnější variantu uspořádání sociálních poměrů, než s jakou se setkávali ve společnosti industrializované. Později hledá empirická sociologie komunitu ve městech, protože se snaží řešit problémy, mezi jejichž hlavní zdroje patří v této době prudký, neřízený rozvoj měst. Pozornost se přitom postupně přesunuje od výzkumů rasově a etnicky segregovaných oblastí k problematice života na předměstích. Konečně v době rozmachu tzv. masové společnosti, o níž mnozí sociologové předpokládají, že izoluje jednotlivce a přivyká ho pasivitě, bývá komunita hledána opět v útvarech jiného typu, ve skupinách duchovně spřízněných osob, které udržují vzájemné kontakty bez ohledu na prostorovou

vzdálenost, která je dělí. Různé způsoby konceptualizace takto umožňují přinejmenším diagnostikovat problémy, které sociologové považují v jisté době za sociálně nejpalčivější.

V sociologické literatuře lze nalézt pojem komunita v následujících spojeních: komunita sousedská, profesní, akademická, černošská, předměstská, církevní. Dále se hovoří o komunitách chudých lidí, o komunitách hippies, ale i o komunitách tvořených skrze masová média anebo o komunitách výletníků. Termínem komunita bývají označovány samoty, vesnice, města, velkoměsta, národy i celé lidstvo. Nabízí se řešení škrtnout mnohoznačný termín ze slovníku sociologů a hovořit např. o profesních a etnických skupinách či o vesnických a městských sídlech. Škrtnutím termínu by však nezmizel závažný sociální jev, který je u živitelů tohoto pojmu přinejmenším tušen. Oprávněnost pojmu komunita je spatřována v tom, že nutí sociology uvědomit si, že lidé dnes tak jako vždy dříve mají někde svůj domov, kde si zaopatřují živobytí, kdy pečují o potomky a provádějí většinu prozaických, ale pro přežití jejich, již od Tönniesových dob

s sebou nese ještě jeden – tentokrát problematičtější – význam. Je s ním spojováno přesvědčení, že aktivity komunitního typu jsou provozovány ve zvláštní atmosféře, která není přítomna u vazeb ostatních a která tvoří jakýsi zvláštní svět víceméně oddělený od velkého a cizího sociálního světa, který komunitu obklopuje. V tomto smyslu, shodují se stoupenci komunity, komunita vždy existovala, existuje a existovat bude, protože lidé zpravidla žijí svůj život spolu s druhými lidmi v určitém omezeném prostoru a společná starost o uspokojování potřeb je vede k tomu, že navzájem vstupují do těsných kontaktů.

Autoři komunitních studií připouštějí, že charakter komunit se postupem času poněkud pozměňuje, na trvání komunity jako mikrosvěta v protikladu k celé společnosti se tím však, podle jejich názoru, nic nemění. Tönniesova polarita pospolitosti a společnosti zůstává v principu nedotčena. Nedotčen zůstává i zamlčený předpoklad, podle něhož svět komunitních vazeb stojí jaksi oddělen od světa vazeb nekomunitních, celospolečenských.

Naše polemika bude vycházet z následujících tvrzení:

1. Tzv. komunita se v průběhu vývoje společnosti změnila do té míry, že je nevhodné a zavádějící užívat téhož termínu pro minulost i přítomnost.
2. Stoupenci koncepce komunit nedokáží zaznamenat podstatné změny, k nimž v oblasti mezilidských vztahů v lokalitách došlo, zejména z toho důvodu, že soustřeďují svou pozornost pouze na striktně vymezenou lokalitu a ignorují proměny, které se odehrály ve vztazích mezi ní a širší sociální realitou.

Ignorování zásadní proměny komunity a ignorování vazeb mezi komunitou a širším sociálním prostředím pramení podle našeho názoru z toho, že při výzkumu komunit byl historický přístup zcela zatlačen metodou antropologickou. Antropologický přístup nutí badatele zvolit za předmět svého studia jistou prostorově ohraničenou oblast a zaměřit se na zkoumání vztahů rozvíjených právě v době pozorování a právě uvnitř vymezené oblasti. Tento přístup je vhodný a plně oprávněný u tzv. primitivních kultur. Jsou to kultury bez historie v tom smyslu, že představy o minulosti jsou omezeny na

mýticky interpretovanou rekonstrukci činů několika málo předchozích generací. Navíc se jedná zpravidla o kultury izolované, mající jen minimální kontakty s kulturami sousedními. Abstrahování od minulosti i od okolí v takových případech nedeformuje objekt studia, naopak odráží jeho podstatné vlastnosti.

Jakmile však sociální badatelé stejným způsobem přistupují k analýze komplexních skutečností, nese to s sebou riziko umělého konstruování neexistujících poměrů. Protože výzkum je z technických důvodů prováděn vždy v určité omezené lokalitě, sugeruje se tím představa o samozřejmé lokální vázanosti i tzv. moderní komunity. Protože ze stejných technických důvodů bývají jen v malé míře zkoumány vazby sledované oblasti k širšímu okolí, dochází k ignorování významu mimokomunitní reality pro dění v komunitě. Vzniká otázka, zda uvedená východiska dovolují učinit si adekvátní představu o podstatě a reálném stavu komunitních útvarů v moderní společnosti, anebo zda jsou pouze prostředkem násilné transplantace z minulosti známých útvarů do kvalitativně odlišných podmínek přítomnosti.

Jak vypadala klasická komunita minulosti? Při její rekonstrukci nevystačíme s informacemi, které nabízí ve své práci Tönnies. Tönniesovi totiž nejde o popis určitého kompaktního sociálního útvaru, ve své koncepci pospolitosti spíše jen vyjmenovává případy sociálních vazeb, které mají jediný společný znak – vyznačují se jakousi intimitou. Tyto vazby nalézá Tönnies v různém sociálním prostředí. Hovoří o svazcích pokrevních, lokálních a duchovních, přičemž příbuzenské vazby jsou charakteristické pro oblast domácnosti, vazby sousedské pro venkov a vazby přátelské pro malé město. Již u Tönniense bychom mohli hledat argumenty pro zásadní rozlišení *pospolitostních vazeb* vyskytujících se v nejrůznějším prostředí a komunity jako *kompaktního sociálního útvaru*.

Obraz klasické komunity je nutno chápat jako jakýsi ideální typ, jemuž se reálné historické útvary ve větší či menší míře přibližovaly. V tomto smyslu se tradiční komunita vyznačovala, podle našeho názoru, následujícími znaky:

1. byla prostorově jednoznačně vymežitelná, snadno odlišitelná od komunit okolních;

2. její příslušníci byli propojeni četnými příbuzenskými vazbami, rozvětvené rodiny mely určitý význam pro vnitřní organizaci komunity;
3. komunita byla schopna uspokojit v principu všechny potřeby svých členů, a to převážně z vlastních zdrojů;
4. komunita vystupovala jako mocensky suverénní vůči svým členům i navenek;
5. ze společenského života v komunitě uplynula určitá příbuznost hodnotové orientace jejích členů.

Z uvedených vlastností neplyne, že by tradiční komunita byla vždy sociálně homogenním a harmonickým celkem. Mohla být zmítána vnitřními rozpory, ty však byly prožívány a řešeny způsobem, který zpravidla nepřekračoval hranice komunity a meze jejího obzoru.

Tradiční komunita se tedy dá definovat jako územně omezená a jednoznačně vymežitelná sociální jednotka, jejíž členové jsou schopni uspokojovat všechny své potřeby pouze z vlastních komunitních zdrojů, a jsou tedy minimálně závislí na vněkomunitní realitě. Takovéto vymezení je podle našeho názoru oprávněné již proto, že v podobných útvarech se realizovalo snad více než 90 %

dosavadních lidských dějin. Životně nezbytnými byly takto organizované útvary až do období neolitické revoluce, s určitými modifikacemi zůstávaly samozřejmostí ve všech agrárních kulturách. Industrializace a procesy, které s ní souvisí (např. nové formy dělby práce, urbanizace, rozvoj dopravy a komunikace), přinesly takové strukturální přeměny sociálních mechanismů, že je nepřechkal žádný z uvedených znaků tradiční komunity. Pokud bychom přesto nadále trvali na užívání termínu komunita pro popis lokalit, v nichž lidé uspokojují své potřeby a realizují své životní dráhy, pak obsah daného pojmu neobyčejně ochudíme. „Komunita“ pak nebude označovat nic víc než banální skutečnost, že lidé nežijí izolovaně, ale v prostorové blízkosti druhých lidí a že někdy je tato prostorová blízkost vede ke spolupráci, zatímco jindy nikoliv. Ovšem pouhé konstatování, že lidé prostě někde musí bydlet, pracovat, popřípadě trávit volný čas, je poněkud vágní. A pojem komunity užívaný ve všech historických souvislostech v nejlepším případě neumožňuje nic víc než takovéto zcela vágní konstatování. V horším případě pak

vede přímo k chybným úvahám a ke zkreslování přítomnosti. Obvykle se vyjde z úvahy, že lidé dříve bydleli, pracovali a žili v prostředí, které díky určitým specifickým znakům bylo nazváno komunitou. V dalším kroku se konstatuje, že také dnes lidé někde bydlí, pracují a žijí, a toto prostředí, které díky určitým specifickým znakům bylo nazváno komunitou. V dalším kroku se konstatuje, že také dnes lidé někde bydlí, pracují a žijí, a toto prostředí je tedy automaticky nazváno komunitou, aniž se zjišťuje, zda má znaky životního prostředí minulosti. Samotný fakt, že se někde prostě žít musí, ještě neimplikuje komunitní charakter tohoto prostředí. Skutečnost, že komunita byla v minulosti vždy lokální, ještě neznamená, že lokalita bývá v přítomnosti vždy komunitní.

Obhájci existence komunit v soudobých společnostech narážejí na velké problémy již při snaze o předběžné vymezení objektu svého studia. Kde moderní komunita začíná a kde končí? Mají všechny činnosti realizované v lokalitě komunitní charakter? Pokud ne, jaké je kritérium pro stanovení komunitních činností? Jakou úlohu hrají v moderní komunitě příbuzenské vazby?

Váže se dnes komunita nutně na lokalitu, nebo může existovat komunita rozptýlená? Jakou mívá komunita velikost? Musí se všichni členové komunity znát? Stačí ke vzniku komunity pocit identifikace s určitým sociálním prostředím? Musí být člověk schopen přehlédnout celou realitu komunity, v níž žije? A co to znamená „přehlédnout realitu komunity“?

Podle našeho názoru velká většina problémů spjatých s úsilím vymezit tzv. moderní komunitu pramení z toho, že se jedná o pojem, který má smysluplné užití pouze v tradičních, neindustrializovaných společnostech. Kategorie, pomocí nichž je koncepce komunity budována, mají zjevně historicky podmíněný charakter v té míře, že je nelze jednoduše naroubovat na moderní podmínky.

Jedním ze základních znaků komunity je, že její příslušníci pracují společně. Ale co znamená v moderní společnosti „pracovat společně“? Znamená to pracovat v tomtéž kolektivu, nebo v téže továrně, anebo v tomtéž městě, nebo spíše ve stejné profesi, či ve stejném výrobním odvětví, anebo do konce v rámci téže národní ekonomiky? Obrat „pracovat společně“ měl svůj smysl právě jen v podmínkách

tradičních komunit, kde znamenal tolik jako podílet se svými produkty na směně v rámci místního trhu, uspokojovat jimi tedy potřeby ostatních příslušníků vlastní komunity. Hospodářská soběstačnost agrárních sídlišť a nízká participace na dálkovém obchodu umožňovala zcela jednoznačně rozhodnout, kdo patří do okruhu lidí pracujících společně. Teprve vznik masové výroby pro anonymní trh situaci zproblematizoval a přetrhl spojení mezi podílením se na společné práci a bydlením na společném místě. Sousedé již nemusí spolupracovat a ti, kdo spolupracují na zhotovení téhož výrobku, se nemusí osobně znát.

Rovněž obrat „bydlet společně“ byl daleko jednoznačnější v dobách, kdy obydlí měla charakter nespojitý a cirkulace mezi obydlími místy byla zpravidla omezená. Sociální komunity se viditelně kryly s komunitami geografickými, hranice mezi jednotlivými komunitami byly ostré a každému zřejmé. Umístění bydliště a četnost sociálních kontaktů spolu souvisely mnohem úžeji, než je tomu dnes. Teprve masový rozvoj transportu a komunikace navodil situaci, kdy je obtížné rozhodnout, zda je pro

existenci komunity důležitější společná lokalita, anebo společné kontakty. Přestalo platit, že komunita je svými členy přehledně viditelná jak v sociálním, tak také v prostorovém slova smyslu.

Společný původ a rodina, tedy příbuzenské svazky, pronikly do definic komunity natolik, že ušlo pozornosti, že již od přechodu pokrevní obcí v obci sousedskou se stává existence příbuzenských svazků zbytečnou pro regulaci vnitřního života komunity. V principu každá komunita po rozpadu pokrevní obce může fungovat i bez existence příbuzenských vazeb. A naopak, prokázání existence takových vazeb (i kdyby bylo jakkoli evidentní) vůbec není důkazem pro existenci komunity, pokud nejsou zároveň přítomny další znaky komunity jako kompaktního sociálního útvaru. Jinými slovy: zjišťování existence příbuzenských vazeb např. v současných velkoměstech je cenné, chceme-li poznat, jak se lidé orientují ve svém běžném životě ve spleti společenských vztahů. Odhalení těchto vazeb (jakkoli intenzivních a frekventovaných) však není samo o sobě důkazem existence komunity jako zvláštního sociálního útvaru.

Souhlasné myšlení a cítění je znakem, který při vymezování komunity patří k těm nejspornějším. Dá se o něm uvažovat v nejstarších obdobích lidských komunit a pak ve zvláštních (i když nikoli nutně ojedinělých) situacích, kdy např. nepřátelství vůči sousední komunitě zatlačuje zájmové rozpory uvnitř komunity vlastní. V zásadě však platí, že jakmile komunita přestane být sociálně homogenním celkem, není na místě hovořit o ní jako o jednotce souhlasného myšlení a cítění. Avšak i pokud bychom určitý konsenzus v komunitním myšlení připustili, nebyl by to důvod pro přijetí tönniesovsky idealizovaného obrázku komunity. Souhlasu mínění v komunitě nemusí být dosaženo spontánně, může být výsledkem tlaku sociální kontroly, nemusí být podporován komunitou jako celkem, může být prosazován pouze mocensky. V každém případě však v době hromadné komunikace a tzv. masové kultury dochází k difúzi vzorů jednání a myšlení v takovém rozsahu, že ztratilo smysl spojovat uniformní myšlení právě s určitou lokální pospolitostí. Masová komunikace bere skupinám osob podobně smýšlejícím lokální základ právě tak jako

industrializace vzala tradiční komunitě její hospodářskou soběstačnost.

Podstata tradiční komunity byly v tom, že lidé žijící na určitém omezeném prostoru (který mohli přehlédnout a v jehož rámci mohli a museli navazovat bezprostřední vztahy) byli k sobě poutáni nutností společného zajišťování obživy a nutností společné obrany. Z toho plynuly všechny ostatní znaky komunity, včetně případného hodnotového konsenzu. Postupně komunity přestávají existovat v té míře, v jaké lidé žijící na určitém omezeném území (které mohou přehlédnout a v jehož rámci mohou navazovat sociální kontakty) nejsou k sobě poutáni ani nutností společného zajišťování obživy, ani nutností společné obrany. Naopak, v nejrůznějších souvislostech jsou orientováni do zcela jiných oblastí, než je prostor lokality, v níž přebývají. Nejen zajištění obrany a obživy, ale celou řadu jiných funkcí, které dříve plnila výhradně komunita, převzaly celospolečenské mechanismy, které jednotlivec územně ani organizačně přehlédnout nedokáže. Badatelům o komunitě zbývají tři možnosti:

1. Buďto nazvat komunitou celou společnost a ignorovat řadu zásadních odlišností této společnosti od malé komunity tradiční. Popřít tedy Tönniesovu dichotomii společenských a pospolitostních vztahů.
2. Nebo označit za komunity skupiny lidí, kteří mají společné pouze to, že žijí v určitém prostoru, a přitom zcela ignorovat skutečnost, že tento prostor ztratil sociální samostatnost.
3. Anebo konečně smířit se s tím, že sociální útvar, který v minulosti pro jeho svéráz právem označujeme zvláštním termínem – komunita, v současné společnosti prostě neexistuje.

Prvé dva přístupy mají společné to, že termín komunita rezervují v podmínkách moderních společností pro označení sociálních jevů zcela odlišného typu, než jaké označoval ve společnostech tradičních. Toto užití (respektive zneužití) pojmu se týká empirických studií, které abstrahují od historické dimenze zkoumaného objektu. Zde plně platí hodnocení René Kóniga, podle něhož mnoho tzv. komunitních výzkumů se zabývá věcmi, které by se daly docela

dobře zkoumat i bez použití pojmu komunity. „Komunita“ představuje zcela zbytečné rozšíření pojmového aparátu v případech, kdy by se dalo docela dobře hovořit o sídlištních skupinách, neformálních klikách či neformálních osobních vztazích.² Výzkumy tohoto typu riskují, že zkoumají něco neexistujícího, respektive že se ve skutečnosti zabývají něčím jiným, než co o sobě samy tvrdí.

Za neplodnější pro oblast teorie sociálních vztahů lze, domnívám se, považovat třetí z uvedených přístupů. Komunita přestala jako kompaktní sociální útvar existovat a právě díky tomu není nadbytečným, ale naopak vysoce užitečným sociologickým pojmem. Přitom nejde pouze o to, že komunita již neexistuje, ale především o to, proč přestala existovat. Příčiny zániku tradičních komunit nevysvětlíme,

² Proč by se měla vlastně v každé sousedské skupině či v každé skupině přátel roztroušených ve velkém městě spatřovat hned komunita? Čím může být pojem komunity užitečný, jestliže jediným „důkazem“ její existence je, že lidé příležitostně navštěvují sousedy, čtou místní tisk a rozšiřují místní pomluvy? Pak je komunita vlastně ztotožněna s jakýmkoliv narušením sociální izolace jednotlivce či rodiny.

nevyjdeme-li ve svých úvahách za hranice jednotlivé konkrétní komunity.

Již v rámci tradičních společností (tedy v období předkapitalistických formací) ztrácely komunity v důsledku mocenské centralizace politickou nezávislost. Protože však v tomto období neztrácely zpravidla hospodářskou soběstačnost, byl proces ztráty politické suverenity komunit vždy jen přechodný a vratný. (Odtud např. lze vysvětlit typickou labilitu starověkých a raně feudálních říší.) Teprve v důsledku industrializace s jejími novými formami dělby práce a s urbanizací ztrácejí komunity (nejen městské, ale i venkovské) také svou hospodářskou soběstačnost. Mění se tak postupně v lokality plnící specializované funkce v rámci větších celků a stávající se zcela závislými na hladkém fungování tohoto celku. V této fázi si mohou lokální komunity uchovat bývalou rázovitost, je to však jen povrchní zdání dřívější samostatnosti³. Konečně v důsledku rozvoje transportu a komunikace mohou komunity ztratit také

³ Typickým příkladem komunit v tomto stádiu vývoje (či spíše úpadku) jsou tzv. přirozené oblasti (natural areas), jimž věnovali tolik pozornosti členové Chicagské školy.

svou prostorovou základnu a stávají se prostorově rozptýlenými společenstvími podobně smýšlejících jednotlivců. V této fázi přestává platit i poslední podstatný znak komunity, že totiž celý život individua se může odehrát v jejím rámci.

Zjišťujeme, že v jednotlivých fázích nastíněného procesu se postupně objevují různé typy komunitních útvarů, které pro pohled vedený z ahistorické perspektivy představují pouze chaotickou směs, která nevykazuje žádné vnitřní spojitosti.

1. Nejprve nacházíme mocensky autonomní a všestranně soběstačnou tradiční komunitu. V přítomnosti je tento typ zastoupen patrně již jen v dílech antropologů zkoumajících izolované kmeny primitivních kultur.
2. Následuje komunita hospodářsky a sociálně soběstačná, avšak mocensky závislá. Patří sem různé typy osídlení v období po vzniku státní moci, avšak před urbanizací, která mnohostranně propojuje města s jejich zázemím.
3. Na dalším stupni lze hovořit o komunitě, která není po žádné stránce soběstačná, avšak v jejímž rámci lze stále ještě uspokojit všechny potřeby jednotlivců i celých rodin. Sem patří

např. všechny výzkumy městských a předměstských lokalit.

4. Vývojovou řadu uzavírají komunity podobně smýšlejících osob, v nichž přestává být podmínkou dokonce i lokální báze. Jsou sem řazeny např. komunity profesní, akademické, církevní.

Komunita tedy pozbývá postupně mocenskou suverenitu, sociální univerzálnost a hospodářskou soběstačnost a nakonec i lokální základ a schopnost být prostředím, v němž lze prožít celý život. V jistém smyslu základním problémem celé teorie komunit je stanovení toho, ve které ze čtyř uvedených fází lze ještě daný sociální útvar považovat za komunitu. Pokud bychom status komunity přiznali všem čtyřem fázím, naplnili bychom jediný pojem tolika významy, že jeho užitečnost by se stala spornou. Přitom nejvíce nejasností vzniká tehdy, když jsou různé podoby neformálních kontaktů a sdružování nazývány komunitami právě tak jako komunity tradiční.

Nejednoznačné chápání komunity není ovšem záležitostí teprve amerických a anglických empiricky orientovaných sociologů. Dvojí chápání komunity založil

již Ferdinand Tönnies ve své práci, která je i v tomto ohledu pro problematiku komunity klasická.

Na jedné straně klade Tönnies důraz na lokální základ pospolitních vazeb. Komunitu představuje jako vše, co souvisí s domácností a s jejím chodem. V tomto kontextu klade důraz na lokální základ pospolitých vazeb. Komunitu představuje jako vše, co souvisí s domácností a s jejím chodem. V tomto kontextu klade důraz na soběstačnost, na pokrevní spřízněnost a na sousedství. Opakem takto chápaných komunitních vazeb jsou ty kontakty, do nichž člověk vstupuje mimo důvěrně známou oblast svého širšího bydliště. Na straně druhé klade Tönnies důraz na mentální spřízněnost, která se projevuje ve všech vztazích pospolitého typu. Sem patří nejrozumnější útvary včetně skupin přátel a náboženských sekt. Protikladem komunity v tomto smyslu jsou ty svazky, do nichž člověk vstupuje jinak než spontánně.

Na oba znaky klade Tönnies střídavě stejný důraz. Pokud jsou v určité sociální jednotce zastoupeny oba, pak je vše v pořádku, jedná se o komunitu. Pokud není zastoupen ani jeden z nich, je opět všechno v pořádku, nejedná se o komunitu.

Veliká část problémů souvisejících s vymezením komunit pochází ovšem z toho, že v prostředí soudobých společností existuje velké množství sociálních útvarů, v nichž je zastoupen pouze jeden z obou znaků. Vlivem procesů, o nichž jsme se zmínili, dochází k přerušení dříve obvyklého spojení mezi prostorovou blízkostí a zájmovou spřízněností. Vzdálenost přestává být překážkou sociálních styků, zatímco prostorová blízkost přestává navazování sociálních styků vynucovat. Před sociology stojí problém určit, do jakého stupně dospělo osamostatňování obou dříve tak úzce spjatých rysů komunity. Vynořuje se rovněž otázka, zda se jedná o trend trvalý, či zda v budoucnu opět korelace mezi prostorovou a zájmovou blízkostí vzroste.

Vraťme se však ke schématu postupné proměny komunitních útvarů a k otázce, do jakého stupně lze ještě určitý sociální útvar považovat za komunitu v pravém slova smyslu. Vnitřní souvislosti proměn komunity právě tak jako důsledky těchto proměn nelze postihnout, nebereme-li v úvahu vztah komunity a vně komunitní sociální reality. Zdá se, že má pravdu Norbert Elias, když tvrdí, že definice, která

by byla schopna vyjádřit, co mají všechny komunity společného, by stále zůstávala neúplná, pokud by nepřihlížela k tomu, jak a proč se znaky komunit mění s rostoucí komplexností a diferenciací společnosti.⁴ Pouze soběstačné a izolované komunity prehistorických kultur bylo možno analyzovat bez vztahu k mechanismům vněkomunitní a nadkomunitní povahy. Jakmile se však takové mechanismy objevují, nelze od nich beztrestně abstrahovat. Důsledkem takovéto zkreslující abstrakce je mj. popření rozdílů mezi industrializovanými a agrárními společnostmi.

Při posuzování toho, nakolik se dá hovořit o existenci komunit v moderní společnosti, působí proti sobě již na první pohled dvě skutečnosti. Ve společnostech propojených rozvětvenou sítí dělby práce, urbanizačními závislostmi a intenzivní komunikací existují pouze výjimečně izolované a soběstačné sídelní jednotky. Protože soběstačnost v zajišťování zdrojů obživy patřila k základním strukturotvorným prvkům tradiční komunity nabízí se závěr, že sociální

⁴ Viz Bell C., Newby H.: The Sociology of Community, London 1974, str. X.

útvary typu komunit v moderních společnostech neexistují. Proti této zřejmé skutečnosti však působí fakt neméně zřejmý, a sice to, že lidé dnes právě tak jako dříve prožívají zpravidla svůj život a uspokojují své potřeby na omezeném prostoru, který obývají v sousedství druhých lidí, s nimiž navazují často bezprostřední kontakty, které odpovídají Tönniesovu vymezení pospolitostních vazeb. Tato fakta tedy naopak podporují domněnku, že komunita existuje dnes v podobném smyslu, v jakém existovala vždy v minulosti, tedy jako nejmenší univerzální sociální jednotka.

Podle našeho názoru se ve druhé z uvedených tezí skrývá určité nedorozumění, které si nemohou uvědomit ti, kdo přistupují ke studiu komunit vybaveni pouze antropologickou metodou. Těmto badatelům splývají dva významy obratu „univerzálnost komunity“:

- Univerzálnost komunity navenek znamená, že lokální útvar disponuje ve značné míře hospodářskou a sociální autonomií, že je schopen a zároveň nucen) uspokojovat potřeby svých členů z vlastních zdrojů.

- Univerzálnost komunity směrem dovnitř znamená opět schopnost uspokojovat potřeby svých členů, ovšem ze zdrojů, které komunita jako celek nekontroluje.

Život v konkrétní lokalitě moderní společnosti se může vnějškově podobat životu v tradiční komunitě – lidé žijí na určitém území a v jeho rámci uspokojují své potřeby. Jeden z obou tradičních znaků komunity – univerzální uspokojování potřeb svých příslušníků – zůstal zdánlivě nezměněn. Ve skutečnosti se však změnil od základu, protože byl umožněn jen radikální změnou druhého znaku – na místo autonomie navenek nastoupila mnohostranná integrace a napojení na mechanismy vněkomunitní sociální reality. Tzv. moderní komunita je tedy územní jednotkou, která je schopna uspokojovat potřeby svých členů pouze v tom rozsahu, v jakém je napojena na mimokomunitní společnost. Co zbývá z funkcí komunity, jestliže její členové pracují na různých místech a pro odbyt mimo komunitu, nakupují zboží vyrobené mimo komunitu a ve volném čase konzumují programy vzniklé mimo komunitu?

Tradiční komunita byla subjektem disponujícím vlastními zdroji, moderní lokální útvary se nemusí samy živit ani bránit a jejich příslušníci tedy (za normálních okolností) nevstupují do kontaktů a vazeb, které byly vynucovány v prvé řadě právě nutností společné obživy a obrany.⁵ Jinými slovy, lokální jednotky se změnilly z producentů v konzumenty. K tomuto posunu došlo nejen v oblasti ekonomiky, ale také v oblasti sociálního zabezpečení, vojenství, kultury aj. Fakticky to znamená nikoli modifikaci, nýbrž zánik komunity, protože její členové byli dříve nuceni společně produkovat, nejsou však dnes nuceni společně konzumovat. V minulosti byli nuceni společně se starat o nemohoucí, dnes nejsou nuceni nechat se společně opatrovat. Dříve byli nuceni společně bojovat, dnes nejsou nuceni nechat se bránit společně. Konečně dříve byli nuceni svou kulturu vytvářet a udržovat společně, dnes nejsou nuceni společně konzumovat kulturu masovou.

⁵ V případě, že by se ukázalo, že obyvatelé lokalit do takových vazeb vstupují, mělo by smysl o znovuoživení komunity uvažovat. Tyto úvahy by se stěžejí vyhnuli tématice vztahu státu a společnosti a rovněž by se podstatně dotkly otázek vztahů mezi privátním a veřejným.

Vývoj moderní společnosti je procesem přebírání funkcí tradiční komunity nadkomunitními instancemi. Soběstačná komunita se mění v závislou lokalitu. Pojem, který dříve označoval kompaktní sociální útvar fungující nezávisle na vněkomunitní realitě, označuje nyní rozptýlenou síť meziosobních vztahů spojujících jednotlivce, kteří se pohybují ve strukturách moderní společnosti. Podstatné přitom je, že přestaly existovat důvody, proč by hustota meziosobních vztahů uvnitř lokality měla být vyšší než hustota meziosobních vztahů směřovaných mimo hranice lokality. Vzniká otázka, zda je účelné takto pozměněnou sociální realitu nazývat stejným jménem a vůbec řadit do stejné kategorie s komunitou tradiční.

Rozdíl mezi tradiční komunitou a tím, co bývá za komunitu označováno dnes (tedy fakticky závislou lokalitou) se zcela zřetelně projevuje v postavení jednotlivců. Status individua v tradiční komunitě byl vybudován pouze a jedině v jejím rámci. Oproti tomu status individuí v tzv. moderní komunitě respektuje zpravidla pozici, která byla získána vně komunity. Moderní lokalita prostě nedisponuje mechanismy, které určují sociální pozici člověka.

Zatímco tradiční komunita byla schopna sama status svých členů produkovat, v tzv. komunitě moderní bývá pouze užíván, konzumován.

Existuje však významný argument, pomocí něhož stoupenci hypotézy věčné komunity zdůvodňují antropologickou nezbytnost trvání komunit. Komunita podle nich reprezentuje nejdůležitější zprostředkující článek mezi rodinou a širšími společenskými strukturami. Probíhá v ní socializace individuí z relativně úzkého kruhu rodiny a domova do oblasti širších sociálních vztahů. Podle našeho názoru zastánci tohoto argumentu pohlíží na sociální realitu pohledem socializovaného dítěte a podléhají stejné fikci jako ono. Dítě může hned z několika příčin pociťovat komunitu tam, kde fakticky neexistuje:

1. Dítě samo, na rozdíl od dospělých, není zapojeno do žádných sociálních vztahů, které by přesahovaly bezprostřední okolí bydliště. Platí to pro společnosti málo i vysoce vyvinuté. Žije v mikrosvětě, v němž se kdysi, v období tradičních komunit, pohybovali prakticky všichni lidé.

2. Dítě není schopno právě z tohoto důvodu postihnout vazby, které spojují prostředí, v němž žije, se širším sociálním světem. V jeho představě je jeho okolí tak nezávislé, jak ve skutečnosti bývala právě jen tradiční komunita minulosti.

3. Dítě přeceňuje autoritu konkrétních dospělých osob a není schopno pochopit autoritu úřadů. Domnívá se, že dospělí, rozhodují o svých osudech sami, a to v tom prostoru, v němž žijí a s těmi lidmi, s nimiž se běžně setkávají. Opět se jedná o znaky přítomné pouze v tradiční komunitě.⁶

Naše úvahy o nutnosti pojmu komunita pro postižení sociálních struktur moderních společností několikrát dospěly k otázce vztahu mezi komunitou jako kompaktním sociálním útvarům a komunitními vazbami jako pojítky mezi lidmi žijícími v sociální realitě, která jako celek podstatné

⁶ Ostatně význam komunitních vztahů a komunitního prostředí při socializaci individuí není třeba přeceňovat v období prostředků masové komunikace. Je pravděpodobné, že zejména děti ve vyspělých zemích se díky prostředkům masové komunikace dokáží orientovat ve vzdálených sociálních oblastech mnohdy lépe, než v prostředí komunity, v níž samy žijí.

vlastnosti tradiční komunity nevykazuje. Podle našeho názoru tam, kde existuje komunita, musejí zároveň existovat komunitní vazby, má-li komunita plnit své existenčně nezbytné funkce. Naopak ovšem existence sítě komunitních vazeb není důvodem pro vznik komunity v situaci, kdy potřeby lidí, kteří jsou vazbami spjati, bývají zajišťovány mimokomunitními mechanismy. Komunitní vazby mohou nabýt na významu, jestliže mimokomunitní mechanismy z nějakých důvodů dočasně anebo trvale přestanou být účinné. Zkoumání těchto situací ovšem předpokládá analýzu makrospolečenských struktur a překračuje rámec komunitních studií.⁷

⁷ V mezích obzoru komunitních studií se ostatně pohybuje předložený příspěvek. Zajímaly nás v něm některé problémy, které jsou zaviněny nedostatečnou propracovaností koncepce komunity, která je tak frekventovaně užívána v západní sociologii. Pokud bychom si vytkli jiný úkol (např. hledání komunitních prvků v naší vlastní sociální realitě), bylo by pochopitelně nutno postupovat jiným způsobem.

Literatura

Bell C., Newby H.: *Comunity Studies*. London 1972.

Bell C., Newby H.: *The Sociology of Community*. London, Frank Cass Com. 1974.

König R.: *The Community*. London 1968.

Poplin D. E.: *Communities*. A Survey of Theories and Methods of Research. New York 1972.

Scherer J.: *Contemporary Community*. Sociological Illusion of Reality? London 1972.

Stein M. R.: *The Eclipse of Community*. An Interpretation of American Studies. New York, Harper and Row 1964.

Tönnies F.: *Communauté et Société*. Paris 1944.

Community – Modifications or decay?

This article deals with the concept of community, it means with the concept which belongs to the most frequently used but the least evident sociological conceptions. The author reconstructs the image of the traditional community of the past and he compares it with the various conceptions of community used by sociologists when describing modern society. He constates basic differences between the traditional community as compact social shape and the modern community as network of interpersonal relations which are not bound to the certain lokality. The author closes with the opinion that the traditional community existed as an independent producer while a modern lokality represents the sum of realtively isolated consumers. The functions of the community are more and more exercised by the social institutions. The revival of community is possible just in the case of failure of these social institutions.

REZIDENČNÍ KOMUNITA A KOMUNITNÍ VZTAHY V SOUDOBÉM MĚSTĚ

Michal Illner

Existují v soudobých městech mezi lidmi, kteří sdílejí společný obytný prostor – sousedí spolu v bytových domech, žijí ve společných segmentech sídlišť, bydlí na předměstích v navzájem přiléhajících rodinných domcích, obývají stejné ulice a stejné městské a předměstské mikroregiony apod. - sociální vztahy, které ze sousedění vyplývají a na ně navazují? Existují dosud ve městech rezidenční komunity, a pokud ano, kde je můžeme najít a jaká je jejich role? A jestliže mohou mít prostorové sociální vazby pro fungování současného města pozitivní význam, jakým způsobem je možné přispět k jejich vytváření? Nebo je snad už sdílení obytného prostoru pro sociální integraci obyvatel měst bezvýznamné a současná městská společnost se propojuje jinými než prostorovými vazbami? To jsou otázky, na které se ze sociologického hlediska snaží odpovědět tato kapitola. Její první část objasňuje některé důležité pojmy a ve

zkratce ilustruje vývoj názorů na prostorově podmíněné komunitní vztahy v sociologii 20. století. Druhá část rekapituluje kritické názory na existenci a význam těchto vztahů v moderní resp. postmoderní společnosti, jak je vyslovili někteří současní sociologové, a vyjadřuje se k nim. Třetí část se zabývá rezidenčními komunitními strukturami, které existují v současných českých a moravských městech, a uvádí jejich příklady. Čtvrtá a poslední část kapitoly je věnována způsobům, kterými lze na různých úrovních prostorové organizace města podpořit sociální integraci jeho obyvatel. Autor zastává názor, že navzdory značné „deteritorializaci“ sociálního života moderní společnosti, prostorově podmíněné sociální vazby stále v našich městech existují a jsou pro jejich dobré fungování významné, a že vytváření těchto vazeb je třeba podporovat.

Rezidenční komunita a komunitní vztahy z hlediska sociologie

Komunitou (pospolitostí, společenstvím, obcí) v širším – tedy nikoliv jen teritoriálním významu, se v sociologii obvykle rozumí specifická forma sociální organizace - seskupení lidí svázaných společnými zájmy a činnostmi, propojených sítí sociálních vztahů, sdílejících společné hodnoty a uvědomujících si svoji vzájemnou příslušnost. Pojítka, která komunitu integrují, jsou primárně neformální povahy - komunita se vyznačuje jistou mírou intimity, dodatečně však mohou být tato pojítka formalizována. Komunity mohou mít, jak zdůrazňuje Gerard Delanty, rozmanité formy, „od alternativních a utopických komunit po tradiční vesnice a urbánní lokality v průmyslových městech, mezinárodní diaspory a komunity virtuální.“ [Delanty 2003: 2, překlad MI].

Jako forma sociální organizace společnosti se stala komunita jedním z významných témat sociologie koncem 19. století v souvislosti s analýzou a kritikou sociálních důsledků modernizace, zejména pak urbanizace a industrializace. Kritika sociálních poměrů v rychle rostoucích průmyslových městech, kde v přelidněných chudinských čtvrtích žili v nuzných podmínkách sociálně vykořenění přistěhovalci z venkova, a

v zámožných městských částech pak vzrůstající se dravá a individualistická střední a vyšší třída, vedla některé sociology ke kontrastnímu srovnávání sociálního prostředí těchto měst s prostředím tradičních venkovských komunit. V jeho podtextu byla někdy nostalgická idealizace tradičního venkovského sociálního prostředí, které se ve skutečnosti již rozpadalo, a touha po jeho zachování. Analýza projevů modernizace se mísila s jejich odsouzením a tato podvojnost, jak upozornil polský sociolog Jerzy Szacki, poznamenala značnou část klasických sociologických studií územních pospolitostí. „*Notorická mnohoznačnost termínu* (obec – pozn. M. I.) *byla úzce spojena s neustálou oscilací mezi popisem a normou, faktem a ideálem, vědeckým objektivizmem a reformátorským étosem.*“ [Szacki 1983:637].

Sociologové, kteří se problematikou pospolitostních vztahů ve společnosti zabývali, kladli důraz na jejich různé definiční charakteristiky a různě také hodnotili jejich společenskou úlohu. Zastavme se nejprve u tří klasiků světové sociologie, kteří si tyto otázky položili na sklonku 19. a na počátku 20. století a jejichž pohledy dodnes neztratily význam.

Nejnámější je dichotomie,⁸ kterou do sociologie na rozhraní 19. a 20. století zavedl německý sociolog *Ferdinand Tönnies*. Tönnies rozlišil dva 'ideální typy' společenských vazeb v kapitalistické společnosti své doby – vazby typu *Gemeinschaft* - vazby „pospolitostní“ povahy, a vazby typu *Gesellschaft* - vazby „společenské“ povahy (protože výstižný český – a ostatně ani anglický - překlad těchto kategorií neexistuje, podržíme zde jejich originální německé názvy).

Charakteristickým prostředím, kde se projevovaly spontánní, soudržné a organické vazby typu *Gemeinschaft*, byly pro Tönniese tradiční komunity ve venkovských sídlech se stacionárním obyvatelstvem získávajícím obživu převážně v zemědělství. Sdílení společného prostoru a sousedění zde vedly podle této představy ke společným zájmům obyvatel, a tedy ke spolupráci. Jejich časté styky pak ke vzájemnému poznávání a přivýkání. Naproti tomu vazby typu *Gesellschaft* se podle Tönniese vytvářejí v individualistické společnosti, jsou účelové, vycházejí z racionální kalkulace a racionálního jednání jednotlivců. Typickým prostředím jejich vzniku bylo velké město [Tönnies 1887, resp. 1963

v anglickém překladu].⁹ Tyto Tönniesem vymezené 'ideální typy' se staly významnými referenčními kategoriemi v sociologických analýzách proměn, jaké zaznamenávala venkovská i městská společenství v důsledku modernizace, a v poslední době i v důsledku postmoderního vývoje.

Při odvolávkách na tuto dichotomii je třeba pamatovat, že jde o analytickou pojmovou konstrukci – o metodologický nástroj, který umožňuje organizovat poznání. S ideálními typy je možné reálně existující sociální útvary porovnávat a určovat, ke kterému z těchto pólů mají blíže, ideální typy nejsou ale doslova ztělesněné žádnou konkrétní společenskou strukturou a nelze je tedy *reifikovat* – tj. přikládat jim věcnou podobu. Fakticky existující formy společenského života se ideálními typům mohou z různých stran pouze blížit, vykazovat do jisté míry některé jejich charakteristiky. V reálně existujících systémech sociálních vztahů se vazby typu *Gemeinschaft* a *Gesellschaft* v různém vzájemném poměru prolínají.

Typu *Gemeinschaft* se na konci 19. století nejvíce blížily rodinné a rodové struktury integrované hlavně

⁸ Dichotomie je vyčerpávající rozčlenění nějakého celku do dvou vzájemně se vylučujících částí.

⁹ Viz též [Delanty 2003:32-34], [Szacki:1983:496-505], případně [Velký sociologický slovník 1966: heslo *Gemeinschaft* a *Gesellschaft*].

příbuzenskými vztahy, tradiční subkulturou a někdy majetkovými zájmy. Prostředím, kde se tyto charakteristicky vyskytovaly, byly zejména venkovské agrární obce. Typu *Gesellschaft* odpovídaly sociální struktury často formalizovaného charakteru založené na ekonomické diferenciaci a hospodářských a mocenských vztazích - sociální organizace charakteristická pro industriální města na rozhraní 19. a 20. století.

V pozdějších diskusích o tom, zda různé soudobé sociálně prostorové útvary – vesnice, města, předměstské lokality, jejich části atd. - je možné považovat za komunity v Tönniesově pojetí, se na tuto pomocnou gnozeologickou funkci dvojice pojmů „pospolitost – společnost“ někdy zapomíná a vedou se neplodné spory o jejich reálné existenci. Skeptická stanoviska pokud jde o výskyt komunitních struktur v současných podmínkách, se pak střetávají se stanovisky, která naopak jejich existenci prokazují. Ve skutečnosti jsou však obvykle oprávněné oba názory. Pokud se totiž klade otázka, zda soudobá města nebo obce *jako celky* jsou komunitami v tönniesovském smyslu, je odpověď nezbytně záporná¹⁰. Jestliže však jde o to, zda empiricky prokazatelné

komunitní vztahy mohou existovat *uvnitř* současných měst - na úrovni jejich částí a dílčích lokalit, může být kladná odpověď oprávněná. Zavádějící také může být vyostřená otázka, zda určitá vnitroměstská lokalita *je či není* v sociologickém smyslu komunitou. Přiměřenější je zjišťovat, *zda a do jaké míry* mezi obyvateli takové lokality existují *komunitní vztahy*, jaká je jejich povaha a do jaké míry tyto vztahy obyvatele integrují. Jestliže tedy v dalších odstavcích této kapitoly termín „komunita“ užíváme, je to v tomto volném významu. Máme na mysli sociální útvary menšího rozsahu více či méně integrované sdílením společného prostoru.

Radikální popíratelé existence jakýchkoliv komunitních prvků v současných městech se mýlí, stejně jako se mýlí i ti, kdo apriori současná města jako celky za komunity považují. Soudobá městská společnost je ve skutečnosti systémem jak primárních, tak sekundárních sociálních vztahů, přičemž sekundární vztahy se převážně vyskytují na řádově vyšších úrovních společenské a prostorové struktury měst, kdežto vztahy pospolitostní se vytvářejí převážně na úrovních řádově nižších.

Myšlenkový proud reprezentovaný francouzským sociologem *Emilem Durkheimem* Tönniesovo rozlišení nepřijal a dokazoval, že pospolitostní vztahy

¹⁰ Komunitami byla některá menší města jako celky za středověku (Weber, M. 1921), v moderní době však tento charakter ztratila.

existují nejen v předmoderní, ale i v moderní společnosti, mění se však jejich povaha. Zatímco v tradiční společnosti se tyto vztahy opírají o tzv. „*mechanickou*“ solidaritu příznačnou pro málo diferencovaná archaická společenství, v moderní společnosti tvořené samostatně jednajícími jedinci se pospolitostní vztahy zakládají na solidaritě „*organické*“, tj. na dělbě práce a morálních faktorech občanského charakteru [Durkheim 1893, český překlad 2004].

Klasik německé sociologie Max Weber pak považoval za rozhodující pro existenci pospolitostních vztahů (na rozdíl od racionálně motivovaných vztahů asociativních) jejich subjektivní stránku – pocit sounáležitosti členů komunity založený na tradici nebo na afektu [Weber 1947:136-139].

Analýzou pospolitostních vztahů se tito klasikové světové sociologie zabývali v obecné poloze, nikoliv pouze v územním kontextu. Řešili totiž širší otázku, jak se vlivem modernizace ve společnosti mění povaha sociálních vazeb, a svoje analýzy vztahovali také na řadu jiných než územních forem sociální organizace. Tak Ferdinand Tönnies uvádí vedle sousedství jako další formy organické pospolitosti také příbuzenství a přátelství, Max Weber zmiňuje v citované práci pospolitostní vztahy existující v náboženských

komunitách, národní pospolitost, *esprit de corps* ve vojenských jednotkách, vztahy erotické, vztahy osobní loajality. Na územní pospolitosti, které přímo nezmiňuje, lze jeho závěry vztáhnout per analogiam.

Z široké variety komunit, jež identifikovala sociologická analýza, nás budou nadále zajímat ty, jež jsou integrovány společně sdíleným územím, tedy komunity *teritoriální* - územní společenství (územní pospolitosti). Z nich pak takové, kde lidé užívají společný prostor k bydlení a k uspokojování některých svých základních potřeb spojených s trvalým pobytem – tedy komunity (pospolitosti) *rezidenční* (sídelní).¹¹

Z pohledu sociologie je tedy *rezidenční komunitou* (rezidenční pospolitostí, obcí) – tyto termíny se střídavě užívají ve stejném významu - společenství obyvatel (jednotlivců, rodin, domácností) sdílejících a užívajících společný prostor bydlíšť, v jehož rámci uspokojují své základní životní potřeby. Jsou integrováni společnými zájmy, činnostmi, sociálními vazbami a obvykle i institucemi a prvky subkultury, které jsou na toto soužití vázány. Svou

¹¹ Mohou totiž existovat, i když v moderní společnosti spíše vzácně, také nerezidenční teritoriální komunity – např. v uprchlických táborech nebo na veřejných tábořištích.

příslušnost ke sdílenému prostředí si uvědomují a zpravidla se s ním identifikují.

K sociologické charakterizaci rezidenční komunity a k jejím konstitutivním znakům se vyjádřila řada pozdějších autorů. Tak např. americký sociolog *Talcott Parsons* chápal rezidenční pospolitost jako kolektivitu, jejíž členové sdílejí území, které je pro ně základnou společných činností [Parsons 1951:91]. Pro dalšího významného amerického sociologa *Roberta MacIvera* byla substrátem rezidenční pospolitosti lokalita a rozhodujícími charakteristikami obce její globální povaha – skutečnost, že v ní existují všechny sociální vztahy - a rovněž pocit pospolitosti, který členové obce sdílejí [MacIver and Page, 1961: 8-9]. Německý sociolog *René König* (1906-1992), autor vlivné práce *Die Gemeinde* [König 1968], považoval rezidenční pospolitost za “globální společenství na lokálním základě”, kde důležitým integrujícím prvkem je vědomí vzájemné propojenosti jejich členů. Velikost, venkovský či městský charakter nebo administrativní postavení této pospolitosti podle Königa nerozhodují. Podle současného českého autora *Jiřího Musila* “je obec...tvořená obyvatelstvem společně užívajícím určité území, ve kterém se odehrává převážná část jeho denního hospodářského, sociálního a kulturního

života“ [Musil 1967:211]. *George Hillery Jr.* ve svém přehledu definic rezidenční pospolitosti (community) použitých různými autory došel k závěru, že jejími nejčastěji uváděnými charakteristikami jsou 1. území, 2. sociální interakce a 3. trvalé sociální vazby mezi členy obce [Hillery 1955].

Můžeme tedy shrnout, že v sociologickém smyslu lze o rezidenční pospolitosti (rezidenční komunitě, obci) hovořit, jestliže:

- soubor sociálních subjektů - jednotlivců, rodin, domácností (označme je pracovním termínem „rezidenti“) užívá určitou lokalitu k (více méně) trvalému bydlení,

- rezidenti uspokojují v rámci lokality některé své důležité životní potřeby, sdílejí na ní vázané životní podmínky, a vztahují k těmto podmínkám své zájmy,

- jsou propojeni relativně trvalou sítí interakcí a sociálních vztahů a mají vytvořená pravidla a instituce – neformální a někdy i formální, které regulují jejich soužití, sjednocují jejich zájmy a reprezentují je navenek,

- uvědomují si svou příslušnost ke sdílenému prostoru a ke společenství, které v něm žije.

Poslední z uvedených podmínek, požadující splnění předpokladu subjektivní povahy, může být sporná. Někteří badatelé

ji za podstatnou nepovažují, jiní naopak na ní vymezení obce zakládají a případně je ještě zesilují požadavkem, že členové obce se musí se svou komunitou ztotožňovat.

Sociologické pojetí rezidenční komunity neurčuje apriori, jak velká musí komunita být, ani neomezuje její existenci jen na určitý typ sídelních či urbanistických útvarů, například jen na sídla venkovského charakteru. Nepředpokládá ani, že by komunita musela být politickým resp. správním subjektem. Je ale zřejmé, že výše uvedené předpoklady rozsah rezidenční pospolitosti de facto shora i zdola omezují. Splněny totiž mohou být jen pokud je příslušné společenství strukturně a funkčně dosti diferencované – a tedy dostatečně rozsáhlé. Za rezidenční komunity se proto nepovažují menší sociálně-prostorové struktury, k jakým patří sousedství resp. lokální skupina (viz níže) nebo naopak rozsáhlé sídelní útvary, jako např. větší města nebo regiony různého řádu (na této úrovni jsou pospolitostní vztahy řidké a větší celky se rozpadají do pospolitostí dílčích). O *pospolitostních vztazích* je však možné uvažovat na všech úrovních územní organizace společnosti.

Rozhodnutí o tom, zda a do jaké míry lidé společně obývajících nějaký konkrétní prostor tvoří rezidenční pospolitost, je tedy empirickou záležitostí. V konkrétních

případech obvykle zjistíme, že definiční znaky sociologicky chápané komunity jsou naplňovány v různém stupni a že tedy pospolitostní charakter jednotlivých sídel je věcí míry, nikoliv parametrem, který buď je, nebo není splněn. Přesnější než klást si při analýze současné společnosti otázku o existenci komunity je zjišťovat existenci, rozvinutost, povahu atd. *komunitních vztahů*.

Kromě rezidenční komunity rozlišuje sociologie ještě další typ územního společenství, totiž *lokální skupinu, sousedství* - útvar nižšího řádu než je rezidenční komunita, méně rozsáhlý populačně i prostorově. Lokální skupiny mohou vznikat uvnitř obcí jako pospolitosti obyvatel sdílejících sídelní mikroprostředí, např. jednotlivé bytové domy, jejich podlaží, seskupení domů, oddělené části obcí apod. Sousedství je integrováno společným zájmem na udržování, zlepšování a ochraně tohoto obytného mikroprostoru. Od obce se sousedství liší kromě své menší velikosti také omezeným rozsahem svých funkcí. Ty spočívají obvykle ve vzájemné výpomoci, kterou si členové lokální skupiny poskytují v běžných záležitostech každodenního života, ve výměně informací a v běžné zdvořilostní komunikaci. Intenzivnější vztahy vznikají v lokálních skupinách obvykle jen v mimořádných situacích a

často jen dočasně. Blíže o lokální skupině ze sociologického hlediska např. [J. Musil 1967:213-223 a 1985:226-230] a z pohledu urbanisty [K. Schmeidler 1997:141-145]. Protože jde o sociálně-prostorové struktury stejného typu, nebudeme v dalším textu mezi rezidenční komunitou a lokální skupinou resp. sousedstvím rozlišovat.

Z hlediska nejen sociologie a sociální geografie, ale také lokální politiky, sociální politiky, urbanismu a architektury je důležitá otázka, zda a v jakých podobách existují pospolitostní formy sociální organizace založené na sdílení prostoru i v moderní společnosti.¹² Ve vyspělých zemích, kde žije velká většina obyvatel ve městech resp. v jejich aglomeracích,¹³ se tato otázka týká zejména existence územních pospolitostních vztahů v urbanizovaném a semi-urbanizovaném prostředí, tedy ve městech a v jejich užším a širším zázemí. Na tuto otázku existují různé odpovědi v závislosti na konkrétním sociálně-prostorovém a časovém kontextu, kterého se výpověď týká, na rozlišovací úrovni (mikro-meso-makro) z které různé

autoři k problému přistupují, a někdy také na apriorních teoretických názorech, které si přejí doložit.

V sociologii druhé poloviny 20. století měl značný vliv názor amerického sociologa Louise Wirtha který se koncem 30. let minulého století vyjádřil k existenci pospolitostních vztahů v moderním městě skepticky. V proslulém článku „*Urbanism as a Way of Life*“ (Městskost jako životní způsob) [Wirth 1938] charakterizoval moderní město (de facto šlo o velkoměsta ve Spojených státech) jako sociální prostředí tvořené jedinci, mezi nimiž existují převážně neosobní, povrchní a přechodné vztahy účelové povahy a kde pro vytváření komunity nejsou předpoklady. Obyvatel města podle Wirtha ztrácí pocit sociální participace, který je jinak spojený s životem v integrované (rozumí se venkovské) společnosti. Pro město je příznačný pocit sociální prázdnoty. Je to stanovisko, které jakoby bylo pozdní ozvěnou Tönniesovy kritiky industrializační urbanizace stavící městskou společnost do protikladu společnosti venkovské, a také kritického pohledu na sociální psychologii raně moderního velkoměsta vyslovenou počátkem 20. století německým sociologem Georgem Simmelem. Ten charakterizoval velkoměsto své doby jako prostředí založené na racionálních

¹² Názory na tuto otázku mapoval v již citované práci Gerard Delanty.

¹³ V rozvinutých zemích světa žilo v r. 2003 ve městech celých 74.5 % obyvatel a předpokládá se, že do r. 2030 dosáhne jejich podíl 82 % [United Nations 2005].

vztazích, zejména finančních, prostředí zahlcující jednotlivce přemírou vjemů, kterým se jeho obyvatelé instinktivně brání jejich filtrováním a jistou „blazeovaností“ své osobnosti (Simmel 1903).

Druhá polovina 20. století přinesla celou řadu názorů a empirických zjištění pokud jde o existenci komunitních vztahů v současném městském prostředí, někdy navzájem rozporných. Většina z nich se opět týkala amerického prostředí. Sociologizující žurnalista *William Whyte* v známé studii o sociálním postavení a životním způsobu typického příslušníka americké střední třídy bydlícího v typické suburbii velkého města (Whyte ji charakterizoval jako jeho „ložnici“), došel k názoru, že prostorová blízkost pro tuto sociální kategorii integračním faktorem není, jeho úlohu plní profesní organizace, vztahy se spolužáky aj. (Whyte 1956). Naproti tomu další americký autor - sociolog *Herbert Gans* nachází čilý komunitní život v satelitním městečku Lewittown (Gans 1967) a také v prostředí městské čtvrti obývané italskými imigranty (Gans 1962 resp. 1982). Britská autorka *Margaret Stacey* doložila, že pospolitostní cítění má v moderním městě rozličné vztažné body - u starousedlíků se toto cítění vztahuje k městu jako celku, kdežto u přistěhovalých k jejich vlastní skupině [Stacey 1960:177]. Také další americký

autor *Claude Fischer* konstatuje, že současné město může být mozaikou různých komunitních struktur (Fischer 1982).

Levicově orientovaná „*Nová sociologie města*“ (New Urban Sociology) se na podobu komunity v postmoderním městě dívala převážně kriticky. Město chápala jako konfliktní, polarizované prostředí utvářené ekonomickými silami, kde sousedství tvoří jednak uzavřené komunity (gated communities) příslušníků horních tříd, jednak ghetta marginalizovaných vrstev obyvatelstva . Viz např. *David Harvey* (1990).

Spor o územní komunitu: existuje ještě v moderní společnosti?

Novějším zdrojem skepse pokud jde o význam prostorově založených komunitních vazeb v moderní resp. postmoderní společnosti se stala v posledních desetiletích analýza ekonomických, sociálních a kulturních projevů globalizace společnosti a její informatizace. Někteří autoři konstatují tendenci k *deteritorializaci* resp. *delokalizaci* společenského života ve vyspělých zemích a vidí v ní příčinu toho, že (podle jejich názoru) územní faktor - fyzická blízkost lidí v prostoru bydliště - ztrácí při vytváření sociálních vazeb význam. Územní společenství jsou nahrazována neteritoriálními komunitami vznikajícími na základě pojmů profesních, zájmových, politických a v poslední době také elektronicky zprostředkovaných. Již v r. 1967 razil v této souvislosti *Melvin Webber* pojem "*communities without propinquity*" - volně lze přeložit jako pospolitosti, které nejsou založené na prostorové blízkosti svých členů [Webber 1963:23-54].

Významný současný britský sociolog *Anthony Giddens*, který se zabýval transformací času a prostoru v podmínkách modernity, vyslovil názor, že prostor se odděluje od místa, tj. od

"...místního dějiště, které odkazuje k fyzickému rámci sociální činnosti v její geografické situovanosti ...Vzestup modernity stále více odtrhuje prostor od místa, a to tím, že podporuje vztahy mezi ,nepřítomnými' druhými, kteří jsou místně vzdáleni od situací bezprostřední interakce....místa dění jsou zcela prostoupena a formována sociálními vlivy, které jsou od nich značně vzdáleny. To, co strukturuje místo dění, není to, co je přítomno na scéně ,viditelná forma' místa dění ukrývá vzdálené vztahy, které určují jejich povahu" [Giddens 1998: 24-25].

Radikální stanovisko pak dokonce tvrdí, že v podmínkách globalizace se územní rozměr sociálního života vytrácí. Podle současného polsko-britského sociologa *Zygmunta Baumana* ztratila lokalita jako sdílené prostředí svou schopnost poskytovat smysl lidskému životu. "*Ústřední místa, kde se generují významy a hodnoty, jsou dnes exteritoriální a vyvázaná z místních omezení*" [Bauman 1998: 3]¹⁴. Tento autor tvrdí, že prostorová mobilita vysvobozuje současného člověka ze závislosti na konkrétním prostoru – a tedy i na konkrétním prostorově

¹⁴ Informativní přehled názorů na úlohu, kterou v podmínkách globalizace plní, resp. ztrácí územní společenství, a na roli pospolitostních struktur vůbec, podal polský sociolog Marek Kempny [Kempny 2003].

vymezeném lidském prostředí (Bauman 1999), kritizuje „komunitářské evangelium“, které je pro většinu lidí naší doby spíše krásnou pohádkou než věcí osobní zkušenosti“, komunita se mu jeví jako „poslední relikv starobyklých utopií o nějaké lepší společnosti“ atd. (Bauman 2002: 267-273). Pozornost některých sociologů se tak přesouvá k výzkumu pospolitostí neteritoriálního charakteru - kulturních, komunikačních, virtuálních, komunit sdílených vzpomínek apod.

Obdobně skepticky, i když méně radikálně, se vyjadřoval k roli lokálních společenství v životě současného člověka také německý sociolog Ullrich Beck. Jejich existenci připouštěl, zpochybňoval však jejich váhu a připomínal rostoucí roli neprostorových forem sociální integrace (Beck 2004). Další autoři poukazovali, jistě oprávněně, na to, že územní pospolitosti již ztratily holistickou povahu, tj. přestaly být v daném prostředí monopolními formami sociální integrace, a že v témže územním rámci může současně existovat větší počet územních pospolitostí sdružujících různé skupiny obyvatel, týkajících se různých oblastí jejich života a plnících různé funkce.

Souhrnně řečeno, život člověka v moderní resp. postmoderní společnosti se odehrává v rostoucím počtu sociálních a kulturních kontextů, z nichž jen některé

jsou prostorově vymezeny. Důsledkem této plurality je skutečnost, že se relativní význam každého z těchto kontextů zmenšuje. Z prostorového hlediska se život štěpí mezi prostředí bydliště, pracoviště, zábavy, rekreace atd. Územní pospolitost vázaná na bezprostřední rezidenční prostředí ztrácí v této konkurenci své kdysi dominantní postavení. Navíc, podstatné okolnosti, jež utvářejí základní podmínky života, se nyní konstituují v prostorových rámcích vyššího řádu, lokální úrovni stále vzdálenějších – na úrovni státu, nadnárodních regionálních seskupení a v globálních ekonomických strukturách, jejichž prostorovým rámcem může být celá naše planeta. „Pospolitost“ ve smyslu *zakořeněného tíhnutí k místu byla vskutku do značné míry poničena, i když je možné se přit o to, jak daleko došel tento proces ve specifických souvislostech*“ [Giddens 1998: 107].

Současně však jsou vyslovovány názory dokládající i empirickými poznatky, které územní pospolitostem nadále přiznávají významnou úlohu i v moderní a postmoderní společnosti. Mínění, že teritoriální pospolitosti mohou existovat i v post-tradičních společnostech, a tedy i v městském prostředí, převládalo např. i v novější britské sociologii. Výzkumy realizované v posledních padesáti letech prokázaly, že přes celkové oslabení jeho

významu se sousedství udrželo zejména ve starších městských čtvrtích se stabilním obyvatelstvem, hlavně ve čtvrtích dělnických. Existovala zde poměrně hustá síť neformálních sociálních vztahů opírajících se hlavně o příbuzenství, silná sociální kontrola a soustředění sociálního života do místa bydliště.

Konečně i již zmíněný *Anthony Giddens* ve své programové práci *The Third Way* (Třetí cesta) nachází pro územní pospolitosti důležitou, byť pozměněnou úlohu i v podmínkách moderní globalizující se společnosti. Podle něho je to právě globalizace, která význam komunity podtrhuje:

“Téma pospolitosti resp. společnosti, je pro novou politiku (tj. politiku „třetí cesty“, pozn M.I.) zásadní, a to nikoliv jako abstraktní heslo. Tlak postupující globalizace směrem dolů umožňuje i vyžaduje věnovat pozornost společnostem. „Pospolitost“ neznamená znovuzavedení ztracených forem lokální solidarity. Týká se praktických prostředků podpory společenské a materiální obnovy čtvrtí, měst i větších oblastí....“ [Giddens 2001: 72].

Také *Manuel Castells*, jedna z nejvýznamnějších současných osobností zabývajících se dopadem globalizace a informatizace na současná města, vyslovil názor, že globalizace nemusí nezbytně

znamenat konec lokálních územních společenství. Naopak, nově může tato společenství aktivizovat formou městských sociálních hnutí (Castells 1983). Podle *Richarda Sennetta* (1998), dalšího z kritiků současné společnosti, vyvolává odcizené pracovní a životní prostředí v podmínkách moderního kapitalismu v lidech touhu po komunitě jako záchytné jistotě, o kterou by se mohli opřít.

Důležitou úlohu ve vývoji komunitních struktur hraje v řadě vyspělých zemí *suburbanizace*. V zázemí měst vzniká osídlení poloměstského charakteru - rodinných domků obydlených mobilním, na jádrové město funkčně vázaným obyvatelstvem, obvykle rodinami střední a vyšší třídy. V sociologii dlouho převládal názor, že předměstské bydliště je pro své obyvatelstvo, zejména pro jeho mužskou část, spíše noclehárnou a prostředím odpočinku než prostředím společenských, politických a kulturních aktivit, které by podporovaly vznik komunitních vztahů. Ukazuje se však, že tyto vztahy zde přesto vznikají.

V novější studii se touto problematikou zabývali nizozemští autoři *Tineke Lupi* a *Sako Musterd* (2006). Na základě zevrubného rozboru literatury týkající se komunitních vztahů v severoamerickém a západoevropském prostředí testovali (inspirováni starší studií B. Wellmana z r.

1979) tři možné varianty pokud jde o existenci resp. podobu komunitních vztahů v holandských suburbiích: 1. pospolitostní vztahy zde neexistují - suburbie jsou rozdrobeným sociálním agregátem jednotlivých do sebe uzavřených rodin (varianta „*community lost*„ – komunita neexistuje, zanikla), 2. pospolitostní vztahy existují a projevují se - suburbie jsou živými komunitami (varianta „*community saved*“ – komunita zůstala zachována), 3. pospolitostní vztahy jsou latentní, běžně se neprojevují, vztahy mezi sousedy se však aktivizují v mimořádných situacích vyžadujících sousedskou pomoc (varianta „*community transformed*“ resp. „*liberated*“ – komunita proměněná resp. osvobozená). Situaci ve zkoumaných nizozemských lokalitách nejlépe vystihovala třetí z těchto variant.

Vlna postmoderní skepse pokud jde o existenci a význam územních společenství v současné společnosti reprezentovaná např. Z. Baumanem zašla zřetelně příliš daleko a odpoutala se od reality. Nebo, přesněji, absolutizovala životní zkušenost poměrně úzkých, vysoce mobilních elit – intelektuálních, vědeckých, kulturních, podnikatelských a politických, působících na globálním hřišti a svým způsobem života skutečně nezávislých na určitém

prostorovém kontextu.¹⁵ Pro většinu ostatních však sociální prostor jejich bydliště stále zůstává významným existenčním kontextem. Empirické poznatky získané sociologickými, sociálně geografickými a antropologickými výzkumy nepotvrdily oprávněnost radikálních a jednoznačných závěrů o ztrátě významu územních pospolitostí, a to ani pokud jde o městské prostředí v rozvinutých západních zemích vyznačujících se vysokým stupněm urbanizace. Nevznikají zde ovšem idealizované územní pospolitosti předmoderního typu, ale funkční struktury založené na sdílení společného obytného prostoru, organizaci jeho využívání a obhajobě společných zájmů plynoucích z této koexistence. Povaha takových zájmů může být velmi různorodá a intenzita na nich založených vztahů rozdílná. Sdílení obytného prostoru také nevede vždy jen k sociální integraci obyvatel, jejich vzájemné vztahy může také vyhrocovat.

¹⁵ Je to životní zkušenost i samotného Z. Baumana.

Rezidenční komunitní struktury v soudobých českých městech

Procesy, jež erodují tradiční územní společenství a patří k projevům modernizace, proběhly, resp. probíhají ve všech rozvinutých zemích, včetně zemí středoevropských. Nicméně poznatky o sociální integraci resp. dezintegraci měst a suburbii, do značné míry rozporné, které přinesly početné výzkumy převážně amerických autorů, nemusí být vždy zcela relevantní pro situaci ve středoevropském prostředí, kde historie, vývoj a struktura osídlení, složení a migrační chování obyvatel, politický a ekonomický vývoj se od situace ve Spojených státech podstatně liší. Sociologické publikace zabývající se evropskou realitou při častém odkazování na publikace amerických autorů tuto okolnost často přehlíží.

Do jaké míry se tedy různé výše zmíněné tendence projevují také v české společnosti? Ztratily u nás územní pospolitostní vztahy význam nebo si jej navzdory modernizaci a postupnému působení globalizace zachovaly? A pokud existují, do jaké míry ještě nesou znaky tradičního modelu a do jaké se přizpůsobují podmínkám moderní společnosti? Jakou roli hrají a hrát mohou do budoucna? Odpovědi na tyto otázky jsou relevantní nejen z akademického hlediska, ale mají význam i pro řešení

praktických úkolů. Jsou důležité pro urbanisty a architekty, kteří při koncipování obytných souborů a jednotlivých domů potřebují znát, jaké vztahové struktury si budou pravděpodobně vytvářet jejich budoucí obyvatelé. Důležité jsou pro politiky a administrátory na národní, regionální i lokální úrovni, kteří by měli vědět a brát v úvahu, jaká je sociálně-prostorová organizace obyvatel v územních obvodech, které zastupují nebo spravují, jaké a jak prostorově členěné jsou zájmy občanů, s jakými územními celky se občané identifikují. Tato znalost je důležitá také při změnách správních území obcí, při jejich slučování a rozdělování. Má význam i při hledání cest, jak udržet sociální soudržnost společnosti v podmínkách její sociální a politické fragmentace.

Není pochyb o tom, že s modernizací české společnosti se pospolitostní charakter venkovských i městských sídel, podobně jako v jiných vyspělých zemích, dlouhodobě oslabuje. Mění se také charakter existujících komunit, proměňuje se jejich územní rámec, do hry vstupují noví aktéři a integraci zprostředkují nová pojitka. Vytváření resp. zachování rezidenčních pospolitostí ztěžuje prostorová a populační velikost měst, jejich prudký růst, sociální různorodost, nepřehlednost a specifický způsob života

městské společnosti. Přesto však, pokud jde o česká města, stále platí konstatování Jiřího Musila z r. 1967, že „*i když se bude s rostoucím akčním rádiem lidí snižovat váha lokálních skupin, zůstanou i v budoucnosti doplňkem ostatních sociálních okruhů, ve kterých se bude městský člověk pohybovat.*“ [Musil 1967: 220-223]. Aktuálních sociologických, sociálně geografických a etnologických výzkumů, které by tuto problematiku v prostředí českých moravských měst podrobněji a systematicky mapovaly, je však nedostatek.

Pokud jde o města jako celky, mohou u nás územní pospolitostní vztahy vznikat jen na úrovni nejmenších městských obcí. Na úrovni větších měst jako celků o komunitě v plném slova smyslu hovořit nelze, splněny mohou být jen některé z charakteristik územní pospolitosti – obyvatelé se např. s městem identifikují, mají pocit příslušnosti k němu, dodržují některé místní zvyky apod. Intenzivnější komunitní struktury však mohou vznikat na úrovni *dílčích vnitroměstských prostorů* a v prostředí některých *specifických sociálních skupin* resp. kategorií obyvatel. Tato hlediska jdou obvykle ruku v ruce – specifické městské prostory bývají obydleny nebo jinak využívány specifickými skupinami nebo kategoriemi lidí a naopak specifické kategorie resp.

skupiny obyvatel vyhledávají specifická rezidenční prostředí.

Komunistický režim rozrušil, zejména v prvních létech po svém nástupu, tehdy existující prostorové pospolitostní struktury ve městech znárodněním bytového a domovního fondu, parcelací rodinných domů a velkých bytů, nuceným stěhování obyvatel, politickou kontrolou jejich sdružování a v důsledku toho pak růstem nedůvěry mezi obyvateli, partikularizací městské společnosti do uzavřených mikrostruktur vznikajících obvykle na základě jiných než prostorových vztahů – vazeb rodinných, příbuzenských, přátelských, zájmových.

Současně však výstavbou sídlišť s jejich převážně velkokapacitními domy nabízejících po čtyři desetiletí prakticky jedinou dosažitelnou formu nového bydlení, vytvářel tento režim fyzický a organizační rámec pro vznik nových rezidenčních kolektivit – např. na základě bytových družstev. Rozsáhlý sociologický výzkum československých sídlišť provedený v 70. letech minulého století tehdejším Výzkumným ústavem výstavby a architektury pod vedením Jiřího Musila jejich existenci potvrdil. Ukázal, že sousedské vztahy na sídlišťích byly bohatší než v starších městských částech a že obyvatelé sídlišť nebyli navzájem sociálně izolováni [Musil a kol. 1985: 226-264].

Změny spojené se společenskou transformací po r. 1989 znovu rozrušily a nově utvářely sousedské vztahy ve městech v důsledku restitucí a privatizace domů a bytů, vzniku trhu s nemovitostmi a polohové diferenciace jejich ceny, suburbanizace a omezování rezidenční funkce centrálních částí měst [Sýkora 2001]. Přes tento vývoj, který přinesl restrukturalizaci, oslabení nebo rozrušení některých komunitních vztahů, a přes globalizační tendence, vyznívá odpověď na otázku, zda v soudobé české společnosti existují územní pospolitostní vztahy, kladně. Jejich povaha a intenzita se sice mění a jejich význam klesá, ze života společnosti však nevymizely a ani se nezdá, že by k takovému vývoji mělo v dohledné době dojít. Prostorové pospolitostní vazby se udržují nejen ve venkovském prostředí, ale i v prostředí městském. Navzdory globalizaci, která oslabuje význam sdíleného rezidenčního prostoru pro vytváření sociálních vazeb, a přes konkurenci jiných než prostorových kontextů je sdílený prostor stále významným pojítkem a sociálně strukturačním činitelem.

Bydlení většího počtu lidí v ohraničeném prostoru ať už jím je vnitroměstská nebo příměstská lokalita, skupina domů, jednotlivý dům nebo jeho část, generuje společné zájmy,

přínejmenším takové, jež se týkají užívání tohoto prostoru, optimalizace podmínek bydlení, ochrany před vnějším ohrožením apod. Vede k vzájemným kontaktům obyvatel, jakkoliv třeba povrchním, vynucuje vzájemné přizpůsobení a sjednocení zájmů i způsobů jejich zajištění, často i institucionalizovanou formou. I pro mobilního moderního člověka, který v rychlém sledu střídá prostorové rámce svého každodenního života, je bydlení příliš významnou záležitostí než aby ignoroval sociální prostředí, v kterém se bydlení odehrává. Komunitní vztahy, které se takto vytvářejí, se sice ideálnímu typu tradiční komunity vzdalují, přesto však územní pospolitosti, podle okolností více či méně rozvinuté, sdílení obytného prostoru zakládá.

V české společnosti přispívají k zachování územních pospolitostních struktur i některé další, pro ni specifické okolnosti. Je to zejména roztržštěná sídelní struktura České republiky vyznačující se (více v Čechách než na Moravě) hustou a dosti rovnoměrnou sítí venkovských sídel a malých měst, malým počtem velkoměst a nízkou úrovní metropolizace - tedy sídelním prostředím, které je pro existenci územních pospolitostí příznivé.

Skutečnost, že pospolitostní vztahy se udržují i po změnách, které přinesl rok 1989 a léta následující, také *na sídlištích*,

potvrdil i zatím poslední rozsáhlejší výzkum názorů obyvatel některých pražských sídlišť provedený v 90. letech Útvarem rozvoje hl. města Prahy, bohužel dosud nepublikovaný.

Nové předpoklady pro vznik prostorově podmíněných pospolitostních vztahů vznikají v současnosti i ve vnitroměstském prostředí a to přesto, že populační velikost, rozlehlost a funkční i sociálně ekonomická diferenciacie měst tuto možnost omezují. K těmto předpokladům patří např. převod resp. prodej bytových domů (zejména na sídlištích, ale také ve starší zástavbě) z vlastnictví obcí do kolektivního vlastnictví jejich obyvatel organizovaných jako *bytová družstva* nebo do individuálního vlastnictví obyvatel jednotlivých bytů sdružených ve *společenství vlastníků bytových jednotek*. V obou případech kromě formálního sdružení existují předpoklady pro vznik neformálních i formalizovaných pospolitostních vztahů.

Příznivé podmínky pro vytváření komunitních vztahů existují také v městských lokalitách, kde významná část jejich obyvatel tráví většinu času v prostředí bydlíště. Mohou to být hlavně staří, malo mobilní lidé a matky s malými dětmi. Místem kontaktů jsou pak zejména lavičky před domy nebo v parcích a dětská hřiště.

Předpoklady pro vznik komunitních vztahů existují často také tam, kde v městském prostředí dochází k sociální, ekonomické, etnické, rasové, kulturní *segregaci* skupin nebo kategorií obyvatel. Ať už jde o segregaci obyvatel s vyšším nebo s nižším statusem, dobrovolnou nebo nucenou. Segregované skupiny mají někdy tendenci, nebo jsou okolnostmi nuceny se koncentrovat do určitých městských lokalit, tam se do sebe uzavírat, izolovat se od okolí a vytvářet *segregované rezidenční komunity*.¹⁶ Tento prostorový rámec příznivý pro vznik komunitních vztahů tvoří v našich městech a v jejich zázemí v posledních letech zde vznikající *uzavřené obytné soubory bydlení* příslušníků vyšší střední třídy vybavené nadstandardní infrastrukturou a přístupné pouze rezidentům. Integračním faktorem je zde vyšší sociální status obyvatel a jejich zájem na izolaci privatizovaného prostoru. Podobné, i když méně segregované podmínky, poskytují prestižní *lokality rodinných vil* na okrajích měst nebo v kvalitních vnitroměstských polohách. Také zde se někdy vytvářejí pospolitostní vztahy založené na ochraně a udržování společného veřejného prostoru, podobném

¹⁶ Segregace, zejména nedobrovolná segregace handicapovaných vrstev obyvatel, může ovšem mít i zcela opačné důsledky - existující pospolitost může rozkládat.

životním způsobu a na sousedských vztazích.

Zpravidla dobře integrované byly v našich průmyslových městech *lokality dělnického bydlení* situované obvykle v blízkosti průmyslových provozů. Vyznačovaly se často a byly integrovány specifickou subkulturou a životním způsobem diktovaným příjmovými možnostmi obyvatel a časovým rytmem zaměstnavatelských podniků. Spolu s deindustrializací měst ztrácí toto rezidenční prostředí postupně původní povahu, část původních obyvatel odchází, část zůstává a pauperizuje se, přichází nové - problémové obyvatelstvo a pospolitostní charakter lokality se ztrácí.

Městským etnický specifickým rezidenčním prostředím, které je většinou výrazně segregované také v ekonomickém a sociokulturním smyslu a může vytvářet dílčí komunity, jsou *lokality romského bydlení*. Integrované jsou více rodovými než prostorovými vztahy, obě strukturace se proplétají. Větší z romských lokalit se vyskytují zejména v současných a bývalých průmyslových městech, a to buď ve staré špatně udržované zástavbě, nebo v částech panelových sídlišť. S několika málo výjimkami nejde o rozsáhlé struktury (Gabal Analysis and Consulting. 2006). Až v posledních létech můžeme sledovat probíhající koncentraci romského

obyvatelstva i na regionální úrovni – do lokalit v severních a severozápadních Čechách.

Dosud jen v malém rozsahu u nás vznikají, jako další potenciální prostředí vzniku rezidenčních pospolitostí, městské *enklávy bydlení přistěhovalých etnických minorit*. Na rozdíl od mnoha západoevropských měst, kde početné etnické a rasové minority obývají celé čtvrti, je jejich počet u nás nízký a jsou to také jen mikro-prostorové koncentrace. O jejich vnitřní organizaci, pokud existuje, není mnoho informací. Nejvýraznější a nejvíce integrovaná je pravděpodobně pospolitost Vietnamců, pro kterou však není příznačná prostorová koncentrace založená na společném bydlení (dílejší prostorové koncentrace, případně dočasné, existují).

Lokální společenství se v současné době vytvářejí a fungují v některých *příměstských lokalitách*, a to většinou jen v prostředí obyvatelstva, které se sem nově přistěhovalo. Jen vzácněji, se do lokálního společenství daří integrovat jak původní, tak i nové obyvatele. Noví obyvatelé mnohdy oceňují autenticitu nového prostředí a snaží se ji udržovat a posilovat – např. oživováním tradic obce, obnovováním folklorních zvyků, opravou místních památek apod., nebo přispívají k rozvoji obce svými odbornými znalostmi

a specifickými kontakty, pro původní obyvatele nedostupnými. Vytvářejí se tak komunitní vazby nové povahy odpovídající postupné (sub)urbanizaci venkovského prostoru.

Z dílčích výzkumů, které se u nás v posledních létech dotkly komunitních vztahů v příměstských lokalitách, připomeňme případové studie satelitních obcí autorů T. Potočného (2006), P. Puldové s M. Ouředníčkem (2006) a P. Puchálkové (2011). Pokud jde o sousedské vztahy, shledal T. Potočný v jedné z předměstských lokalit v zázemí Prahy, situaci dosti různorodou - obyvatelé shodně charakterizovali vztahy se sousedy jako velmi dobré, jejich intenzitu však jako proměnlivou. Možnost vzniku kontaktů v suburbii limitovala podle jejich mínění absence veřejných prostorů a společenských příležitostí pro neformální setkávání. Nejúčinnějšími zprostředkovateli kontaktů byly děti. Kontakty se starousedlíky existovaly jen v omezené míře. Podobnou situaci konstatovala ve svém výzkumu i P. Puchálková v satelitní lokalitě u Karlových Varů. Pokud bychom aplikovali typologii použitou výše zmíněnými nizozemskými autory, šlo by v obou těchto případech nejspíše o komunitní vztahy „osvobozené“ resp. „transformované.“ P. Puldová s M. Ouředníčkem, kteří zkoumali sociální

soudržnost ve dvou satelitních obcích rovněž v zázemí Prahy, získali poměrně optimistické poznatky. Sociální soudržnost v rámci sousedství nových rodinných domů byla podle zjištění autorů výzkumu těsná, někdy i těsnější než mezi obyvateli původní obce. Byla také těsnější než v původním bydlišti nových rezidentů - většinou na sídlištích nebo v bytových domech ve vnitřním městě. Integrace a participace nového obyvatelstva se postupně zvyšovala. Ze tří modelových situací zmíněných ve studii T. Lupi a S. Musterda jsme zde zřejmě nejbližše variantě 'zachráněné komunity'.

Závěry o vztahu mezi suburbanizací a vývojem územních pospolitostních struktur v zázemí měst se zatím v ČR nemohou opřít o systematický výzkum většího počtu případů a jsou proto předběžné. Kromě tří výše zmíněných a několika dalších spíše optimisticky vyznívajících studií (Ouředníček 2003, Gondová 2004, Kostecký a Čermák 2004), došli jiní autoři i ke skeptičtějším závěrům (např. Sýkora 2003, Hnilička 2005).

Strategie, politiky a opatření podporující sociální integraci obyvatel v městském rezidenčním prostředí

Skutečnost, že prostorové společenské vztahy jsou v městském prostředí důležitým sociálně integračním činitelem, má význam i pro strukturaci, fungování a správu měst jako sociálních, politických a správních celků. Sociálně integrované lokality bývají zpravidla méně problémové, méně se zde vykytují sociálně-patologické jevy, jsou bezpečnější, mají lépe udržované životní prostředí, jsou schopnější se aktivizovat ve společném zájmu – silnější je jejich sociální kapitál.

Soubor politik, strategií a opatření politických, organizačních, finančních, urbanistických, jejichž účelem je podpora sociální integrace obyvatel měst, utváření a posilování komunitních vztahů na lokální úrovni bývá nazýván anglickým termínem „*community building*” (vytváření komunity). Týká se zejména tří stránek života města: 1. jeho aspektu sociálního a kulturního, 2. politické a občanské participace obyvatel, 3. hmotné stránky veřejného a obytného prostoru města.

Politiky a opatření zaměřené na sociální a kulturní stránku života obyvatel města

Tato důležitá a rozsáhlá skupina lokálních prointegračních strategií a

opatření si klade za cíl podporovat vytváření komunitních vazeb v obytném prostředí posilováním vztahu obyvatel k prostředí bydliště, a to jednak podporou jejich vzájemných interakcí, jednak symbolickými prostředky.

Na předním místě, jako elementární předpoklad lokální sociální integrace v městském prostředí, figuruje u nás podle průzkumů spokojenosti obyvatel jejich *bezpečnost, resp. pocit bezpečnosti*. Zajištění bezpečnosti osob, zejména na veřejných prostranstvích ve večerních hodinách, je důležitou podmínkou sociabilních aktivit, které se často odehrávají právě v tuto dobu mimo vlastní domov. Tedy úkol pro městskou policii, pro městskou veřejnou správu a také pro aktivní občany, kteří mohou k bezpečnosti prostředí přispívat intenzivní sociální kontrolou – sledováním veřejného prostoru, osobním zasahováním v případě drobných přestupků a hlášením přestupků závažnější povahy. V některých zemích se v rámci komunitního dohledu (*community policing*) uplatňuje v rizikových lokalitách systém občanských hlídek.

Další rozsáhlou skupinu prointegračních kroků představuje *organizace a podpora programů a akcí určených pro místní obyvatel* - prodejních, kulturních, společenských, gastronomických, folklorních, sportovních atd. Akcí

přístupných místní veřejnosti a organizovaných městskými úřady nebo, s jejich podporou, různými spolky a aktivisty, akcí tradičních a pro město specifických, které se každoročně opakují a pomáhají vytvářet image města dovnitř i navenek. Některé takové akce mohou být zaměřené na specifické cílové skupiny místních obyvatel nebo i návštěvníků, zejména na děti, mládež, ženy, seniory, příslušníky určitých profesí, etnických skupin, atd.

Vztahy k širšímu obytnému prostředí mohou kultivovat *akce zaměřené na historii měst*, jako např. připomínky lokálně významných historických událostí a významných rodáků a občanů, publikace dějin města a jeho historických fotografií, obecních kronik, vlastivědné literatury, označování památných nebo výtvarně významných budov, míst a drobných památek, besedy s pamětníky, setkání s významnými spoluobčany apod.

Podobnou úlohu hrají *místní rituály* – udělování cen a pamětních medailí zasloužilým místním občanům, vítání nových občánků, gratulace starostů seniorům k jejich životním jubileím apod.

Nepřímo může sociální integraci podpořit *lokální symbolika* – hmotné i nehmotné prvky vyznačující identitu a jedinečnost města nebo městského obvodu. Např. jeho erb, znak, vlajka, významná

stavba, přírodní prvek, významná událost spojená s místním prostředím, píseň, umělecké dílo, významné osobnosti apod. U mnoha našich měst jsou takové symboly ve vědomí veřejnosti dobře zakotvené, jinde mohou být cílevědomě evokovány nebo i vytvářeny.

Důležitým integračním činitelem mohou být *lokální media*, zejména místní tisk, ve velkých městech také místní rozhlas či televize. Přinášejí místní zprávy, informace o jednání místního zastupitelstva, o minulých a připravovaných akcích, místní “drby“, publikují diskuse k lokálně relevantním otázkám a odpovídají na dotazy čtenářů, vracejí se do historie lokality apod. Obdobnou roli mohou plnit také internetové stránky měst a městských částí.

Na úrovni sousedství v rámci jednotlivých bytových domů, jejich skupin nebo celých bloků mohou spontánně vznikat *on-line internetová společenství* domácností, které si touto cestou poskytují navzájem informace o problematice širšího obytného prostředí, mobilizují se prostřednictvím internetu k různým akcím při jeho zlepšování, při obhajobě společných zájmů apod.

Politiky a opatření veřejné správy na podporu občanské a politické participace občanů na lokální úrovni

Do této oblasti patří důsledné uplatňování *participačních mechanismů, které obcím ukládají nebo jim umožňují právní předpisy*. Zejména zákon o obcích, zákon o volbách do obecních zastupitelstev, zákon o svobodném přístupu k informacím, zákon o místním referendu, zákon o územním plánování a stavebním řádu a předpisy, které na tyto zákony navazují. Další instrumenty si obce mohou vytvářet a uplatňovat dobrovolně, samy ze své iniciativy. Jejich cílem je stimulovat účast obyvatel na rozvoji obce a jejich integraci do místní komunity. Protože však i závazné participační mechanismy lze v praxi uplatňovat ve větším nebo menším rozsahu, je rozdíl mezi oběma skupinami relativní a jen přibližné je tedy i jejich následující pořadí podle stupně závaznosti:

- Důsledné informování občanů o zasedáních a usneseních zastupitelstva a o rozhodnutích rady

- Zřizování výborů zastupitelstva a komisí rady jako poradních orgánů s účastí občanů.

- Opatření podporující účast občanů v obecních volbách – předvolební informační kampaně, veřejné schůze s kandidáty, publikace volebních programů

volebních stran v místním tisku, dobrá dostupnost volebních místností atd.

- Veřejné projednávání důležitých opatření a dokumentů, které se týkají obce, zejména územního plánu, konkrétních investičních akcí, prodeje obecních bytů, ochrany životního prostředí apod.

- Konání místních referend k posouzení nebo rozhodnutí důležitých záležitostí obce občany

- Zřizování a využívání nestandardních participačních postupů a institucí – „dialogických deliberativních nástrojů“ jako např. zřizování ad hoc dočasných poradních skupin občanů k posouzení jednotlivých záležitostí obce (situace určitých skupin obyvatel, jednotlivých rozvojových záměrů, opatření týkajících se životního prostředí apod.).

- „Komunitní plánování sociálních služeb“ (KPSS) - propojení zadavatelů, poskytovatelů a uživatelů sociálních služeb do společného orgánu při přípravě koncepce těchto služeb. Důraz se zde klade zejména na účast uživatelů – obvykle v nějakém ohledu handicapovaných obyvatel, která má přispět k jejich integraci do místního společenství a spolupráci při řešení své vlastní situace (Kadeřábková, J. 2006).

- Svěření některých agend místní veřejné správy občanským komisím – např. ve školství nebo v sociální péči.

- Organizace anket mezi občany zjišťujících jejich postoje, spokojenost, preference, návrhy apod.

- Organizace dobrovolných úklidových, zkrášlovacích, drobných stavebních apod. akcí a prací v obci.

- Podpora činnosti místních spolků finančními příspěvky, poskytováním prostor, zapůjčením zařízení, zprostředkováním kontaktů aj.

- Podpora spontánního spolčování občanů, jejich aktivit a iniciativ – poradenská, finanční, hmotná.

Podle míry účasti občanů, kterou umožňují, mohou být participační mechanismy seřazeny podle tzv. „žebříčku *participace*“ (ladder of participation) na jehož nejvyšší příčce jsou mechanismy, kde občané sami rozhodují nebo spolurozhodují o určitých obecních záležitostech, a na příčce nejnižší se nacházejí mechanismy, kde participace spočívá pouze v informovanosti o dění v obci (Arnstein 1969).

Prointegrační strategie zaměřené na hmotnou stránku obytného a veřejného prostředí města

Hmotné rezidenční prostředí samo o sobě sociální integraci obyvatel nezprostředkuje, představuje však podmínky, které integraci mohou usnadňovat či dokonce stimulovat, nebo naopak ztěžovat. Kvalita hmotného

prostředí je důležitým faktorem spokojenosti a tedy i rezidenční stability bydlících obyvatel a nepřímo tak jedním z předpokladů vytváření komunitních vztahů. V lokalitách, kde užší i širší fyzické obytné prostředí neposkytuje svou strukturou, vybavením a estetickou kvalitou podmínky pro setkávání a setrvání obyvatel ve veřejném nebo poloveřejném prostoru, kde se obyvatelé s nehodnotným obytným prostředím neidentifikují, vzniká lokální společenství zpravidla jen obtížně. Lidé se uzavírají do privátního prostoru a pobyt ve veřejném prostoru místa bydliště minimalizují.

Prokomunitní (tj. vznik komunitních vztahů umožňující a podporující) vlastnosti poloveřejného a veřejného a obytného prostředí se uplatňují a mohou být záměrně formovány na různých úrovních:

Na úrovni jednotlivých obytných domů a jejich bezprostředního zázemí

Vytváření sociopetálních (tj. vznik sociálních kontaktů podporujících) prostorů v bytových domech a v jejich bezprostředním okolí. Např. zřizování kluboven nebo jiných společných prostor v panelových domech umožňujících setkávání jejich obyvatel úpravou nevyužívaných kočárkárén nebo sušárén, vytváření podmínek pro krátká setkávání obyvatel v průchozích prostorách domů - např. osazováním domovních vchodů

stříškami apod. Údržba a modernizace obytných domů (opravy fasád, zateplování, zdokonalování výtahů). Kultivace vnitrobloků zřizováním dětských hřišť, parkovou úpravou, lavičkami pro posezení obyvatel. Individualizace domů a bloků rozdílnou barevnou úpravou fasád a drobnými architektonickými prvky.

Na úrovni jednotlivých vnitroměstských lokalit

Vytváření a udržování estetického, pro uživatele přátelského širšího obytného prostředí, které bude svou hodnotou obyvatele vázat k místu bydliště. Důsledné udržování čistoty a upravenosti veřejných prostranství. Včasný odvoz domovního odpadu, udržování místních komunikací. Zřizování hřišť, veřejně přístupných sportovišť, budování stezek pro pěší a cyklostezek. Vysazování zeleně, zřizování parků a parčíků, vodních nádrží apod. Individualizace veřejných prostranství drobnými stavebními a výtvarnými prvky. Usnadňování orientace ve veřejném prostoru důsledným označováním ulic a veřejných prostranství (zejména na sídlištích), rozmísťováním orientačních tabulí a směrovek k zařízením občanské vybavenosti. Soustředění dopravy v klidu (parkování osobních aut) na obvod obytných bloků, případně na hromadná parkoviště.

Pro tuto úroveň fyzické struktury města byla funkcionalistickým urbanismem vypracována koncepce „*sousedských jednotek*“ (neighborhood units) – bloků tvořených sousedícími domy záměrně seskupenými tak, aby vytvářely relativně uzavřené, od okolí částečně oddělené celky. Seskupení mohlo mít např. podobu čtverce, obdélníku nebo podkovy uzavírající „polosoukromý“ – pro obyvatele této jednotky určený klidný vnitřní prostor přístupný zadními vchody obklopujících domů. Prostor s parkovou úpravou, vybavený např. dětským hřištěm, lavičkami, drobnými sportovišti a případně mateřskou školkou a klubovnou pro dospívající mládež. Toto urbanistické řešení mělo umožnit setkávání obyvatel takto seskupených domů, vytvářet intimní a bezpečné prostředí, podpořit vznik sousedských vztahů, poskytovat jistou míru intimity a překonávat tak anonymitu o odcizenost moderního velkoměsta. Když však při koncipování sousedských jednotek postupně začala převládat technická hlediska a představy urbanistů pokud jde o jejich fyzickou a populační velikost se posouvaly ke stále větším rozměrům, ztrácely ambice vytvářet touto cestou sousedství postupně význam (Porteous 1976: 61-90).

V promyšlenější, diferencovanější a sociologicky i psychologicky poučenější podobě se v posledních patnácti letech vrací k urbanistickým prostředkům nepřímo podporujícím sociální interakce a tedy i integraci obyvatel vnitřních měst hnutí *nového urbanismu* (new urbanism) propagující návrat k multifunkčním nízkopodlažním městským uličním strukturám. Koncepcí jak vytvářet interaktivní vnitroměstské prostředí se proslavil dánský urbanista J. Gehl zejména svou i do češtiny přeloženou knihou o „životě mezi budovami“ (Gehl 2000).

Na úrovni jednotlivých městských čtvrtí

Na této úrovni bude ke spokojenosti a sídelní stabilitě obyvatel přispívat kvalita životního prostředí a dostatečné vybavení rezidenčních čtvrtí infrastrukturou potřebnou pro běžný každodenní život jejich obyvatel, dobrou dopravní obsluhou prostředky městské hromadné dopravy – spojením se zónami koncentrace pracovních příležitostí a s lokalitami vyšší občanské vybavenosti, ochranou před hlukem a exhalacemi, dobrá dostupnost příměstských rekreačních zón atd.

Závěrem

Výrazná deteritorializace resp. „delokalizace“ společenského života v našich městech se (zatím?) nekoná. Není tomu tedy tak, že by se územní rozměr ze

sociálního života obyvatel našich měst v podstatné míře vytrácel, že by docházelo k vývoji, o němž hovoří některá obecná pojednání o sociálních důsledcích modernizace a globalizace. V těch se často úloha prostoru v organizaci současné společnosti nepřiměřeně zpochybňuje a kontrasty mezi lokálním a globálním se vyostřují. Zachycují tendence, které snad v budoucnosti mohou nabýt v rozvinutých zemích rozhodující význam, dosud se však týkají jen omezeného okruhu subjektů, spíše institucí než jednotlivců. Vysoce mobilní jednotlivci, jejichž životním hřištěm je celý kontinent nebo snad celý svět a kteří se identifikují jen s takto rozsáhlými makroprostory a nemají žádný vztah k žádnému konkrétnímu místu či regionu s jeho hmotným a lidským prostředím, představují jen malý zlomek české (a pravděpodobně i jakékoliv jiné) společnosti. Pokud existují, jsou to hlavně někteří příslušníci ekonomických, politických a intelektuálních elit pracujících pro nadnárodní firmy a mezinárodní organizace, lidé v pozicích vyžadujících velkou prostorovou mobilitu, vědci putující mezi různými výzkumnými pracovišti apod.

Stále tedy platí, co před čtvrt stoletím konstatoval Jiří Musil:

„ ... *překonávání lokálního typu kultury, univerzalizace ekonomických,*

sociálních i kulturních struktur nemůže odstranit skutečnost, že lidé bydlí v určitém místě, že kolem místa jejich trvalého bydliště vzniká nesmírně bohatá a složitá síť dalších činností a že celý tento komplex funguje dobře pouze tehdy, když mu lidé věnují přiměřené množství času, energie a pozornosti.“

[Jiří Musil a kol. 1985: 263].

Literatura

Arnstein, S. 1969. „A Ladder of Citizen Participation.“ Journal of American Institute of Planners 4: 216-224.

Bauman, Z. 1995. Úvahy o postmoderní době. Praha: Sociologické nakladatelství.

Bauman, Z. 1999. Globalizace. Důsledky pro člověka. Praha: Mladá fronta.

Bauman, Z. 2002. Tekutá modernita. Praha: Mladá Fronta.

Beck, U., E. Beck-Gernsheim. 2002. Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences. London: Sage.

Bernard, J. 2007. „Participace a partnerství na lokální úrovni v českém sociálním výzkumu.“ S. 27-46 in: Nejd, P. a D. Čermák (eds.). Participace a partnerství v místní veřejné správě. Sociologické studie/Sociological Studies 07/10, Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Castells, M. 1983. The City and the Grassroots. London: Edward Arnold.

Delanty, G. 2003. Community. Key Ideas. New York: Routledge.

Durkheim, E. 2004. Společenská dělba práce. Překlad z francouzštiny. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Fischer, C. 1982. To Dwell among Friends. Personal Networks in Town and City. Chicago: University of Chicago Press.

Gabal Analysis and Consulting. 2006. Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. Praha: Gabal Analysis and Consulting pro Min. práce a sociálních věcí.

Gajdoš, P. 2002. Človek-spoločnosť-prostredie. Priestorová sociológia. Bratislava: Sociologický ústav SAV.

Galster, G. 2001. On the nature of neighbourhood. Urban Studies, 38, p, 2111-2123.

Gans, H. J. 1962 (aktualizované vydání 1982). The Urban Villagers: group and class in the life of Italian Americans New York: The Free Press.

Gans, H. 1967. The Levittowners: Ways of Life and Politics in a New Suburban Community. New York: Columbia University Press.

Gehl, J. 2000. Život mezi budovami. Kosmas (překlad z dánského originálu vydaného v r. 1996).

Gondová, G. 2004. Životný štýl obyvateľov v suburbánnej zóne Prahy. Magisterská práca. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Gottdiener, M., Hutchison, R. 2000. The New Urban Sociology. The McGraw-Hill Co. Inc.

Gottdiener, M., Budd, L. 2005. Key Concepts in Urban Studies. London: Sage.

Guest, M., Lee, B.A. 1983. „The Social Organization of Local Areas.“ Urban Affairs Quarterly 19, 2 (December 1983), 217-240.

Harvey, D. 1989. The Condition of Postmodernity. London: Blackwell.

Hillery, G.A. Jr. 1955. Definitions of Community: Areas of Agreement. Rural Sociology 10, 779-791.

Hnilička, P. 2005. Sídlní kaše. Otázky k subúrbánní výstavbě kolonií rodinných domků. Praha: Era.

Illner, M. 2007. „Institucionalizované formy spolupráce, partnerství a participace v místní veřejné správě a jejich právní regulace.“ S. 17-26 in: Nejd, P. a D. Čermák (eds.). Participace a partnerství v místní veřejné správě. Sociologické

studie 07/10, Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Kadeřábková, J. 2006. „Komunitní plánování jako specifický nástroj místního a regionálního rozvoje v sociální oblasti a rozvoj ekonomiky v území.“ In: Wokoun R. a Mates, P. (eds.). Management regionální politiky a reforma veřejné správy. Praha: Linde.

Keller, J. 1986. „Komunita – proměny nebo zánik?“ Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis. G30, 1986, s. 1-12.

Kennett, P. and Forrest, R. 2006. „The Neighbourhood in a European Kontext.“ Urban Studies 43 (April 2006), No. 4, s. 713-718.

Kostecký, T., Čermák, D. 2004. Metropolitan Areas in the Czech Republic – Definitions, Basic Characteristics, Patterns of Suburbanisation and Their Impact on Political Behaviour. Sociologické studie/Sociological Studies 04/03, Praha: Sociologický ústav AV ČR.

König, R. 1966. The Community. London: Routledge & Kegan Paul.

Lupi T., Musterd, S. 2006. The Suburban ‘Community Question’. Urban Studies, Vol. 43, No. 4, 801-817.

Lyon, L. 1999. *The Community in Urban Society*. Long Grove: Waveland Press.

MacIver, R.M. and Page, C.H. 1961. *Society*. New York.

Moravanská, K. 2010. *Sídelný vývoj a sídelné spoločenstvá*. Dizertačná práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Filozofická fakulta.

Musil, J. 1967. *Sociologie soudobého města*. Praha: Svoboda. Kapitola 9. *Město jako územní společenství*, s.210-223.

Musil, J. a kolektiv 1985. *Lidé a sídliště*. Praha: Nakladatelství Svoboda. S. 215-264.

Musil, J. 2002. „Role lokálního společenství v socialistických městech České republiky“. S. 290-297 in: Horská, P., Maur, E., Musil, J. *Zrod velkoměsta*. Litomyšl: Paseka.

Parsons, T. 1951. *The Social System*. New York: The Free Press.

Pašiak, J. 1985. „K problematike územných spoločenstev ľudí.“ *Sociológia* 17 (2).

Poplin, D.E. 1979. *Communities: A Survey of Theories and Methods of Research*. New York: Macmillan.

Porteous, J.D. 1976. *Environment and Behavior*. Reading etc.: Addison Wesley. Chapter 4, s. 61-90: *Mesospace Behavior: Home Base, The Neighborhood, The Neighborhood Unit*.

Potočný, T. 2006. *Lidé na okraji. Případová studie satelitního městečka*. Ivis Working Papers č. 06/01. Brno: Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity.

Puchálková, P. 2011. *Důsledky suburbanizace pro obec . Případová studie obce Velebov*. Magisterská práce obhájená na katedře sociologie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.

Puldová, P., Ouředníček, M. 2006. „Změny sociálního prostředí v zázemí Prahy jako důsledek suburbanizace“, s. 128-142 in: Ouředníček, M. (ed.) *Sociální geografie pražského městského regionu*, Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Putnam, R. 2001. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

Schmeidler, K., a kol. 1996. *Sociologie v architektonické a urbanistické tvorbě*. Brno: PC-DIR spol. s.r.o. – Nakladatelství.

Simmel, G. 1903. „Die Grosstadt un das Geistesleben“ in *Die Grosstadt. Handbuch der Gehe-Stiftung*. Překlad do angličtiny: „The Metropolis and Mental Life“, s. 409-424 in K. Wolff (ed.). *The Sociology of Georg Simmel*. Glencoe: Free Press.

Sennett, R. 1991. *The Conscience of the Eye: The Design and Social Life of Cities*. New York: Knopf.

Sennett, R. 1996. „The myth of purified community“, in: *The Uses of Disorder: Personal Identity and City Style*. London: Faber & Faber.

Sýkora, L. 2003. „Suburbanizace a její společenské důsledky.“ *Sociologický časopis* 39, č. 2, s. 217-233.

Szacki, J. 1983. *Historia myśli socjologicznej, Cześć Druga*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Tönnies, F. 1963. *Community and Society*. New York: Harper and Row. Překlad z německého originálu *Gemeinschaft und Gesellschaft* z r. 1887.

Vajdová, Z. 1992. „Situační zpráva o komunitních studiích.“ *Sociologický časopis* 28, č. 4, s. 493-507.

Velký sociologický slovník 1996. Praha: Karolinum.

Weber, M. 1921. *Die Stadt*. Český překlad části této práce: „Město. (Pojem a kategorie)“. *Lidé města. Revue pro antropologii, etnologii a etologii komunikace*, 1/2006-18, s. 97-115.

Webber, M.M. 1963. „Order in Diversity: Community without Propinquity“, p. 23-54 in: L. Wingo (ed.) *Cities and Space*. Baltimore: Johns Hopkins Press.

Wellmann, B. 1979. „The community question: intimate networks of East Yorkers, *American Journal of Sociology*, 84, pp. 1201-1231.

Whyte, W. H. 1956. *The Organization Man*. New York: Simon & Schuster (Part Seven: The New Suburbia).

Wirth L, 1938. „Urbanism as a Way of Life.“ *American Journal of Sociology* XLIV (July 1938), s. 1-24.

OSTRAVA A OSTRAVSKO DO POLOVINY 60. LET MINULÉHO STOLETÍ

Jiří Kovář

Území dnešního Ostravska leželo v minulosti na okraji tehdejších státních celků (historicky: českého a polského, později rakouského a německého, resp. československého a polského). Státní hranice byly v této části Evropy jedny z nejméně stabilních. V polovině 18. století se ho silně dotklo odstoupení podstatné části Slezska Prusku, později připojení Haliče k Rakousku, pak stanovení československo-polské hranice po 1. světové válce i události let 1938-1945 (odstoupení části území Německu a Polsku, vznik Protektorátu Čechy a Morava, porážka Polska, atd., posléze návrat do předválečného stavu a změna polsko-německé hranice).

Současné Ostravsko je tedy novodobý sociálně geografický útvar, jehož základy

byly položeny zhruba v polovině 19. století. Do té doby bylo území ležící v horní (jihovýchodní) části povodí Odry málo zalidněnou zemědělsko-lesnickou oblastí, přičemž rozvinutější bylo jednak tzv. Kravařsko (v souč. okrese Nový Jičín), těžící z prosperující textilní výroby a dále jižní, podhorská, část dnešního širšího Ostravska (v okresech Frýdek-Místek a Nový Jičín), těžící z energie vodních toků (hamry, pily...), dostatečných zásob dříví jako paliva (výroba dřevěného uhlí) a drobných nalezišť (málo kvalitní) železné rudy (železářství), a to již od dob předhusitských. Dominantní postavení měla Opava, Těšín a Nový Jičín, významnými městy byly tehdy ještě Frenštát p. R., Příbor, Fulnek, Bílovec, Frýdek, Odry a Místek.

Tab. č. 1: Počty tzv. domácího obyvatelstva

	1791	1843	1850/51
Opava		15,6	12,8
Nový Jičín	4,2	6,8	7,7
Těšín		6,5	6,1
Frenštát p. R.	2,7	4,5	5,5
Příbor	3,3	4,8	4,5
Fulnek	2,8	3,5	3,7
Bílovec		3,8	3,7
Frýdek		3,2	3,6
Odry		3,1	3,3
Místek	2,4	2,6	2,9
Mor. Ostrava	1,6	1,8	2,0

Všechny údaje v tis., Opava vč. Kateřinek.

Podle: Kárníková 1965, s. 95.

Lesnická a pastevecká hospodářská exploatace horských pásem a jejich osidlování pokračovaly až do konce 18. století, kdy vznikly poslední horské lokality. V tu dobu (1843) měla některá podhorská a horská sídla více obyvatel než město Moravská Ostrava (1752) – Staré Hamry 1826, Trojanovice 1914, Morávka 3698 (samozřejmě všechna na větším území). Naproti tomu ves Vítkovice měla tehdy jen 199 obyvatel ve 24 domech, Přívoz 377, Lhotka (dnešní Mariánské Hory) 209 atd.

Počínající industrializace tento proces zastavila a posléze i zvrátila. Podnětem k tomu byla těžba uhlí. Ta měla nahradit ztenčující se zásoby dřevní hmoty v Beskydech. Soustavně se na Ostravsku začalo těžit v poslední čtvrtině 18. století, a to na 3 místech – v Polské (Slezské) Ostravě, Petřvaldu a Karvině a také v Petřkovicích (tehdy v Prusku).

To vyvolalo přesun výroby železa z dosavadních podniků (Frýdlant n. O., Čeladná, Ostravice) blíže k novým zdrojům paliva (Vítkovice 1828, původně jako pobočný závod Frýdlantu n. O.,

Lískovec u Frýdku 1833 a Třinec 1837). Později – se zlepšením dopravních poměrů přešlo železářství na kvalitnější rudy ze zahraničí (Horní Uhry, Švédsko, ...).

Území dnešní Ostravy bylo v té době dopravně velmi izolováno. Hlavní silnice vedla z Olomouce přes Nový Jičín a Místek/Frýdek do Těšína (1787); přes Ostravu vedla jen méně významná spojnice Opavy s Těšínem (1775). Železnice byla dovedena do Ostravy jen z technických důvodů (šla údolím Bečvy a Odry kvůli malému stoupání) a mířila do Krakova, resp. solných dolů ve Věličce, ale posléze se stala významným impulsem rozvoje průmyslu ve městě.

Odvětвовá specifika industrializace

Ostravy

Podnikání v těžkém průmyslu bylo investičně značně náročné; proto se v něm na počátku – alespoň na Ostravsku – exponovali bohatí šlechtici: kníže Salm, hrabata Wilczek a Larisch, tzv. těšínská komora (ve vlastnictví panovnického rodu) a olomoucké arcibiskupství a také stát (doly Severní dráhy Ferdinandovy). Vídeňští bankéři a zahraniční kapitál

nastupují až ve druhé fázi (zhruba do poloviny 19. stol, zejm. S. M. Rothschild).

Industrializace na bázi těžkého průmyslu (podzemní dolování uhlí, železářství, později i koksárenství, elektroenergetika a tzv. těžká chemie) byla objektivně pro společnost nutná a přinášela mnoho pozitivních efektů. Ve vlastních průmyslových lokalitách však působila rozporuplně.

Hornictví

Důlní závody byly samozřejmě lokalizovány podle přírodních podmínek/zdrojů, tj. mj. bez ohledu na dosavadní systém osídlení, jak se vyvinul v předchozích staletích a výrazně ho narušily. V celém revíru postupně vznikly desítky nových lokalit, v nichž byly instalovány nejen technologické celky (šachty, třídírny a prádelny uhlí, jejich sklady, pomocné dílny, administrativa) ale i obydlí pro zaměstnance. Majitelé dolů budovali většinou tzv. kolonie s více domy resp. rodinnými domky se zahrádkami. Lokalizovali je do bezprostředního sousedství šachet. Vznikl tak nový typ sídla, odlišný nejen od města, ale i od vesnic. Neměl znaky a funkce, ani počet

obyvatel města, ale nepotřeboval ani zázemí rozsáhlých zemědělských (lesnických, rybníkářských) ploch jako vesnice. Kolonie, na rozdíl od vesnic, měly velmi pravidelný, až kasárenský půdorys, protože byly budovány plánovitě.

Prokop (Prokop, R. 2007, s. 15) uvádí, že v roce 1846 byly „s přispěním tehdejšího státu postaveny byty přímo v šachetní budově při výstavbě Hlavní jámy v Michálkovicích“.

Nástupní soubory obyvatel kolonií byly velmi specifické – šlo o dělnické (v menší míře úřednické) rodiny, jejichž živitelé byli vázáni na hornictví. Nástupní soubory byly tvořeny logicky velkou většinou mladými lidmi. Myška (Myška, M. 2006) uvádí, že v koloniích žilo dále mnoho mladých svobodných mužů jako podnájemníci. Z velké části šlo o přistěhovalce, zčásti jiného jazyka, kteří si vztah k novému místu museli postupně vytvářet. Tím se národnostní poměry v regionu, který již tak historicky ležel na jazykovém pomezí/rozhraní česko-polském a v němž se od vrcholného feudalismu silně projevoval německý vliv, ještě více

16) následující údaje.

komplikovaly o dimenzi sociální. Ta se projevovala i ve výstavbě vil pro úředníky. Kolonie se svou původně primitivní stavební kulturou (problémy s pitnou vodou a kanalizací aj.) se stavebně rozvíjely až do velké hospodářské krize. Na rozdíl od běžných sídel zde majitelé byli nuceni budovat i ulice vč. osvětlení, později vodovody, hřiště, parkové úpravy. Typickou vybaveností kolonií byly pekaři, řezníci, hokynáři a hospody. Myška uvádí (Myška, M. 2006, s. 25), že vedle haličských a uherských židů – dle tradice šlechty – vlastnil ještě na počátku 20. století na Ostravsku tři desítky hospod i hrabě Hanuš Wilczek. Alkoholismus byl na přelomu 19. a 20. století mezi horníky skutečnou metlou. Urbánek (Urbánek, J. Jak jest chráněno zdraví pracujícího na Ostravsku. In: Technická práce na Ostravsku 1926-1936, s. 661) uvádí, že na každého obyvatele připadala roční spotřeba 20 l čistého lihu. „Nejspořádanější horníci vydávali ze své měsíční mzdy 15 % za kořalku“(tamtéž), tam kde pili i členové rodiny to bylo až 50 %. Pro rok 1930 uvádí Prokop pro hornické kolonie (tamtéž, s.

Tab. č. 2: Nejvýznamnější hornické kolonie na území dnešní Ostravy

Obec, resp. katastr	Počet			Podíl v %*
	Dúl. závodů	Kolonií	Obyv. v nich	
Mor. Ostrava	4	5	7952	17,3
Přívoz	2	2	4606	24,8
Mar. Hory	1	5	3895	28,7
Hrušov	2	5	3107	43
Vítkovice	1	2	2240	8,7
Petřkovice	1	2	1707	56,5
Michálkovice	1	5	3399	59,6
Kunčičky	1	2	2414	50,1
Radvanice	1	6	3043	27,5

* Podíl na úhrnu všech obyvatel v obci/katastru.

Zdroj: Prokop, R., 2007, s. 16.

Většinou byly hornické kolonie zlikvidovány až v průběhu 2. poloviny 20. století. Výjimku tvoří montované, tzv. finské domky se zděnou podezdívkou představující poslední etapu budování kolonií krátce po 2. světové válce. Byly stavěny na volných plochách v Hulvákách, Heřmanicích, Muglinově, Michálkovicích, Lhotce, Radvanicích ap. Dodnes se jich část zachovala, především v jižní části Vítkovic (kolonie Jeremenko). Poté se začalo s plánovitou výstavbou sídlišť.

Prokop mezi hornickými koloniemi neuvádí (dnes nechvalně známou) kolonii Bedřiška (na katastru Zábřehu, dnes

Hulváky), která je pozůstatkem po šachtě, jež byla ještě při výstavbě zatopena vodou a nikdy netěžila.

Přímo na šachtách byly také budovány pro svobodné nebo dojíždějící zaměstnance společné noclehárny. První (doložená) byla zřízena – jak uvádí Prokop (Prokop, R. 2007) – již v roce 1849 v provozní budově dolu František v Přívoze. K roku 1924 jich v celém revíru bylo 78 s kapacitou přes 6 tis. lůžek. Podíl Ostravy mohl být min. 50%. V tomtéž období z 52 tis. zaměstnanců dolů v revíru bydlelo v závodních bytech téměř 30 tis., spolu s ubytovnami to bylo 70 %

(Myslivec, T. Bytová péče o zaměstnance uhelného průmyslu na Ostravsku. In: Technická práce ...1926, s. 308).

Hlubinné dolování produkovalo vedle uhlí také tzv. hlušinu. Ta se ukládala v blízkosti šachet na haldy. Mnoho z nich narostlo do obrovských rozměrů a jejich kužely výrazně změnily tvářnost krajiny. Protože hlšina obsahovala určitý díl uhlí, některé haldy procházely procesem vnitřního hoření, tak vytvářely specifické mikroklima a stávaly se prostředím pro marginální skupiny populace. Likvidace hald probíhala po celé 20. století, zejm. v jeho 2. polovině. Hlšina bývala využita na dopravních stavbách a uvolněné plochy zčásti i pro novou výstavbu.

Halda za divadlem v Moravské Ostravě byla nejprve využita jako zábavní park, později z velké části odstraněna a na ploše s několikametrovým násypem byl vybudován komplex tzv. Černé louky. Halda dolu Jindřich byla odtěžena na jejím místě vybudováno sídliště Jindřiška. Také dvojice typických kuželových hald dolu Ignát/Šverma ($\oplus$ 291 m, výška nad terénem cca 80 m) byla odstraněna. Jiné kuželové haldy „zdobily“ (zadní) Přívoz ($\oplus$ 290 m, dtto), Hrušov ($\oplus$ 280 m, 70 m) a

Slezskou Ostravu. Zdejší halda dolu a koksovny Trojice byla kótována na 304 m, halda Ema dolu Terezie/P. Bezruč na 315 m – ta zůstala dodnes jako dominanta východní části města a stále ještě doutná.

Mnohem dramatičtější důsledky pro celý region mělo tzv. poddolování. Z ekonomických důvodů se vytěžené podzemní prostory ponechávaly z velké části samovolným procesům sesedání a závalům. Na povrchu se to projevovalo poklesy terénu (samozřejmě nerovnoměrnými) a návazně poškozováním až ničením staveb a změnami vodo-hospodářských poměrů, ve městě zejména podél řeky Ostravice. V místech intenzivních těžeb nakonec tyto poklesy dosáhly více než 10 m a způsobovalo to podmáčení, resp. přímo zatopení části území spodní vodou (např. v Hrušově). Jen místy (např. v Mor. Ostravě) se těžilo s tzv. zakládkou. Aby předešli povinnosti platit škody na cizím nemovitém majetku skupovali majitelé dolů pozemky okolo a nechávali je nezastavěné (Frič, K., Město Mor. Ostrava a jeho stavební vývoj. In: Technická práce... 1926, s. 593).

Poddolování se „podepsalo“ i na postupném chátrání slezskoostravského

zámku. Terén zde poklesl min. o 17 m a objekt se postupně změnil v ruinu.

Očekávané poklesy půdy zřejmě vedly podnikatele k tomu, že často budovali pro své zaměstnance lehké, přízemní domy. Pouze v malém okruhu okolo těžních věží ponechávali tzv. ohradníky, jakési podzemní pilíře/sloupky, v nichž se uhlí zásadně netěžilo, aby byla zachována tektonická stabilita důlního díla. Takový ohradník se v širším měřítku podařilo uchovat pod historickým jádrem Moravské Ostravy (Havrant, M. Přírodní poměry města Ostravy. In: Jiřík, K., Pitronová, B. A kol. Dějiny Ostravy, s. 21). Úředně byl zřízen r. 1888, mírně rozšířen v r. 1905. Podruhé byl uhájen na začátku 50. let, kdy se vážně uvažovalo o likvidaci centra města a vybudování tzv. Nové Ostravy v Porubě. (Namístě je jistá paralela s osudem historického Mostu). Na zhruba 120 ha ohradníku leží historické jádro Moravské Ostravy mezi korytem Ostravice a Poděbradovou ulicí, severojižně pak od městského koupaliště za Novou radnicí po býv. Žofínskou huť. V ohradníku zůstalo vázáno zhruba 50 mil. t. koksovatelného uhlí.

Pozn.: Současná roční těžba v ČR je zhruba 13 mil. t. černého uhlí, z toho zhruba 4 mil. jde na koksování.

I když těžba uhlí byla v Ostravě zastavena na počátku 90. let, důsledky poddolování se na mnoha místech budou projevovat min. v horizontu několika příštích desetiletí. Od konce 19. století a po celé 20. století je tak územní, resp. urbanistický vývoj města limitován tímto faktorem.

V některých místech, jako např. v katastru Nové Vsi je navíc umocněn nebezpečím záplav. Po povodni v roce 1995 se ukázalo, jakou výhodou bylo, že údolí Odry nebylo zastavěno. Naopak v obestavěném okolí břehů Ostravice byly škody nejvyšší; nejnižší položený Hrušov byl zlikvidován téměř beze zbytku. Také několik zlomů v geologické struktuře podloží města (např. radvanický) způsobuje nepravidelné poklesy terénu a škody na stavbách.

Šachty byly z důvodu snazšího odbytu postupně napojeny na železnici sítí vlečků a tzv. báňských drah (tzv. montánní dráha, budovaná od r. 1862, prvně z Přívozu do Michálkovic). Dopravní infrastrukturu doplňovalo několik nákladních lanových

drah (první roku 1883 z Petřkovic – přes státní hranici – do Přívozu).

Na těžbu a úpravu uhlí (praní, třídění) navazovaly koksárny (na území dnešní Ostravy jich bylo na zač. 20. století 7) a briketárny (na zpracování prachového uhlí, v Ostravě 2).

Hutnictví

Hutnictví se ve vývoji Ostravska projevilo jinak. S postupnou racionalizací se koncentrovalo do velkých jednotek s obrovskými nároky na plochu. Tak zanikly – vedle starších závodů – i železárny v Bašce u Frýdku, v Mor. Ostravě, Karvině. Z některých těchto podniků se staly firmy orientované na sekundární kovoprůmysl (Frýdlant n. O., Karviná) a dále strojírenství.

Zcela specifický byl vývoj hutního podniku ve Vítkovicích. K hutní prvovýrobě se postupně přidávaly navazující technologie a podnik nabýval komplexnosti: vlastnil doly, koksárnu, vysoké a ocelářské pece, válcovny, později i vlastní elektrárnu, cementárnu aj. ale i provozy těžkého strojírenství a kovovýroby (vč. šroubárny). Tím mohl zaměstnávat i mnoho žen. Podnik měl

vlastní železniční síť, později vč. osobní dopravy a městských pouličních drah. K tomu měl vlastní lom na vápenec a poté – mimo Ostravu - i další cementárnu (Štramberk) a doly na železnou rudu v zahraničí (Slovensko, Švédsko).

Územní růst závodu způsobil úplný zánik původní vesnice a souběžně s tím bylo vedle něho budováno poměrně plánovitě zcela nové město. Kolonií přízemních dělnických domků zůstalo velmi málo a postupně převážily vícepatrové činžovní domy a ubytovny (dělnická kasárna). Nástupní soubory obyvatel byly také selektivní, tentokrát ve vazbě na hutnictví. „Nové“ Vítkovice ale získávaly postupně všechny znaky města – kostel, radnici, „zámek“ jako reprezentativní objekt majitele, nemocnici, školy, obchodní síť, společenský dům, sirotčinec, starobince (zvlášť pro horníky a zvlášť pro hutníky), hřbitov atd. Podnik v řadě oborů suploval funkci obce – vč. provozování kanalizace a veřejného osvětlení. Tím získal vysokou míru funkční autonomie vůči Moravské Ostravě.

Ještě po sčítání lidu 1970 se nechali pracovníci ČSÚ zmást, protože řada dojíždějících z moravsko-slovenského

pomezí uváděla jako cíl dojížděky ne Ostravu, ale Vítkovice. Ve výsledcích sčítání tak „vznikl“ dojížďkový proud z tohoto území do vesničky Vítkovice (ležící pod Mísečkami na okraji Krkonoš).

Sociální problémy Vítkovic byly silnější o vyhraněný národnostní problém, protože majitel i vedení podniku nepokrytě a systematicky obec germanizovali. Sociální struktury se – a nejen zde - do značné míry překrývaly se strukturami národnostními. Specifikem podniku byl také enormně vysoký podíl techniků (a inženýrů) – důvodem bylo silné zastoupení kusových zakázek (např. lomené hřídele pro velké lodě) v sortimentu podniku.

Na začátku 20. stol. podnik (téměř výhradně v Ostravě) vlastnil 700 úřednických a 2 tis. dělnických bytů a 6 tis. míst v dělnických kasárnách. (Heyd, F. A Bařinka, J. Železárny „Vítkovického horního a hutního těžířstva“ ve Vítkovicích na Moravě. In: Technická práce ... 1926, s. 360). Vítkovice také vybudovaly první zotavovnu (ve Staré Bělé) již v roce 1900 a první rekreační (tehdy“ feriální) zařízení ve Starých Hamrech již v r. 1911.

Nároky podniku na plochu způsobily, že komplex provozních a obslužných zařízení

(průmysl i bydlení) přerostl na území sousedních obcí, nejvíce Zábřehu, ale i Moravské Ostravy a Hrabůvky. Na druhé straně byly dalším rozvojem podniku ve 2. polovině 20. století vlastní Vítkovice stále více obklopovány a pohlcovány, počet obyvatel v nich začal klesat, z maxima v r. 1921 (27358) na necelých 17 tis. v r. 1961 a 5962 v r. 2001.

Areál bývalé Nové huti již vyrůstal (od poloviny minulého století) v jiných podmínkách, a tak kromě citelného zásahu do charakteru původní vesnice (počet obyvatel v ní klesl ze 4321 v r. 1947 na 800 v r. 2001) obdobné změny nevyvolal. Výjimkou bylo vybudování a fungování dvou velkých barákových ubytovacích komplexů pro mladé brigádníky – Osady míru v Kunčičkách a Osady mladých budovatelů socialismu ve Vratimově (v sousedství areálu NH). Počínaje 50. léty bylo bydlení pro pracovníky v hutích – stejně jako v dolech – zabezpečováno výstavbou sídlišť podle územního plánu.

Hutnictví ovlivňovalo životní prostředí jinak než doly, ale též výrazně. Hutnické haldy (funkční dosud) jsou méně viditelné, ale z hlediska charakteru odpadu mnohem nebezpečnější a jejich využití je složitější.

Také kontaminace výrobních ploch je mnohem vyšší. Výrazné je znečišťování ovzduší.

Zatímco hornictví přešlo převážně na nepřetržitý provoz až v polovině 20. století, pro moderní hutnictví byl tento způsob organizace práce absolutní nutností. Bylo to tedy hutnictví, které městu vnutilo specifický časový režim čtyřsměnných provozů, a to nejen v městské a příměstské dopravě.

Ostatní průmysl

Ostatní části průmyslu již do života města tak výrazně nezasahovaly. Lokalizace větších podniků byla většinou podmíněna dosahem železnice. Na nádraží Svinov byla zavlečkována Mannesmannova rourovna a (později) elektrárna v Třebovicích, na hlavní nádraží Přívozské závody minerálních olejů a Chemická továrna Himmelbauer v M. O., dále městská plynárna M. O., Městská elektrárna (MOEL), dále chemička (Dusíkárny), Rafinerie lihu, Továrna a rafinerie terpentinu v Mar. Horách, na stanici Hrušov Hrušovská továrna na sodu. Chemická továrna Julius Rüttgers (zpracování dehtových výrobků) a firma

Posnansky-Strelitz (tov. na krycí lepenky) v Zábřehu byly napojeny na železnice Vítkovic. Také u těchto závodů je možno identifikovat dopady na životní prostředí (ovzduší, půda, podzemní vody).

Tendence k diverzifikaci ekonomické základny města se projevovala zejm. v 1. polovině 20. stol. Vznikla zde řada menších podniků, které neměly přímou, resp. žádnou vazbu na zdejší těžký průmysl – Lux, továrna na žárovky v Přívoze, Centrální mlékárna (Přívoz), Reimann, tov. na papír v M. O., Hrušovská továrna na hliněné zboží, Ručka, tov. na mýdlo, Továrna na zelí (obě M. O.), Český akc. pivovar, Pivovar a sladovna (Strassmann) na Černé louce, 1. moravsko-slezský pivovar v Radvanicích, lihovary v Nové Vsi a v Kunčicích, několik cihlen (Muglinov – Wilczkova, Dutag M. O. , Cihelní závody, a. s., M. O., Cihelna Báňské a hutní spol. M. H.), čedičové lomy ve Sl. O., mlýny, pekárny, Ossa – továrna na poživatiny v M. O. apod. a také rozsáhlé nádražní dílny v Přívoze (vč. kolonie železničních zaměstnanců).

Strojírenství a kovoprůmysl (mimo Vítkovice) se rozvíjelo zčásti v návaznosti na profilující odvětví města, např.

Moravsko-slezská železářská akc. spol. (Akmos) v Přívoze (důlní zařízení), Elbertshagen&Glasner v Mor. Ostravě (konstrukce, důlní vozíky), obdobně Slévárna a strojírna Union, či Slévárna a strojírna Kroulík – obě v Mar. Horách, E. Beneš – strojírna a slévárna Mor. Ostrava, Továrna Flottmann v Kunčicích, A. Kubala – slévárna a strojírna Hrušov a Hrušovské železářny, Válcovny kovů, a. s. Přívoz, Dango&Dinenthal a Mücke-Melder, oba ve Vítkovicích.

Jiné strojírenské a kovozpracující závody tuto návaznost neměly (strojírna Agroferra v Kunčicích – zem. stroje, Armátor, Ostrak, Bratři Spitzerové, Friedmann&Wolf – všechny v Mor. Ostravě – radiátory, parní topení, armatury, svítilny, továrna automobilových součástí ve Vítkovicích, Strojírna M. A. F v M. H. ap. 3 Společné problémy vyplývající z industrializace. Značná docházka do zaměstnání z okolí, později dojíždka za prací vlakem způsobila, že pro Ostravsko byl charakteristický vysoký podíl tzv. kovozezemělců, kteří kombinovali práci v průmyslu s (malým) domácím zemědělským podnikáním, resp. sezónní střídání pracovního nasazení v průmyslu a

zemědělství. „Čistých“ námezdních dělníků bydlících v činžovních domech bylo proto v Ostravě poměrně málo, a to až do poloviny 20. století.

Fungování podniků, zejm. dolů a hutí provázely problémy s nábořem a stabilizací pracovních sil i přes periodické krize z nadvýroby v podstatě permanentně. Dvě nejvýznamnější odvětví potřebovala především muže. Při vysoké nemocnosti a úrazovosti v těchto odvětvích a při poklesu porodnosti v průběhu 20. století nebylo možné zabezpečit jejich reprodukci prostým střídáním generací a to přesto, že – zejm. v hornictví – byla podnikateli intenzivně pěstována a rozvíjena „tradiční“ profesní sounáležitost (spolky, oslavy, uniformy, prapory atd.). Částečně konfliktní byl v této orientaci silný náboženský a národnostní (germanizační) faktor. V tomto duchu již během 1. světové války a i po ní bylo hornictvo na Ostravsku zásobováno „zlevněnými potravinami a jinými životními potřebami“, dostávalo samozřejmě deputáty, ošatné aj. výhody (Vlach, J. Sociální a pracovní podmínky v ostravsko-karvinském revíru od státního převratu 1918, In: Technická práce na Ostravsku1926, s. 316).

Extrémně byla tato výlučnost zdůrazněna po 2. světové válce nejen formálně (viz předchozí, ale v jiné ideologické orientaci), ale přednostním řešením bydlení, mzdovým zvýhodněním, přednostním zásobováním, mimořádně příznivými podmínkami pro rekreaci aj.

Souhrn

Výsledkem prudkého rozvoje průmyslu byl i adekvátní růst jednotlivých částí tehdejší městské aglomerace. Následující tabulka uvádí jen nejvýznamnější kvantitativní změny.

Na území dnešní Ostravy tato dynamika gradovala jednak na konci 19. století a potom ve 2. polovině 20. století.

Tab. č. 3: Nejvýznamnější etapy demografického růstu vybraných částí dnešní Ostravy

Obec	1869	1880	1890	1900
Mor. Ostrava	6,9	13,4	19,2	30,1
Vítkovice		2,6	10,3	19,1
Přívoz			5,3	10,9
Mar. Hory			1,2	7,6
Zábřeh n. O.			3,2	7,7
Sl. Ostrava	4,6	9,0	13,2	18,9

Podle: Vításek, F. Zeměpisný vývoj a obraz Ostravska.

In: Technická práce na Ostravsku, Mor. Ostrava 1926, s. 32.

Tab. č. 4: Dynamika růstu počtu obyvatel na dnešním území Ostravy

Období	Absolutní přírůstek (v tis. osob)	Index růstu
1880/1869	17	1,45
1890/1880	29	1,51
1900/1890	60	1,71
1910/1900	41	1,28
1921/1910	12	1,06
1930/1921	21	1,11
1961/1950	39	1,18
1970/1961	43	1,17
1980/1970	25	1,08

Zdroj: Statistický lexikon obcí České republiky 2005, část II Retrospektivní přehled o počtu obyvatel ..., vlastní výpočty.

Ve stejném období 1890 – 1900 přirostla Praha (v dnešních hranicích) o 122 tis. obyvatel (index 1,28), v období 1961 – 1970 ale jen o 8 tis. (index 1,01). Brno v období 1900 – 1910 o 40 tis. (index 1,23), v období 1970 – 1980 o 27 tis. (index 1,08).

Zdroj: Statistický lexikon obcí České republiky 2005, část II Retrospektivní přehled o počtu obyvatel ..., vlastní výpočty.

Tab. č. 5: Maskulinita* obyvatelstva vybraných obcí

Obec	1869	1900	1921
Mor. Ostrava	102	123	109
Vítkovice	104	122	153
Přívoz	89	120	111
Mar. Hory	95	132	112
Zábřeh	96	114	107
Sl. Ostrava	123	135	114
Hrušov	128	128	116
Michálkovice	100	130	103
Radvanice	110	115	106
pro srovnání:			
N. Bohumín	81	122	105
Karviná	105	119	109
Opava	93	98	95
Nový Jičín	94	86	86
Frýdek	87	84	85
Místek	88	88	86
Klimkovice	84	79	85
Kopřivnice	97	108	119

* Počet mužů na 100 žen; přítomné obyvatelstvo.

Zdroj: statistické lexikony pro Moravu a Slezsko ze sčítání 1869, 1900 a 1921.

Myška (Myška, M. Prostitutka. In: Myška, M., Zářický, A. Člověk v Ostravě v XIX. století, s. 209-220) konstatuje, že v roce 1890 připadalo v Mor. Ostravě na 1 tis. žen 1247 mužů (na Moravě a ve Slezsku to bylo jen 912-914). Převaha byla vysoká v populaci 15-59letých mužů. Na 1 tis. žen jich připadalo 1416. Sex za úplaty a alkoholismus byly nejnázve dostupnými prostředky zapomenutí sociálně vykořeněných mužů. Prostitutky se nejčastěji rekrutovaly z dřívějších

služebných a servírek (s. 211). Rozbujelá prostituce byla údajně průvodním jevem všech překotně industrializovaných a urbanizovaných míst Evropy (tamtéž, s. 209).

Budování kolonií, zejm. hornických přispělo k urbanistické roztržitosti Ostravy. Podle podrobných údajů ze sčítání let 1921 a 1930 tvořila podstatná část kolonií samostatné sídelní jednotky.

Tab. č. 6.: Kolonie jako samostatné sídelní jednotky 1921-1930

Obec/část obce	Kolonie jako samostatné sídelní jednotky	1921	1930		
		d	d	o	o/d
Přívóz	Oderské jámy (kolonie)	39	50	1585	31,7
Zábřeh	Havířská osada (=Bedřiška)	13			
Heřmanice	bez jména (kolonie)	11	10	411	41,1
Hrušov	kolonie jámy Hubert	84			
	dtto (Vrbice)	6			
	kolonie jámy Ida	44	54	963	17,8
	Tovární kolonie	41	43	1241	28,9
Kunčičky	Nová kolonie	44	47	788	16,8
	Polní kolonie	22	51	499	9,8
	Stará kolonie	58	81	1057	13
Muglinov	Mexiko (kolonie)	65	98	1334	13,6
Slezská Ostrava	Františkov - Nová kolonie	12	22	632	28,7
	Františkov - Stará kolonie	26	52	761	14,6

Obec/část obce	Kolonie jako samostatné sídelní jednotky	1921	1930		
		d	d	o	o/d
Slezská Ostrava	Jaklovec	37	37	646	17,5
	Jáma Hermenegilda	47	56	1034	18,5
	Jakubská jáma	66	48	886	18,5
	Jáma Jan Maria	27	32	782	24,4
	Jánská a Josefská jáma	59	84	1105	13,2
	Jáma Michalka	21	34	487	14,3
	Jáma Terezie	17	27	583	21,6
	Vilémova jáma	53	54	844	15,6
	Kamenec	41	73	1081	14,8
	Kolonie	8			
	Kolonie Aloisie	5	8	120	15
	Koksovni kolonie	21	13	195	15
	Salmovec	94	96	1353	14,1
	Zvěřina	34	47	783	16,7
	Zárubek	54	40	698	17,5
Radvanice	Stará kolonie	17	17	399	23,5
Úhrn		1066	1174	20267	17,2

d = počet domů, o = počet přítomných obyvatel, o/d = průměrný počet obyvatel na 1 dům.

Zdroj: statistické lexikony pro Moravu a Slezsko ze sčítání 1921 a 1930.

V celém poválečném období lze vysledovat snahu orgánů města, resp. kraje odstranit nejvýznamnější urbanistické závady v organismu města a dostavbami zvýšit míru kompaktnosti „vnitřního města“ souběžně s budováním „Nové Ostravy“ v Porubě. Nová výstavba komfortních bytů ve městě částečně navazuje na dosavadní kolonie

(Jeremenko, dř. Louis), částečně je (po předchozí asanaci) nahrazuje (např. sídliště Šalomouna). Zároveň stávající obytná zástavba ve Vítkovicích a sousedních katastrech ustupuje průmyslovým plochám. I když je po válce výstavba bytů organizačně sjednocena, jejich obsazování se i nadále řídí profesním/podnikovým/odvětvovým klíčem.

Podle údajů, které uvádí Bartoň (Bartoň, M. Ostrava socialistická, s. 75) z 56 620 bytů, postavených v Ostravě (v hranicích po r. 1966) v letech 1946-1969 bylo jen 22 956 (41 %) bytů tzv. státních; 31264 (tj. 55 %) bytů bylo vybudováno ve formách podnikové (13 103) a družstevní (18 161) výstavby. S ohledem na to, že drtivá většina družstev byla vázána na podniky, byla lokalizace nového bydlení silně vázána na profesi, resp. odvětví. Vzhledem k tomu, že ve stejném období vykazuje Bartoň, M. (tamtéž, s. 74) úbytek bytového fondu téměř 13 tis. jednotek, sloužila státní výstavba do značné míry k náhradě tohoto úbytku a jen asi 10 tis. jednotek rozmnožovalo reálně komunální bytový fond.

Ostravsko, tak jak se vyvinulo během 19. a 20. století můžeme tedy souhrnně charakterizovat jako vnitrozemský pyrometalurgický komplex ležící v jádrovém území povodí horní Odry, vývojově determinovaný státní hranicí, politicko-správními změnami a národnostní strukturou.

Literatura

Jiřík, K. (ed.). Ostrava socialistická. Ostrava: Profil, 1971. 461 s.

Jiřík, K., Pitronová, B. A kol. Dějiny Ostravy. Ostrava: Profil 1967. 767 s.

Myška, M. Kněžky Venušiny. Ostrava: Repronis 2006. 40 s. ISBN 80-7329-117-7.

Myška, M., Zárický, A. Člověk v Ostravě v XIX. století. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě v nakladatelství Kazimierz Gajdzica, 2007. 255 s. ISBN 978-80-7368-215-6.

Kárníková, L. Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914. Praha: Československá akademie věd, 1965. 401 s.

Prokop, R. Hornické kolonie v rámci industrializace Ostravska. Ostrava: Klub přátel hornického muzea, 2007. 49 s.

Statistický lexikon obcí České republiky 2005. Praha: Ottovo nakladatelství, 2005. 1358 s.

Technická práce na Ostravsku. Ostrava: Spolek československých inženýrů, 1926. 662 s.

Technická práce na Ostravsku 1926-1936. Ostrava: Spolek československých inženýrů, 1936. 851 s.

STUDIE O ZMĚNÁCH SOCIÁLNĚ PROSTOROVÉ STRUKTURY OSTRAVY MEZI ROKEM 1966 A 2010

Jiří Musil, Igor Ivan

Urbánní sociologie a geografie prokázaly, že všechny závažné společenské změny, ale také změny v sociální, demografické i etnické struktuře obyvatelstva a rovněž změny v bytovém systému, v územním plánování a v jiných nástrojích působících na rozložení aktivit a funkcí na území měst, se promítají do sociálně - prostorové struktury, čili do sociální morfologie měst. Dokumentovaly to starší i novější studie o českých městech, zejména ty, které zkoumaly důsledky velkých společenských změn na sociálně-prostorovou strukturu měst (srv. Musil, 1967, 1968, Matějů, Večerník, Jeřábek, 1979, Sýkora, 1999, 2002,

Steinführer, 2003, 2004). Většina těchto prací se týkala Prahy, ojedinělá byla práce německé socioložky Steinführerové o Brnu, nebo studie Jana Kubeše a kol. o proměnách vnitřní struktury Českých Budějovic (Kubeš a kol., 2009). Dosud však nebyla prezentována studie zkoumající proměny sociální morfologie

Ostravy – jako reprezentanta velkých průmyslových měst - v uplynulých šedesáti letech velkých společenských změn, růstu i stagnace. Cílem následující práce je proto ukázat, jak se tyto změny promítly do sociálně-prostorového uspořádání velkého průmyslového města, které prochází současně dvěma velikými strukturálními změnami. První změnou je transformace socialistické společnosti s centrálním plánováním na společnost liberálně demokratickou s kapitalistickou ekonomikou. Druhou je pak paralelně probíhající de-industrializace Ostravy. Oba tyto procesy mají, jak dokumentuje naše analýza, nezanedbatelné důsledky v sociální morfologii města. Je však velmi obtížné rozlišit, co je důsledkem první zmíněné transformace, a co je efektem de-industrializace. Pokusíme se nicméně alespoň naznačit, které efekty lze připsat de-industrializaci, která je hlavním předmětem našeho výzkumu.

Metodologická východiska a specifika Ostravy

Studie vychází z modernizované verze humánní ekologie chicagské školy, která má také v české literatuře delší tradici (Ullrich, 1939, Musil, 1958, 1967). Humánní ekologie byla v evropské sociologii pozměněna působením durkheimovské školy sociální morfologie (srv. Halbwachs, 1933) a reinterpretací v sídelní sociologii (Siedlungssoziologie) Petera Atteslander a Bernda Hamma (srv. Atteslander, Hamm ed., 1974, Hamm, 1982). Autor této studie přispěl k doplnění těchto přístupů o dimenzi behaviourální a historickou ve stati uveřejněné v roce 1988 (srv. Musil, 1988). V reinterpretaci Atteslander-Hammově jsou v humánní ekologii, kterou němečtí autoři správně označují jako sociální ekologii, klíčové tři dimenze: 1. sociálně morfologická, 2. institucionální a 3. kulturní, či semiotická. Ty jsme doplnili behaviourální a historickou.

Analýza, kterou zde prezentujeme, se soustřeďuje na sociálně morfologickou dimenzi s některými odkazy na dimenze ostatní. Změny sociálně morfologické struktury Ostravy mezi koncem 60. let

minulého století a současnou dobou sledujeme především z hlediska změn v demografické a etnické struktuře obyvatelstva, v sociální stratifikaci obyvatelstva a změn ve formách a úrovni bydlení a také z hlediska změn v tzv. allochtonnosti. To jest z hlediska podílu ostravských rodáků, lidí přistěhovaných z venkova nebo měst, brigádníků v jednotlivých územích Ostravy.

Jádrem naší analýzy sociální morfologie Ostravy ke konci 60. let minulého století a v současné době, je zjištění prostorových vztahů mezi vybranými kategoriemi obyvatelstva. Hlavní pozornost jsme zaměřili na sociální stratifikaci vyjádřenou prostorovým oddělením určitých skupin obyvatelstva od ostatních a mírou jejich sociální segregace. V podstatě šlo o měření sociální distance na základě prostorové vzdálenosti a o měření sociální segregace jednotlivých kategorií obyvatelstva. Prostorovou vzdálenost, tj. odlišnost v rozložení na ploše města jsme měřili pomocí indexů dissimilarity (odlišnosti) a sociální segregaci zavedených do urbánní sociologie Otis Dudley Duncanem a Beverley Duncanem (O. D. Duncan, B. Duncan, 1955). Oba druhy indexů jsou

vlastně různými variantami aplikace Lorenzovy křivky (více viz příloha).

Toto měření míry prostorového oddělení a sociální segregace jsme provedli pro kategorie obyvatelstva tříděného podle povolání, podle složitosti práce mužů, podle výšky příjmu mužů, příjmu na hlavu v domácnosti a podle vzdělání mužů.

Vedle tohoto sociálně stratifikačního pohledu na sociální morfologii Ostravy jsme provedli analýzu etnických dimenzí této morfologie a také analýzu role allochtonosti v morfologii města.

Na tyto v podstatě deskriptivní části našich rozborů navazoval pokus o detekci faktorů, které formovaly v 60. letech sociálně prostorovou strukturu města Ostravy. Použili jsme k tomu dvou instrumentů: 1. metody ekologické korelace a 2. faktorové analýzy. Konkrétní postupy použité při pokusu identifikovat faktory působící na formování sociální morfologie Ostravy budou uvedeny v části této studie věnované prezentaci výsledků.

Metodologický přístup ke zkoumání sociální morfologie Ostravy byl oproti zkoumání „tradičních“ velkých kompaktních českých měst doplněn o metodologické prvky, které byly odvozeny

ze skutečnosti, že Ostrava je dosud morfologicky typickým hornicko-hutnickým městem formovaným, ke konci 19. století a na začátku století 20. Je to město, respektive městský sídelní útvar, vzniklý postupným propojováním a někdy prostorovým srůstáním původně samostatných sídel. Lze ho označit jako polycentrické město, anebo v duchu typologie urbánní sociologie, jako klasické „město několika jader“ (Harris, Ullman, 1963). Jednou z hypotéz našeho výzkumu je teze, že s růstem Ostravy docházelo střídavě k centralizaci (tj. posilování sídelní role centra města) a k decentralizaci (formování velkých nových částí města, zejména Poruby). Náš výzkum mimo jiné v této souvislosti zkoumá, do jaké míry se v dlouhodobém vývoji Ostravy projeví zákonitosti formulované v klasické Burgessově teorii růstu měst (Burgess, 1925), jež je soudobými urbánními sociology považována za stále relevantní (Srv. Friedrichs, 1995).

Specifickou je pak otázka, zda procesy de-industrializace potvrdily v Ostravě Burgessovu tezi o formování koncentrické struktury města, anebo zda nadále trvá silná polycentrická struktura, a to nejen

z hlediska hmotné urbanistické struktury města, nýbrž i z hlediska sociální a demografické skladby jednotlivých částí Ostravy. Míru soustředění určitých složek populace ve vnitřním městě jsme měřili pomocí indexu centralizace (viz příloha). Tento index měří stupeň soustředění určité populace ve vnitřních částech měst. Tak jako index dissimilarity a segregace je i index centralizace v podstatě variantou aplikace Lorenzovy křivky.

Závěrem je zapotřebí dodat, že při interpretaci dat získaných empirickým výzkumem jednotlivých částí Ostravy se ukázalo, že analýza změn sociálně-prostorové struktury města může sloužit i obecnějším cílům našeho výzkumu a nemusí být omezena jen na výklad změn sociální morfologie Ostravy. Analýza těchto změn, osvětluje totiž podle našeho soudu jednu z důležitých otázek vývoje tohoto města. Její vzájemný vztah mezi kontinuitou a diskontinuitou struktury města.

Sociálně-prostorová struktura měst je v každém časovém úseku, jak ukázala sociologie města, silně ovlivněna minulostí, historií. V našem případě srovnání Ostravy z konce 60. let minulého

století s Ostravou současnosti ukázalo, jak míru setrvačnosti tak i míru proměn. Město se výrazně změnilo, ale stále jsou v něm stopy nedávné i vzdálenější minulosti.

Setrvačnost a proměnlivost sociální morfologie Ostravy srovnáváme rovněž se setrvačností a proměnlivostí jiných sociologických fenoménů, které nejsou spojeny s prostorovou a hmotnou strukturou města. A zároveň hledáme trvalejší a méně trvalé stránky samotné sociální morfologie města. S jistou licenci se můžeme pokusit srovnávat tyto různé míry kontinuity a diskontinuity v Ostravě s obdobnými jevy v jiných velkých českých městech.

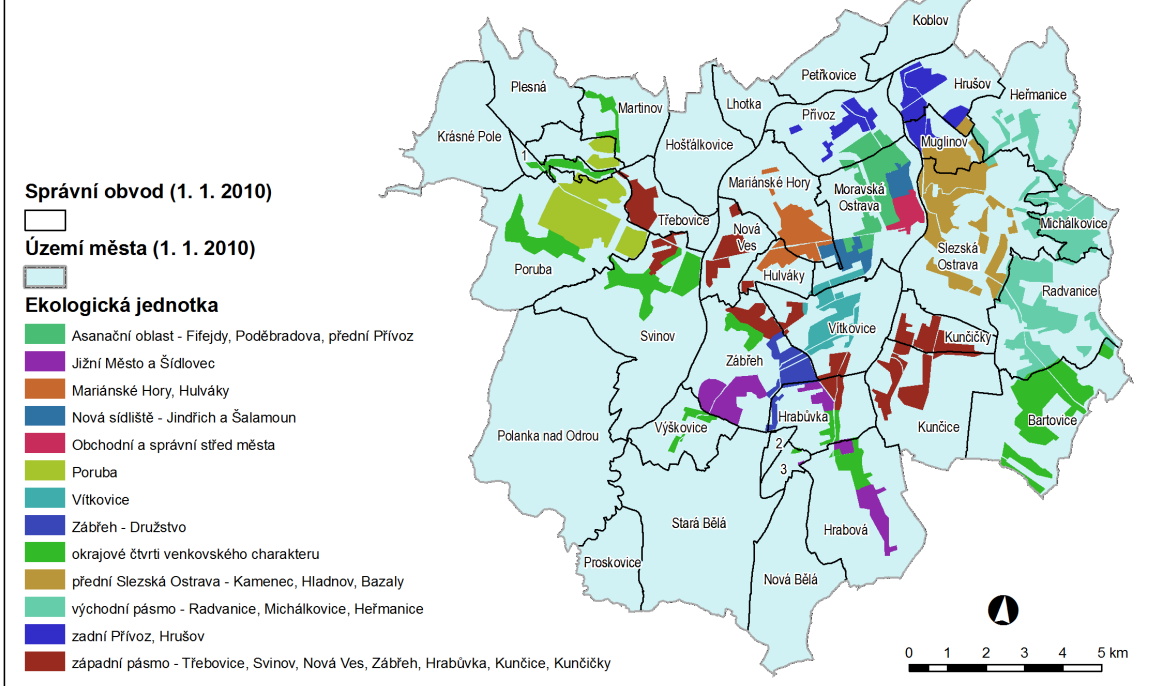
Zdroj informací a dat použitých v analýzách

Data a informace o situaci ke konci 60. let minulého století pocházejí z komplexního sociologického výzkumu Ostravy prováděného v letech 1965 až 1968. Hlavním zdrojem dat pro analýzu sociální morfologie města v této době poskytl dva sociální průzkumy města Ostravy. První byl proveden v roce 1966, druhý v roce 1968 a oba shromáždily data o zhruba 900 náhodně vybraných domácnostech. V každém ze sledovaných územních celků bylo vybráno jedno procento domácností. Získané informace o domácnostech byly tříděny podle 30 územních celků, jejichž hranice byly vymezeny na základě více kritérií (např. stejnorodosti zástavby, skladby obyvatelstva, prostorové souvislosti, povědomí lokalit aj.) a pomocí údajů o 500 sčítacích obvodech použitých v censu 1961 a také na základě vlastní prohlídky lokalit a dalších průzkumů na místě. Data o těchto 30 územních celcích byla v řadě analýz kondenzována do údajů o 13 větších územních celcích, které reprezentovaly hlavní sociálně-prostorové typy území Ostravy (viz obrázek 1). (Seznam 30

územních celků a jejich kondenzace do 13 větších celků je uveden v příloze této kapitoly).

EKOLOGICKÉ JEDNOTKY NA ÚZEMÍ MĚSTA OSTRAVY

rozdělení do 13 kategorií

Obr. č. 1: Ekologické jednotky na území města Ostravy

Data a informace o sociálně prostorové struktuře Ostravy v současné době pocházejí z analogického sociálního průzkumu města provedeného v roce 2010. I v tomto případě byly informace získány v 900 náhodně vybraných domácnostech,

které reprezentovaly 13 územních celků. Ty se shodovaly – až na nově vzniklá sídliště – s členěním města na 13 celků použitých v roce 1967 a 1968.

Přes maximální úsilí dosáhnout nejvyšší míry srovnatelnosti územních celků

uplynulých v roce 2010 s celky z konce 60. let, je nutno zdůraznit, že se to v některých případech nezdařilo. Bylo to způsobeno růstem města, vznikem nových obytných částí města, částečným zánikem jiných atd. Přesto jsem přesvědčen, že nejzákladnější změny v sociálně prostorové struktuře Ostravy, ke kterým došlo v uplynulých 43 letech, byly tímto srovnáním postiženy. Hlavním cílem byla identifikace základních trendů změn, které přinesla ona dvoutransformace, která probíhala v období, na jejímž začátku byly naše první průzkumy a na jejímž konci byly naše současné průzkumy.

Hlavní znaky sociálně prostorové struktury Ostravy ke konci 60. let minulého století

Následující text shrnuje hlavní výsledky výzkumu sociálně-prostorové struktury Ostravy a nezahýbá do detailů týkajících se jednotlivých 30, případně 13 územních celků Ostravy. V první části jsou uvedeny výsledky analýzy prostorového rozložení vybraných kategorií obyvatelstva na ploše města pomocí indexu odlišnosti, segregace a centralizace. Na tuto část rozboru navazuje korelační a faktorová analýza dat

za uvedené územní celky. Jejím cílem je pokus zjistit hlavní faktory, které formovaly sociální morfologii Ostravy té doby. Závěr pak tvoří sociologická klasifikace územních celků města.

Na všechny tyto analýzy a klasifikace navazuje shrnující úvaha o specifičnosti Ostravy na základě srovnání se sociální morfologií tehdejší Prahy, Brna a Olomouce.

Vybrané kategorie obyvatelstva z hlediska stupně odlišnosti jejich prostorového rozložení, jejich sociální segregace a jejich koncentrace v centru Ostravy

Z četných možných charakteristik obyvatelstva a domácností jsme při výpočtu indexu odlišnosti v prostorovém rozložení (index dissimilarity) a indexu segregace, použili následující:

- sociálně-ekonomická skupina hlavy domácností, v podstatě povolání hlavy domácnosti,
- průměrný příjem muže,
- průměrný příjem na hlavu sledovaných domácností,
- dosažené vzdělání hlavy domácnosti,
- národnost hlavy domácnosti,

- údaj o tom, zda hlava domácnosti se narodila v Ostravě, nebo se tam přistěhovala,
- údaj o příslušnosti k etnické skupině Rómů.

Vzhledem k malému počtu vybraných domácností v jednotlivých 30 územních celcích bylo nutno použít jen elementárního rozlišení sociálně-ekonomických skupin. Vzhledem k specifické sociální struktuře Ostravy jsme rozlišili 1. horníky, 2. hutníky, 3. ostatní manuálně pracující a 4. nemanuálně pracující. V dalších analýzách jsme použili jemnějšího třídění.

Z matice indexů prostorové odlišnosti *sociálně-ekonomických skupin* (srv. tab. 7) plyne, že ke konci 60. let existovaly především velké rozdíly mezi prostorovým rozložením domácností hutníků a domácnostmi ostatních sociálně-ekonomických skupin obyvatelstva. Při posuzování tohoto výsledku je na místě opatrnost vzhledem k malému počtu respondentů hutníků. Rovněž horníci měli vysoké hodnoty indexu prostorové odlišnosti, i když byly o něco nižší než u domácností hutníků. Tak např. k tomu, aby

Tab. č. 7: Indexy prostorové odlišnosti podle sociálně-ekonomické skupiny obyvatelstva - 1966

Sociálně ekonomické skupiny	Sociálně ekonomické skupiny			
	Horníci	Hutníci	Ostatní manuální	Ostatní nemanuální
Horníci	x	64	37	35
Hutníci	x	x	49	60
Ostatní manuální	x	x	x	26

byli horníci rozložení na území Ostravy stejně rovnoměrně jako skupina nemanuálně pracujících, muselo by se 35% hornických domácností přestěhovat.

Indexy prostorové segregace sociálně ekonomických skupin obyvatelstva – 1966:

Horníci – 33

Hutníci – 54

Ostatní manuální – 18

Ostatní nemanuální – 28

Poměrně malé prostorové vzdálenosti byly zjištěny mezi nemanuálně pracujícími a ostatními manuálně pracujícími. S tím koreluje zjištění, že nejvíce prostorově segregovanou skupinou byli hutníci, o něco méně horníci a mnohem méně nemanuálně pracující a ostatní manuálně pracující (srv. tab. 8).

Tab. č. 8: Indexy prostorové odlišnosti podle příjmových skupin mužů

Příjmové skupiny mužů v Kčs	Sociálně ekonomické skupiny			
	2001 - 2500	1751 - 2000	1501 - 1750	do 1500
2501 a více	34	33	38	45
2001 - 2500	x	20	23	39
1751 - 2000	x	x	24	27
1501 - 1750	x	x	x	30

Z matice indexů o prostorové odlišnosti *příjmových skupin mužů* (srv. tab. 10) je patrné, že navzájem prostorově nejvzdálenější na území Ostravy byly extrémní příjmové kategorie. Tak např. index odlišnosti mezi příjmovou skupinou mužů s příjmem do 1500 Kčs měsíčně a nad 2500 Kčs měsíčně je roven 45, čili zhruba polovina vysokopříjmových kategorií by se musela přestěhovat, aby byla prostorově rozložena na ploše města tak jako osoby, které patřily do nízkopříjmové kategorie. Poměrně velké rozdíly v prostorovém rozložení byly

Tab. č. 9: Indexy prostorové segregace podle příjmových skupin mužů - 1966

Index	Příjmové skupiny mužů v Kčs				
	2501 a více	2001 - 2500	1751 - 2000	1501 - 1750	do 1500
Segregace	36	29	15	18	26

zjištěny i mezi příjmovými kategoriemi 2501 Kčs měsíčně a více versus 1501-1750 a 2001-2500 versus 1500 a méně Kčs. Na těchto datech, dokumentujících prostorovou diferenciací jednotlivých území Ostravy, jsou z dnešního pohledu zajímavé i hodnoty příjmů, které byly označovány jako „nízkopříjmové“ a „vysokopříjmové“. Příjmy byly celkově nízké a rozdíly nebyly vlastně příliš velké. Přesto lze souhrnně konstatovat, že prostorově nejvíce oddělení byli muži s nejvyššími a nejnižšími příjmy.

Tab. č. 10: Indexy prostorové odlišnosti podle příjmu na osobu v domácnosti - 1966

Příjmové skupiny na osobu v Kčs	Příjmové skupiny v Kčs		
	1000 - 801	601 - 800	600 a méně
1000 a více	18	17	19
1000 - 801	x	20	23
601 - 800	x	x	29

V souladu s obecně známou skutečností, že za socialismu byly rozdíly v příjmové situaci jednotlivých sociálních kategorií obyvatelstva výrazně modifikovány, jestliže se analyzovaly *příjmy na hlavu v domácnostech*, jsme zjistili, že toto pravidlo platilo i v Ostravě. Indexy odlišnosti byly v tomto případě všeobecně velmi nízké (srv. tab. 10). To naznačuje, že rozdíly v sociální situaci domácností v různých územních celcích města, měřené tímto způsobem, byly poměrně malé. Základní stejnorodost území města zjištěna tímto způsobem se ukázala být ještě více patrná z indexů segregace domácností s odlišnými příjmy na hlavu (srv. tab. 11). Indexy byly velmi nízké a pohybovaly se v rozpětí 13 až 18. Velmi důležitým zjištěním byla skutečnost, že nejrovnoměrněji rozptýleným druhem domácností byly ty, které měly nejvyšší příjmy na hlavu, v tehdejší třídění 1000 a více korun na hlavu.

Tab. č. 11: Indexy prostorové segregace podle příjmu na osobu v domácnosti - 1966

Index	Příjmové skupiny na osobu v Kčs			
	1000 a více	1000 - 801	601 - 800	600 a méně
Segregace	13	18	15	17

Zcela odlišný byl opět vzorec prostorového rozložení *domácností podle vzdělání muže*.

Indexy odlišnosti mezi územním rozložením vysokoškoláků a středoškoláků ($I_d = 44$) na jedné straně a muži s nižším vzděláním ($I_d = 39$), byly poměrně vysoké. Potvrdily to i data o indexu segregace vysokoškoláků. Jeho hodnota se rovnala 41.

Z analýzy ostatních indexů prostorové odlišnosti lze odvodit závěr, že v Ostravě šedesátých let existovala poměrně značná prostorová vzdálenost mezi lidmi, kteří bydleli v Ostravě od narození a těmi kdo se do města *přistěhovali* z jiného než tehdejšího Severomoravského kraje. Tito přistěhovalci tvořili tehdy poměrně značně oddělenou složku ostravské populace ($I_d = 38$). To bylo potvrzeno i výpočtem indexu segregace, který byl rovněž vysoký ($I_s = 36$).

Rozbory situace města ke konci šedesátých let minulého století ovšem prokázaly, že nejvíce prostorově oddělení a sociálně segregování byli Rómové. Ti patřili v té době k nejvíce odděleným a segregovaným kategoriím ostravského obyvatelstva, neboť jejich indexy byly po hutnících (!) nejvyšší, tj. $I_d = 52$ a $I_s = 55$.

Variantou indexů prostorové odlišnosti (dissimilarity) (S_d) a segregace (S_i) je *index centralizace*. Ten měří *stupeň soustředění určité kategorie populace ve vnitřních, čili středních částech města*.

Na základě rozdělení tehdejšího území Ostravy do 8 soustředných zón sahajících do 10 km vzdálenosti od středu města, a výpočtu příslušných indexů jsme zjistili následující skutečnosti.

- směrem do středu města rostl podíl starších lidí, ve vnitřních částech města byli více než v jiných zónách soustředěni důchodci,
- ve vnitřních částech města bydlelo více vyšších odborných pracovníků, ale zároveň to bylo území s velkým podílem lidí jen s ukončenou obecní školou, nebo bez vzdělání,
- ve vnitřních částech města byli početněji než v jiných zónách zastoupeni úředníci,

Tab. č. 12: Indexy centralizace podle věku muže – 1966

Věk muže	Index centralizace
15 - 34	-34
35 - 59	12
60 a více	18

Tab. č. 13: Indexy centralizace podle pohlaví muže – 1966

Povolání mužů	Index centralizace
Horníci	-12
Hutníci	-28
Ostatní manuální	-6
Nižší zaměstnanci	-3
Administrativní zaměstnanci	6
Vyšší odborní pracovníci	7
Důchodci	15

- ve vnitřních částech města byly početněji než v ostatních zónách zastoupeny domácnosti s nejvyššími příjmy na hlavu (srv. tab. 14),

- ve vnitřních částech města byly současně soustředěny domácnosti s nejnižšími příjmy na hlavu (srv. tab. 14),

Tab. č. 14: Indexy centralizace podle příjmu na hlavu domácnosti – 1966

Výše příjmu na hlavu v Kčs	Index centralizace
0 - 400	2
401 - 800	-4
801 - 1200	0
1201 - 1600	-10
1601 a více	20

- ve středu města byli také soustředění lidé, kteří přišli do Ostravy před rokem 1945, anebo se v ní narodili (srv. tab. 15)

- ve středu města žilo také nejvíce lidí, kteří dosud žili převážně v městském prostředí (srv. tab. 16).

Tab. č. 15: Indexy centralizace podle délky pobytu v Ostravě – 1966

Délka pobytu	Index centralizace
Stále žije v Ostravě	14
Přišel do Ostravy před rokem 1945	32
Přišel do Ostravy v letech 1945 - 1955	-6
Přišel do Ostravy po roce 1955	-40

Tab. č. 16: Indexy centralizace podle stupně rurality respondentů – 1966

Stupeň rurality	Index centralizace
Vesměs život na vsi	-27
Do 15 let život převážně na vsi	-1
Život ve městě i na vsi	-12
Život vesměs ve městě	15

Domácnosti, které měly pouze venkovskou „anamnézu“, byly soustředěné na okrajích Ostravy, šli často o nově přistěhované obyvatelé města. (srv. tab. 15).

Vůbec nejvyšších hodnot indexu centralizace ve vnitřních částech města měla rómská populace Ostravy.

Tab. č. 17: Indexy centralizace podle vzdělání muže – 1966

Vzdělání muže	Index centralizace
Obecná škola nebo žádné vzdělání	23
Základní vzdělání	-23
Střední škola bez maturity	-2
Střední škola s maturitou	-6
Vysoká škola	9

Shrnutí hlavních poznatků z rozborů prostorové odlišnosti, segregace a centralizace jednotlivých kategorií obyvatelstva Ostravy a srovnání města s jinými českými městy

Tato popisná část výzkumu sociálně-prostorové struktury Ostravy v období vrcholící socialistické industrializace dokumentovala jednak některé shody se sociálně-prostorovou strukturou tehdejších českých měst, jednak specifika Ostravy.

K rysům sociálně-prostorové struktury Ostravy v období vrcholícího industrialismu patří některé demografické znaky prostorové struktury tohoto města, které byly obdobné těm, které jsme zjistili v Praze, Brně a Olomouci (srv. Musil 1958, 1960, 1967). I přes vysokou polycentričnost tehdejší Ostravy, která představovala obvyklý evropský typ průmyslového města s několika jádry, i v Ostravě se s rostoucí vzdáleností od středu města zvyšoval podíl mladých lidí. To platilo při použití dat za celé koncentrické zóny. Podrobnější třídění ovšem ukázalo, že to neplatilo o východní a severní části těchto koncentrických zón. V této části města byla starší sídla, část z nich byla hornická a žili v nich ve

velkém počtu starousedlíci, kteří byli starší.

Zvyšování podílu mladých lidí směrem od středu města, které jsme zjistili, bylo důsledkem výstavby nových rozsáhlých čtvrtí Ostravy tj. Poruby a Jižního města. V tomto smyslu zjištěná struktura odpovídala Burgessově modelu růstu města a jeho důsledkům (srv. Friedrichs, 1995). Při interpretaci sociálně-prostorové struktury Ostravy v šedesátých letech je proto nezbytné vzít v úvahu populační růst a urbanistickou expanzi tohoto města. A naopak, výklad situace po roce 1989 si musí všímat také důsledku demografické stagnace a úbytku obyvatel. De-industrializace se tudíž promítala do sociálně-prostorové struktury města prostřednictvím demografických procesů. Do jisté míry se zde při výkladu dá aplikovat model změn města van den Berga (srv. van den Berg et al. 1982) a zejména model E. Rusta (1975).

S věkovou skladbou obyvatelstva je obvykle korelována skladba obyvatelstva podle rodinného stavu. Analýza českých měst z šedesátých let ukázala, že směrem k okrajům města roste podíl rodinných domácností a že se zvětšuje průměrná

velikost domácností. Směrem do centra roste naopak počet malých domácností a domácností jednotlivců. Toto pravidlo potvrdila, opět díky výstavbě nových částí Ostravy v 50. a 60. letech, sociální analýza z konce šedesátých let.

Tato analýza však současně poukázala na některá morfologická specifika Ostravy. Nejlépe snad vystihuje specifické prvky Ostravy pořadí kategorií populace s vysokou a střední mírou sociální segregace. Mezi nejvíce segregované kategorie patřili Rómové ($I_s = 55$) a hutníci ($I_s = 54$), středně segregované byly pak sestupně vysokoškoláci ($I_s = 41$), muži s nejvyššími příjmy ($I_s = 36$), horníci ($I_s = 33$), Slováci ($I_s = 30$) a místní rodáci ($I_s = 30$). Segregace ostatních kategorií byla zanedbatelná. Jinými slovy: na sociální morfologii Ostravy v době vrcholící socialistické industrializace působily etnické rozdíly, rozdíly v úrovni vzdělání a příjmů mužů, a v menší míře příslušnost k povolání. Jistou roli hrálo také rodáctví a místní původ a zčásti také národnost. Mírná segregace Slováků byla však spíše sekundárním důsledkem toho, že se ve velkém počtu v té době stěhovali do Ostravy a obdrželi byty v určité lokalitě.

Jejich segregace nebyla primárně způsobena jejich národností. Oproti výsledkům analýz Prahy z té doby, které poukazovaly na velkou roli rodinného cyklu, a o něco menší roli sociálního statusu v sociální morfologii města, výzkum Ostravy roli těchto faktorů nepotvrdil. Výzkum Ostravy poukázal kromě toho na některá specifika centrálních částí města. Sociální struktura těchto částí, jak ji zjistil výzkum z konce šedesátých let, byla z části jiná než ta, kterou zaznamenaly sociálně-ekologické analýzy západoevropských a amerických měst, z části měla také rysy podobné těm, které se zjistily v západních městech.

Ze zajímavých specifí, které nepochybně souvisely se sociálně-ekonomickým systémem socialismu, je třeba uvést skutečnost, že vnitřní části Ostravy nefungovaly tehdy jako tzv. přijímací oblast města (acceptance areas), tj. jako území kam se usazovali v první fázi pobytu ve městě přistěhovalci. Tato zákonitost se v západních městech projevovala díky tomu, že o přestěhování a místu prvního usídlení rozhodovala individua, většinou muži bez rodin. Ve struktuře přistěhovalců do Ostravy byly

jednak silně zastoupeny mladé rodiny, jednak bytová politika byla spojena s politikou zaměstnanosti a přistěhovalcům byly plánovitě přidělovány byty v nových částech Ostravy, které byly (až na zanedbatelné výjimky) mimo vnitřní části města.

Vnitřní části Ostravy nebyly územím výrazné koncentrace nižších sociálních vrstev, nebyly také osídleny populací vyznačující se vysokou mobilitou, i když - jak ukážeme v dalším - stěhování, a zejména vystěhovávání ze středu města (tj. z obvodu č. 1) bylo v šedesátých letech poměrně značné.

Vnitřní části Ostravy byly spíše územím koncentrace nejurbánnější populace, spíše bohatší, vzdělanější a starší, která však byla v některých prostorových enklávách doplněna - a to potvrzuje sociálně-ekologické vzorce obvykle uváděné v literatuře - okrajovými kategoriemi obyvatelstva jakými byli Rómové, část starých lidí a lidí s nejnižšími příjmy.

Faktory, které formovaly v 60. letech sociálně prostorovou strukturu města Ostravy.

V druhé části této studie se snažíme postihnout některé ze základních vztahů mezi proměnnými, kterými byly charakterizovány zkoumané územní celky města. Cílem této analýzy je detekce faktorů, které pravděpodobně v socialistickém průmyslovém městě formovaly jeho sociálně-prostorovou strukturu. Tomu slouží v prvním kroku rozbor ekologické korelace a v druhém faktorová analýza.

Proměnné, které byly použité v *analýze ekologických korelací*, jsme seskupili do tří skupin. Každá z nich měřila odlišné dimenze sociální struktury zkoumaných územních celků. První byla dimenzí sociálního postavení a byla reprezentována 8 proměnnými, druhá charakterizovala úroveň bydlení pomocí 4 proměnných a třetí dimenzi cizorodosti rovněž pomocí 4 proměnných. Výpočet ekologických korelací mezi proměnnými uvnitř každé z těchto tří dimenzí je první částí tohoto rozboru.

Analýza korelací mezi proměnnými charakterizujícími první dimenzi tj.

sociální postavení, vedla k zjištění, že nejtěsnější korelace existovaly mezi třemi proměnnými: podílem nemanuálně pracujících, lidí s vyšším vzděláním a lidí se složitější prací (srv. tab. 15). Území, kde žili lidé v povoláních vyznačujících se vysokou složitostí práce, byla zároveň územími s vysokým podílem nemanuálně pracujících a osob s vysokým podílem středo- a vysokoškolského vzdělání. Naopak území, kde byli soustředění horníci, se vyznačovala nízkým podílem osob nemanuálně pracujících. Obdobná negativní korelace existovala mezi lokalitami vyznačujícími se vysokým podílem lidí s vyšším vzděláním a lokalitami s vysokým podílem rómského obyvatelstva.

Pokud jde o korelace mezi proměnnými charakterizujícími *úroveň bydlení*, nejtěsnější korelace byly mezi výškou nájemného a existencí koupelny, slabší korelace pak mezi druhem domu (vícebytový, rodinný dům, vila) a existencí koupelny a poslední významnou korelací byl vztah mezi druhem domu a nájemným.

Tab. č. 18: Přehled ekologických korelací mezi proměnnými indikujícími sociální a etnické postavení obyvatel – 1966

Indikace	Indikace						
	2	3	4	5	6	7	8
	Podíl nemanuálně pracujících	Podíl mužů s minimálním příjmem	Podíl žen s minimálním příjmem	Podíl osob s maximální složitostí práce	Podíl domácností s minimálními úsporami	Podíl osob s nejvyšším vzděláním	Podíl Romů
1	-57	-18	-11	-40	11	-34	2
2		-22	4	84	-34	67	-32
3			22	-35	10	-60	32
4				8	-9	4	-3
5					-24	80	-50
6						-12	22
7							-51

*Pozn. 1 = podíl horníků

Tab. č. 19: Přehled ekologických korelací mezi proměnnými indikujícími úroveň bydlení domácností – 1966

Indikace	Indikace		
	2	3	4
	Podíl domácností v bytech s koupelnou	Počet osob na místnost	Podíl bytů ve vilách a rod. domech
1	59	40	24
2		29	44
3			29

*Pozn. 1 = výše nájemného

Třetí dimenzí, pomocí které diferencujeme území Ostravy na konci šedesátých let, označujeme jako *dimenzi cizorodosti, případně allochtonosti*. Byla měřena indexy rurality, délkou pobytu ve městě, národností a místem původu. Výpočty ukazují, že těsné a statisticky významné ekologické korelace existovaly mezi stupněm rurality a procentem osob, které nebyly z Ostravy a stupněm rurality a procentem nečeského obyvatelstva (Srv. tab. č. 20). Tyto těsné korelace byly nejpravděpodobněji důsledkem velkého počtu obyvatel, kteří se do Ostravy přistěhovali v 50. a 60. letech minulého století, kdy byla imigrace do Ostravy nejvyšší (Ivan, Hruška-Tvrđý, 2010).

Tab. č. 20: Přehled ekologických korelací mezi proměnnými indikujícími allochtonost obyvatelstva – 1966

Indikace	Indikace		
	2	3	4
	Podíl osob, které žily jen ve městě	Podíl osob, které žily dlouho v Ostravě	Podíl osob české národnosti
1	59	40	24
2		29	44
3			29

*Pozn. 1 = podíl osob, které se do Ostravy přistěhovaly

Výsledky naznačují důležitou skutečnost té doby:

Ostrava byla v té době městem dvou populací. Na jedné straně starousedlíků a na druhé straně nových obyvatel, kteří se do města přistěhovali. Ti byli soustředěni do omezeného počtu lokalit, především do nových čtvrtí města. I v tomto případě byl za diferenciací sociálního prostoru Ostravy rychlý růst hospodářské základny města a s ním spojený růst města, realizovaný v duchu tehdejších urbanistických koncepcí poměrně velkými urbanistickými celky.

Na výpočet ekologických korelací navazovala *faktorová analýza*, jejímž cílem bylo zjistit faktory, které navzájem diferencují 30 zkoumaných územních celků. Faktorová analýza tak přispěla k detekci hlavních faktorů, které formovaly sociálně prostorovou strukturu socialistické průmyslové Ostravy. Byla použita centroidní metoda bez rotace a s rotací (Srv. tab. 21, 22, 23) a to opět pro tři dimenze, pro které jsme počítali ekologické korelace.

Tab. č. 21: Přehled výsledků faktorové analýzy (centroidní metoda) proměnných indikujících sociální a etnické postavení

Sociální a etnické postavení	bez rotace		rotace	
	I.	II.	I.	II.
podíl horníků	0,50	-0,37	0,61	-0,13
podíl nemanuálně pracujících	0,83	-0,39	0,92	0,00
podíl mužů s minimálním příjmem	0,56	-0,43	0,69	-0,16
podíl žen s minimálním příjmem	0,18	-0,27	0,28	-0,17
podíl osob s maximální složitostí práce	0,87	-0,25	0,90	0,14
podíl domácností s minimálními úsporami	0,34	-0,28	0,43	-0,11
podíl osob s nejvyšším vzděláním	0,84	0,31	0,69	0,63
podíl romů	0,52	0,32	0,34	0,51
podíl vyčerpané variace	40	11	41	10

Výsledky faktorové analýzy lze shrnout do následujících bodů:

1. Z proměnných, které charakterizují *sociální postavení* se jako silné faktory projeví povolání a složitost práce, o něco slabší byl faktor vzdělání a pak v sestupném pořadí příjem muže, přítomnost Rómů v území, úspory a slabým faktorem byl příjem ženy.
2. Pokud jde o *úroveň bydlení* území město bylo diferencováno dvěma zhruba stejně silnými faktory, tj. kvalitou bytu měřenou existencí koupelny a kvalitou bytu měřenou výškou nájemného. Mnohem slabší byl faktor druhu domu a zalidnění bytů měřený počtem osob na obytnou místnost.
3. Z hlediska *dimenze cizorodosti* nejsilnějšími faktory bylo tzv. rodáctví a stupeň rurality. Méně významným faktorem byla délka pobytu v Ostravě, a slabým faktorem byla národnost respondentů.

V úsilí porovnat *váhu nejsilnějších faktorů* zjištěných analýzou proměnných ve třech shora uvedených dimenzích, jsme provedli *faktorovou analýzu 2. stupně*. Při jejím výpočtu byly doplněny proměnné o

věk respondentů, a naopak z analýzy byly vyloučeny všechny slabé faktory. Takto bylo analyzováno centroidní metodou 12 nejsilnějších faktorů. Výsledky naznačují, které faktory působily v socialistické průmyslové Ostravě rozhodujícím způsobem na diferenciaci její sociálně prostorové struktury.

Rozhodujícími faktory této diferenciaci byl na prvním místě následující shluk proměnných: *složitost práce-vzdělání-povolání*. Na druhém místě, o něco slabšími faktory byly pak shluky: *rodáctví-stupeň rurality-věk* a shluk: *výše nájemného-existence koupelny-druh domu*.

Tab. č. 22: Přehled výsledků faktorové analýzy (centroidní metoda) proměnných indikujících úrovně bydlení

Úroveň bydlení	bez rotace		rotace	
	I.	II.	I.	II.
výše nájemného	0,87	0,19	0,87	0,04
podíl domácností s koupelnou	0,89	0,19	0,91	0,05
počet osob na místnost	0,67	0,25	0,71	0,07
podíl bytů ve vilách a rodinných domech	0,79	0,32	0,68	0,52
procento vyčerpané variace	65	6	64	7

Převedeno do sociologických pojmů, *Ostrava konce šedesátých let byla morfologicky diferencována především sociálně-stratifikačními faktory*, které byly složitým amalgamem před-socialistických mechanismů stratifikace a mechanismů socialistické diferenciacce. Mechanismy před-socialistické se projevovaly zejména v sociální struktuře centrálních částí Ostravy, zejména prostoru Moravské Ostravy, mechanismy socialistické stratifikace pak zejména v nových čtvrtích města. Druhým faktorem sociálně morfologické diferenciacce byly mechanismy působícími nejen v socialistických společnostech. Byly to faktory, které zkoumá sociologie města jako *faktory a sociální důsledky růstu města*. Velký význam má zde rozlišení na

staré (před rokem 1945) části Ostravy a na její části nové. Příčinou toho, že se ve faktorové analýze vynořila jako diferencující činitel také dimenze úrovně bydlení, svědčí opět o směsi příčin působících v různých obdobích. Socialistická Ostrava žila a fungovala v urbanistických a bytových strukturách, které zdělila z období kapitalistického rozvoje města a současně v nových socialistických strukturách. A totéž bude platit i o sociální morfologii post-socialistické Ostravy. Sociálně prostorové struktury měst se totiž mění podstatně pomaleji než samotné sociální a kulturní struktury a vztah mezi nimi je velmi složitý.

Tab. č. 23: Přehled výsledků faktorové analýzy (centroidní metoda) proměnných indikujících allochtonost obyvatelstva

Indikace allochtonosti	bez rotace		rotace	
	I.	II.	I.	II.
podíl osob trvale žijících v Ostravě	0,71	-0,35	0,79	-0,13
podíl osob, které žily jen ve městě	0,75	-0,32	0,82	0,01
podíl osob, které žily dlouho v Ostravě	0,54	-0,25	0,6	0,01
podíl osob české národnosti	0,55	0,32	0,38	0,51
procento vyčerpané variace	41	10	45	7

Klasifikace se týkala tří hlavních dimenzí faktorů, které na sociálně prostorovou strukturu Ostravy v té době působily. Bylo to sociální postavení respondentů, úroveň jejich bydlení a míra jejich cizorodosti. Nejzávažnější byla klasifikace vycházející ze sociálního postavení respondentů.

Klasifikace územních celků Ostravy ke konci 60. let

Mnohé ze základních rysů sociální morfologie Ostravy ke konci 60. let minulého století se objevily teprve tehdy, když byla provedena typologická klasifikace 30 zkoumaných územních celků a když byla přenesena do mapy. Klasifikaci provedl v roce 1968 Jiří Link, pracovník Výzkumného ústavu výstavby a architektury. Výsledky svých rozborů shrnul v nepublikované práci, o kterou se opírá i následující text. Uvádíme zde jen hlavní výsledky jeho práce a vynecháváme zdůvodnění výběru klasifikační metody, existenci koupelny v bytě, a 5. o údaje o původu (rodáctví) respondentů.

Po provedení příslušných výpočtů se 30 územních celků města rozčlenilo do 3 následujících skupin:

A. území vyznačující se podprůměrným podílem respondentů s nejsložitější prací, s podprůměrným podílem respondentů se středoškolským a vysokoškolským vzděláním,

- B. nadprůměrným podílem mužů s nízkým příjmem, podprůměrným podílem bytů vybavených koupelnou a nadprůměrným podílem ostravských rodáků.
- C. území, které je zrcadlovým obrazem skupiny A, a které se vyznačovalo nadprůměrným podílem respondentů se složitou prací, nadprůměrným podílem respondentů se středoškolským a vysokoškolským vzděláním, podprůměrným podílem mužů s nízkým příjmem, nadprůměrným podílem bytů vybavených koupelnou a podprůměrným podílem ostravských rodáků.
- D. území, které je poměrně heterogenní avšak zajímavé z hlediska skladby

svých obyvatel, vyznačovalo se značně nadprůměrným podílem respondentů s vysoce složitou prací, nadprůměrným podílem respondentů se středoškolským, a vysokoškolským vzděláním, mírně podprůměrným podílem mužů s nízkým příjmem, nadprůměrným podílem bytů vybavených koupelnou a nadprůměrným podílem ostravských rodáků.

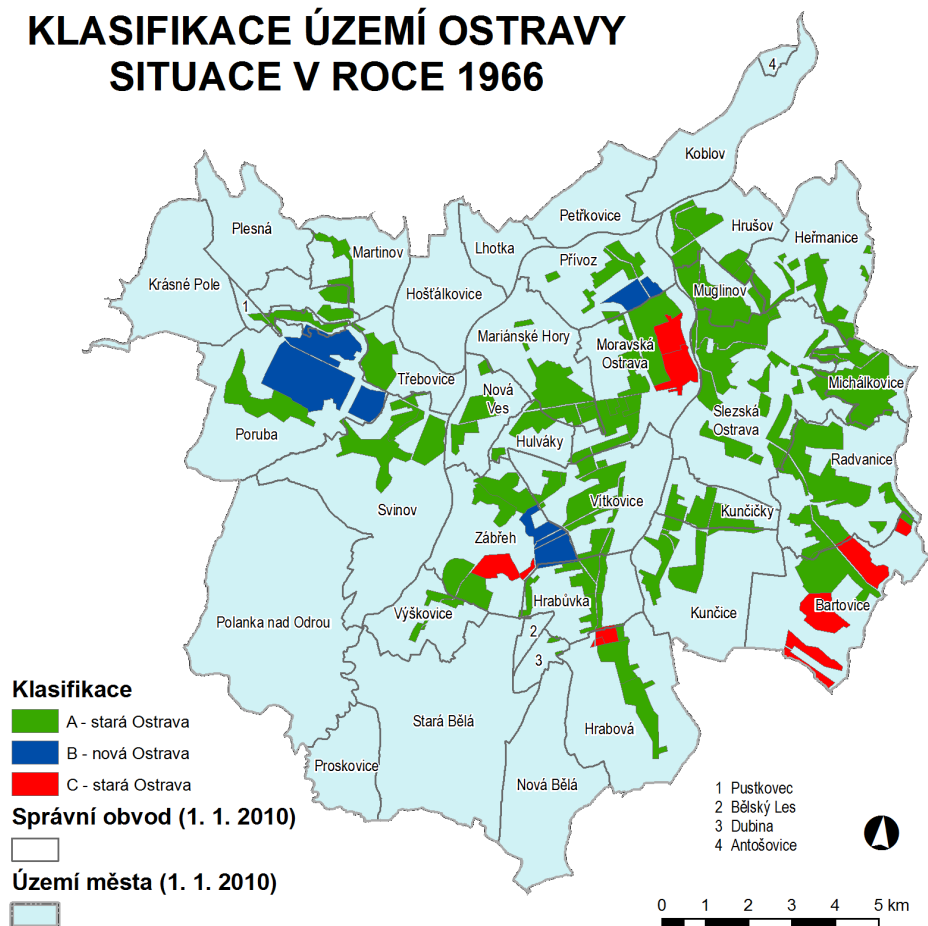
Z přiložené mapy, na které jsou vyneseny výsledky této klasifikace (srv. obr. 2) je zřejmé, že Ostrava té doby byla rozdělena na dvě části: na starou Ostravu a na novou Ostravu.

Stará Ostrava byla tvořena velkým počtem územních celků spadajících do skupiny A a menším počtem území ve skupině C. Stará Ostrava skupiny A byla územím chudším, většinou perifernějším a z velké části to byla původní hornická sídla (kolonie) a původní venkovské obce. Šlo o sídla, která věncovitě obklopovala historické jádro města, tj. Moravskou Ostravu. Ta byla urbanistickým jádrem této skupiny C a představovala území, kde byla koncentrace „starých“ horních a středních tříd města. Menší část těchto tříd byla rovněž usazena na jihovýchodě

(Bartovice) a jihu tohoto staršího ostravského osídlení. Tento sociálně prostorový vzorec reprezentoval tradiční strukturu evropského průmyslového města formovaného dlouhodobě ekonomickými a sociálními procesy kapitalismu.

Nová Ostrava splývala prakticky se skupinou B a byla tvořena novými „socialistickými městy“ dvou generací. Jednak staršími částmi Poruby a kromě toho novější generací, spíše v podobě kvasi-funkcionalistických sídlišť na jihu Ostravy a v nových částech Poruby.

KLASIFIKACE ÚZEMÍ OSTRAVY SITUACE V ROCE 1966

Obr. č. 2: Klasifikace území Ostravy – situace v roce 1966

Sociální, ale také urbanistická zvláštnost těchto nových částí Ostravy vyniká zejména u Poruby. Je tomu mimo jiné také proto, že Poruba je i geograficky poměrně oddělena od tradičního průmyslového sídelního seskupení, jehož jádrem je Moravská Ostrava. A kromě toho na její specifčnost působil původní politický a urbanistický záměr, udělat z ní nové, socialistické centrum Ostravy. Sídliště na jihu města, i když jsou urbanisticky specifická, nebyla od starého seskupení tak zřetelně oddělena. Z urbánní sociologie je známo, že geografická separace přispívá k formování oddělených lokálních identit a komunit. Lze proto vyslovit hypotézu, že na konci šedesátých let minulého století existovaly i sociologicky dvě „Ostravy“. Jedna byla spojena se starou průmyslovou Ostravou, druhá s novou, socialisticko-industriální Ostravou. To se týkalo především Poruby.

Současně je zapotřebí zdůraznit, že po celou dobu existence „nové“ Ostravy fungoval proces výměny obyvatelstva mezi starou a novou složkou města. I když bytový trh byl za socialismu značně podvázan, údaje o stěhování mezi jednotlivými obvody tehdejší Ostravy

z období 1961- 1967 svědčí o tom, že mezi oběma částmi města existovala poměrně silná migrace. V tomto období 7 let se přestěhovalo z jednoho do druhého obvodu Ostravy celkem 55 tisíc obyvatel. Toto stěhování mělo typické rysy vnitroměstských migrací ve větších evropských městech té doby (srv. Musil, 1967). Z centrální části města, tj. z obvodu Ostrava 1 se vystěhovalo během sedmi let 14 771 obyvatel a přistěhovalo se tam 7 827. Obdobná byla bilance dalších dvou starých obvodů Ostravy, tj. Mariánských Hor a Vítkovic. Větší část vystěhovalců z těchto starých částí města se v té době stěhovala do Poruby a do Jižního města.

Docházelo tak k postupnému promísení obyvatelstva jednotlivých částí města, k procesu, který urbánní sociologie ekologicky označuje jako sukcesi nebo invazi. Přesto ovšem sociologický výzkum Ostravy z konce šedesátých let dokumentoval trvání typického rozdělení rychle rostoucího města na starší a novější část. To byl nepochybně jeden z efektů tzv. socialistické industrializace Ostravy. Lze vyslovit hypotézu, že de-industrializace začala zmenšovat některé sociální rozdíly

mezi jednotlivými částmi města, některé naopak začala vytvářet.

Hlavní znaky sociálně prostorové struktury Ostravy podle průzkumu z roku 2010

Naše analýza a interpretace sociální morfologie Ostravy v roce 2010 je provedena s úsilím o co největší metodologickou shodu s postupem použitým při rozborech a výkladu výsledků průzkum v roce 1966. Jak jsme již uvedli, to se v řadě případů nemohlo uskutečnit. Je to jednak důsledek jiných statistických kategorií užitých při třídění výsledků, jednak důsledek samotného výběrového šetření, při kterém jsme některá území charakterizovali na základě poměrně malého počtu respondentů (např. 40). Navíc zkoumaná území se vnitřně urbanisticky měnila, zejména na jejich ploše vznikla nová zástavba, anebo naopak část této staré zástavby zanikla. Po celkovém zhodnocení výsledků komparace stavu z roku 1966 se stavem v roce 2010 jsme nicméně dospěli k závěru, že naše srovnání odhalilo základní změny v sociální morfologii Ostravy, jakož i základní kontinuity. V první části našeho

rozboru situace v roce 2010 popíšeme zjištěné výsledky v podobném uspořádání, v jakém jsme to provedli pro data z roku 1966. Poté pak uvedeme nové specifické rysy sociální morfologie Ostravy po roce 1989.

Pořadí jednotlivých analýz v této části naší studie je v podstatě shodné s pořadím v částí zabývající se stavem v šedesátých letech minulého století.

Vybrané kategorie obyvatelstva z hlediska stupně rozdílnosti jejich prostorového rozložení, jejich sociální segregace a jejich koncentrace v centru Ostravy v roce 2010

Z charakteristik sociálního postavení obyvatelstva a domácností jsme při výpočtu *indexu odlišnosti* v jejich prostorovém rozložení (index dissimilarity, ID) a *indexu segregace* (IS) použili v analýze stavu v roce 2010 následující:

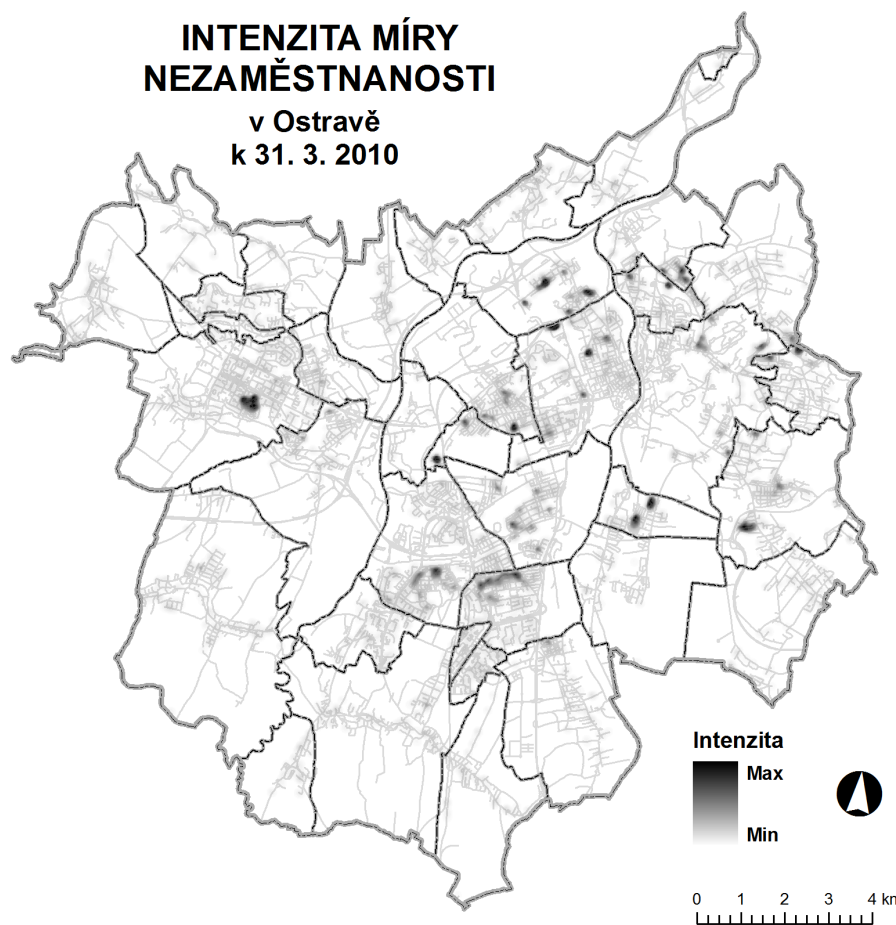
- vybrané skupiny podle povolání a ekonomické aktivity,
- osobní příjem respondenta,
- osobní příjem mužů,
- příjem na osobu v domácnosti (příjmy domácností),
- ukončené vzdělání,
- výše úspor,

- vlastnictví auta, rekreačního objektu,
- vlastní zařazení respondentů na škále chudí-bohatí,
- rodáci.

Ve srovnání s charakteristikami použitými při analýze dat z roku 1966 jsme mohli použít pro analýzu roku 2010 většího počtu indikací sociálního postavení respondentů. Pro rok 1966 jich bylo pět, pro rok 2010 devět. Z pěti indikací použitých pro rok 1966 jsme znovu použili tytéž indikace ve 4 případech. Rozdílné byly pouze indikace sociálně ekonomické struktury (povolání) obyvatelstva 13 území města. Vynořily se totiž nové kategorie, které jsou pro posouzení sociálního postavení velmi důležité. Průzkum z roku 2010 umožnil aplikovat další indikace a tím zjemnit naši morfologickou analýzu.

Analyzovali jsme především *odlišnosti v prostorovém rozložení tří sociálních skupin: soukromých podnikatelů, nezaměstnaných a starobních důchodců*. Největší prostorovou odlišností se vyznačují nezaměstnaní vůči soukromým podnikatelům (srv.tab. 19). Hodnota I_d se rovnala 32,9. Není to hodnota vysoká, ale přesto naznačuje, že tyto dvě sociální skupiny žijí značně prostorově odděleně.

To se potvrdilo i hodnotou indexu segregace (srv. tab. 25), I_s nezaměstnaných byl roven 31,0. Nezaměstnaní jsou tudíž dosti prostorově oddělení od ostatního obyvatelstva města. Toto potvrzuje také studie Horák, Ivan, Inspektor, Hruška-Tvrký (2010). Naproti tomu segregace soukromých podnikatelů i starobních důchodců je nízká.

Obr. č. 3: Intenzita míry nezaměstnanosti v Ostravě k 31. 3. 2010 (Horák, Ivan, Inspektor, Hruška-Tvrdý, 2010)

Tab. č. 24: Indexy prostorové odlišnosti
podle vybraných sociálních povolání
respondentů - Ostrava, 2010

Povolání	Nezaměstnaný	Důchodce starobní
Soukromník, podnikatel	32,9	22,8
Nezaměstnaný	x	30,7

Velmi odlišné je *prostorové rozložení osob s nejvyššími příjmy* (nad 30 000Kč měsíčně) a osob s *nejnižšími příjmy* (do 15 000 Kč měsíčně), (srv. tab. 26). Hodnota Id byla 55,2. O něco menší rozdíly byly mezi rozložením vysokopříjmových osob a osob se středními příjmy, Id byl roven 41,7. Data o segregaci osob s nejvyššími příjmy tento závěr doplňují – bohatí jsou výrazně oddělení od ostatního obyvatelstva i prostorově.

Tab. č. 25: Indexy sociálně prostorové
segregace vybraných skupin povolání
respondentů – Ostrava, 2010

Index	Soukromník, podnikatel	Nezaměstnaný	Důchodce starobní
Segregace	14,9	31,0	15,8

Tab. č. 26: Indexy prostorové odlišnosti
podle osobního příjmu respondentů –
Ostrava, 2010

Příjem respondentů v Kč	15001 - 30000	30001 a více
do 15000	20,5	55,2
15001 - 30000	x	41,7

Tab. č. 27: Indexy prostorové segregace
podle osobního příjmu respondentů –
Ostrava, 2010

Index	do 15000	15001 - 30000	30001 a více
Segregace	21,7	19,7	50,8

Nejvýrazněji se projevuje prostorová odlišnost, když se analyzují *data o výši příjmu pouze mužů*. Muži s nejvyššími příjmy žijí téměř zcela mimo oblasti, kde bydlí muži s nejnižšími příjmy. Hodnota Id tu dosahuje 72,1. *Je to vůbec nejvyšší hodnota dissimilarity v celé naší analýze.*

Tab. č. 28: Indexy prostorové odlišnosti podle příjmu mužů – Ostrava, 2010

Osobní příjem mužů v Kč	15001 - 30000	30001 a více
do 15000	25,0	72,1
15001 - 30000	x	50,0

Podstatně méně rozdílné je *prostorové rozložení domácností podle jejich celkového příjmu*. Ale i když jsou rozdíly v prostorovém rozložení domácností s nejvyššími a nejnižšími příjmy nižší než v obou předchozích případech, nejsou to rozdíly zanedbatelné. V každém případě je Id takto měřené příjmové situace domácností v roce 2010 vyšší než v roce 1966.

Role příjmu je patrná i v hodnotě Id mezi rozložením mužů se středními a nejnižšími příjmy, rovná se 50,1. Těto situaci odpovídá i vysoká, tj. nejvyšší hodnota sociální segregace mužů s vysokými příjmy.

Tab. č. 29: Indexy prostorové segregace podle příjmu mužů – Ostrava, 2010

Index	do 15000	15001 - 30000	30001 a více
Segregace	26,7	22,8	63,3

Tab. č. 30: Indexy prostorové odlišnosti podle výše příjmů domácností – Ostrava, 2010

Příjem domácnosti v Kč	20001 - 50000	50001 a více
do 20000	16,5	47,9
20001 - 50000	x	40,1

Tab. č. 31 Indexy prostorové segregace podle výše příjmů domácností – Ostrava, 2010

Index	do 20000	20001 - 50000	50001 a více
Segregace	16,5	15,7	43,8

Podle našeho šetření není zřejmě významným diferenciačním sociálně morfologickým faktorem *dosazené vzdělání*. Ale jisté rozdíly se i z tohoto hlediska objevují. Nevýznamnější je rozdíl mezi prostorovým rozložením obyvatel s ukončeným vysokoškolským vzděláním a lidmi, kteří mají pouze základní vzdělání, anebo ani to nemají ukončené.

Hodnota I_d je 38,2 a ve srovnání s I_d měřící prostorovou odlišností obyvatel podle výše příjmů jde zhruba o polovinu nižší hodnotu. Menší diferenciační role vzdělání se projevuje také v hodnotách segregace, které jsou neveliké. Nejvíce segregování (I_s : 28,5) jsou lidé se základním vzděláním, nebo bez něho.

Tab. č. 32: Indexy prostorové odlišnosti podle dosaženého vzdělání respondentů – Ostrava, 2010

Vzdělání	SŠ bez maturity	SŠ s maturitou	VŠ
ZŠ a bez	27,3	31,3	38,2
SŠ bez maturity	x	23,8	28,6
SŠ s maturitou	x	x	11,6

Indexy prostorové segregace podle dosaženého vzdělání respondentů – Ostrava, 2010

ZŠ a bez – 28,5

SŠ bez maturity - 22,4

SŠ s maturitou – 17,6

VŠ – 19,4

V šetření z roku 2010 jsme zjišťovali také *výši úspor*. Z hlediska této indikace je opět patrná především poměrně značná rozdílnost v prostorovém rozložení domácností s úsporami přesahujícími

300 000 Kč a těmi, kdo deklarovali, že žádné úspory nemají. Hodnota *Id* je v tomto případě rovna 52,0 a patří mezi vyšší. Je rovněž zcela zřejmé, že míra odlišnosti stoupá s výškou příjmu. Je to potvrzeno i údaji o segregaci domácností podle výšky příjmů. Čím vyšší jsou úspory těchto domácností, tím více jsou prostorově odděleny od ostatních domácností.

Tab. č. 33: Indexy prostorové odlišnosti podle výše úspor respondentů v tis. Kč– Ostrava, 2010

Úspory v tis. Kč	do 50	50 – 100	100 – 200	200 –300	300 a více
žádné	27	23,7	31,3	49,5	52
do 50	x	21,3	27,8	41,6	40,9
50 – 100	x	x	19,9	40,1	42,7
100 – 200	x	x	x	38,3	34,4
200 – 300	x	x	x	x	25,3

Tab. č. 34: Indexy prostorové segregace podle výše úspor respondentů v tis. Kč – Ostrava, 2010

Index	žádné	do 50	50 – 100	100 – 200	200 – 300	300 a více
Segregace	14,4	15,5	11,9	22	38,6	41,7

Tuto diferenciaci nedokumentují údaje o vlastnictví auta a rekreačních objektů. Zjištěné indexy rozlišnosti i segregace jsou nízké. Totéž platí i o připojení k internetu, i když samozřejmě mezi částmi města jsou i z tohoto hlediska rozdíly. Nejsou však příliš výrazné.

Do analýzy sociálně prostorové struktury Ostravy jsme mohli zařadit i další hlediska, která se týkala demografických charakteristik, bydlení a vztahu k městu Ostrava. Šlo o následující charakteristiky:

- věk obyvatel,
- velikost domácností,
- podíl žen vdov,
- typ domů, ve kterém respondenti bydlí,
- kde by respondenti chtěli bydlet (centrum, okraje města, mimo město),
- podíl rodáků Ostravy,
- přání žít dále v Ostravě.

I v tomto případě jsme zjišťovali míru odlišnosti v prostorovém rozložení

jednotlivých kategorií obyvatel (Id) a také míru jejich územní segregace (Is).

Diferenciace věkové struktury obyvatelstva soudobé Ostravy není výrazným sociálně morfologickým znakem. Indexy dissimilarity jsou nízké a jedinou věkovou skupinou, která vykazuje alespoň střední Id, je skupina starších lidí. Malý význam věkové struktury je potvrzen také tím, že i míra územní segregace věkových skupin je nízká.

Tab. č. 35: Indexy prostorové odlišnosti podle věku respondent – Ostrava, 2010

Věk	35 - 44	45 - 54	55 - 64	65+
<35	21,1	24,5	21,0	27,4
35 – 44	x	17,7	20,4	13,7
45 – 54	x	x	16,3	16,9
55 – 64	x	x	x	25,9

Tab. č. 36: Indexy prostorové segregace podle věku respondentů – Ostrava, 2010

Indexy	<35	35 - 44	45 - 54	55 - 64	65+
Segregace	21,1	10,6	15,1	17,6	17,9

Naproti tomu území města podle *velikosti domácností* je poměrně značně diferencované. Je to způsobené především prostorovou odděleností území velkých domácností, tj. těch, které mají 5 a více členů, od ostatních území města.

Tyto domácnosti jsou zejména ve srovnání s nejmenšími domácnostmi o 1 a 2 osobách rozloženy na území Ostravy výrazně odlišně. Je to potvrzené poměrně vysokou hodnotou územní segregací domácností s více než 5 členy.

Tab. č. 37: Indexy prostorové odlišnosti podle velikosti domácností – Ostrava, 2010

Počet členů domácnosti	2	3-4	5 a více
1 člen	16,2	17,4	47,7
2 členi	x	9,4	45,8
3-4 členi	x	x	38,0

Tab. č. 38: Indexy prostorové segregace podle velikosti domácností – Ostrava, 2010

Index	1 člen	2 členi	3-4 členi	5 a více
Segregace	17,4	12,2	9,0	43,5

Třetím demografickým znakem, který jsme sledovali, byl podíl vdov ve věkové skupině žen starších 60. let. Z tohoto hlediska jsme však nezjistili, že by se tato kategorie obyvatelstva výrazně koncentrovala v nějaké části města, anebo byla územně segregována. Údaje o typech domů v jednotlivých zkoumaných územích Ostravy potvrdily, že typ zástavby a urbanistická povaha území mají vliv na strukturu obyvatelstva. To je v urbánní sociologii obecně známo. Ostrava je městem se značně vysokou heterogeností převažujícího typu zástavby. Zcela zřetelná je rozlišnost území s převahou rodinných domů a vil, starých vícebytových nájemních domů a s převahou sídlištní a panelové zástavby. Index dissimilarity

území zastavěných panelovými domy a rodinnými domy patří mezi nejvyšší, tj. je roven 69,6. (srv. tab. 35) Potvrzují to i data o územní segregaci obyvatel žijících v rodinných domech, Is je roven 59,0 (srv. tab. 36). Významná diferenciační role typu zástavby, urbanistické struktury a s tím spojeného životního prostředí, je potvrzována i odpověďmi respondentů na otázku, kde by chtěli bydlet. Vysoké indexy odlišnosti měly ty části města, kde lidé vyjádřili přání bydlet na okraji města (Id: 52,9) a mimo město (Id: 42,1).

Tab. č. 39: Indexy prostorové odlišnosti podle druhu domů obývaných respondenty – Ostrava, 2010

Typ domu	Cihlový dům (činžovní dům)	Rodinný dům
Panelový dům	39,8	69,6
Cihlový dům (činžovní dům)	x	59,4

V Ostravě roku 1966 byl vysoký podíl osob, které se narodili v Ostravě tzv. rodáctví, významným diferenciálním faktorem. V současné době jde podle našeho průzkumu o málo významný faktor. Rodáci nejsou na území významně odlišně rozloženi (Id: 14,6) a nejsou také územně segregováni, jsou více rozptýleni, než tomu bylo v minulosti.

Tab. č. 40: Indexy prostorové segregace podle druhu domů obývaných respondenty – Ostrava, 2010

Index	Panelový dům	Cihlový dům (činž. dům)	Rodinný dům
Segregace	45,8	33,8	59,0

O něco větší územní diferenciaci jsme zjistili, pokud jde o přání trvale ve městě zůstat nebo odejít, ale i zde hodnoty měřící tuto územní diferenciaci nebyly vysoké (Is: 28,8).

Tab. č. 41: Indexy prostorové odlišnosti lokalit preferovaného bydlení podle respondentů – Ostrava, 2010

Preferované lokality bydlení	Na okraji města	Mimo město
V centru města	52,9	42,1
Na okraji města	x	17,8

Tab. č. 42: Indexy prostorové segregace podle odpovědí o preferovaných lokalitách bydlení – Ostrava, 2010

Index	V centru města	Na okraji města	Mimo město
Segregace	49,9	29,9	14,4

Tak jako v analýze dat z roku 1966, tak i v rozboru údajů získaných průzkumem v roce 2010 jsme měřili *míru centralizace určitých kategorií obyvatelstva ve vnitřních částech města*. Použili jsme k tomu dvou postupů. Na prvním místě výpočtu indexů centralizace zkoumaných kategorií obyvatelstva a na druhém rozboru údajů o území, které označujeme jako „Střed Ostravy“. Tento střed Ostravy je užším pojmem než vnitřní části města. K těm patří vedle středu města (jehož podstatnou částí je původní historická Moravská Ostrava) také sídliště Jindřich, Šalamoun a území, které označujeme jako Fifejdy, Poděbradova a přední Přívoz. Jak vyplynulo již z průzkumu v roce 1966 a ještě více z roku

2010, tato území se lišila sociálně morfologicky od středu města.

Z analýzy centralizace vybraných kategorií obyvatelstva na základě dat o 13 územích města vyplynuly závěry uvedené v následujícím odstavci Indexy centralisty však v tomto případě, vzhledem k nízkým hodnotám centralisty většiny indexů neuvádíme. Řada následujících závěrů je proto spíše popisem toho, že některé skupiny obyvatelstva nebydlí v předpokládaných částech města:

- vnitřní části Ostravy v onom širším pojetí nebyly v roce 2010 obývány obyvatelstvem s vyššími příjmy, nebo s vysokými úsporami, či vysokým podílem domácností vlastnících 2 auta; naopak v těchto vnitřních částech žijí v poměrně

vysokém počtu lidí bez úspor; bohaté domácnosti s vysokými příjmy i úsporami dnes žijí – jak naznačují negativní indexy centrality - spíše v některých okrajových částech města, zejména na západní straně Ostravy lidé, kteří bydlí dnes ve vnitřní Ostravě jsou podle našeho soudu zřejmě vysoce urbánní populací, která chce i nadále žít v tomto typu městského prostředí, tj. ve vnitřní části města, přitom však nejde o ostravské rodáky v nadprůměrném počtu vnitřní část Ostravy je územím sociálně kontrastním, neboť vedle středu města, kde je např. vysoký podíl vysokoškolsky vzdělaného obyvatelstva, se celek vnitřní Ostravy také vyznačuje vysokým podílem lidí s nejnižším ukončeným vzděláním, a podobných kontrastů existuje ve vnitřní části města více v současné době existuje jen jistá míra centralizace mladších lidí ve vnitřních částech města a také jistá míra centralizace větších domácností, opět ovšem s výjimkou vlastního centra Ostravy.

Jiný obraz poskytuje rozbor dat o struktuře obyvatelstva vlastního „Středu města“, to jest jádra Moravské Ostravy. Dnes je to území města s vysokým podílem

vysokoškoláků, převážně mužů, soukromých podnikatelů, s vysokým podílem domácností o 1 členu, s nejnižším podílem nezaměstnaných, s nejvyšším podílem vlastníků bytů a aut. Avšak není to území s nejvyššími osobními příjmy obyvatel, nebo s nejvyššími příjmy na hlavu v domácnosti. Naopak, jde o území města s poměrně vysokými podíly nižších příjmů. Důležitým rysem tohoto středu města je vysoký podíl lidí, kteří chtějí nadále bydlet v centru a přitom malý počet lidí, kteří se narodili v Ostravě, tzv. rodáků. Nepříliš velký je rovněž podíl starých lidí, nebo starobních důchodců (i když je mírně nadprůměrný). Mírně nadprůměrný je rovněž podíl lidí ve věku do 35 let. To naznačuje, že jde o území procházející sociální změnou. Jakoby se zde prolínaly dvě sociálně demografické struktury.

Sociální, demografická a ekonomická struktura obyvatelstva středu Ostravy v roce 1966 se prokazatelně liší od struktury existující na konci 60. let minulého století. Je zřejmé, že sociální morfologie středu města se mezi roky 1966 a 2010 poměrně významně změnila.

V další části studie se pokusíme tuto změnu interpretovat.

Shrnutí hlavních poznatků z rozborů prostorové odlišnosti, segregace a centralizace jednotlivých kategorií obyvatelstva Ostravy v roce 2010 a srovnání se stavem roku 1966

Shrnutí výsledků analýzy prostorového rozložení jednotlivých demografických, sociálních a ekonomických kategorií obyvatelstva Ostravy v roce 2010 je uspořádané tematicky stejně jako shrnutí o stavu v roce 1966. To má umožnit rychlou identifikaci změn v sociální morfologii města, ke které došlo v uplynulých více než 40 letech.

Ve srovnání s rokem 1966 průzkum provedený roku 2010 nezjistil rostoucí podíl mladších lidí směrem k okraji území města. Lze naopak pozorovat koncentraci mladších lidí v samotném centru Ostravy. Tradiční rozdíly zjišťované v sociálně morfologických analýzách měst se však projeví, pokud jde o velikost domácností. Rozdíly mezi částmi města byly v tomto směru poměrně výrazné a zejména se ukázalo, že směrem k okraji Ostravy se podíl větších domácností zvyšuje. Lze vyslovit hypotézu, že to bylo důsledkem

rostoucího podílu bydlení v rodinných domech směrem k okrajům města. Ostatní demografické charakteristiky obyvatelstva nepoukazovaly na nějaké významné prostorové odlišnosti nebo segregaci. Oproti roku 1966 se zmenšila rozdílnost v prostorovém rozložení ostravských rodáků. Zde pravděpodobně působilo stěhování lidí mezi jednotlivými částmi města.

K významné změně mezi rokem 1966 a 2010 však došlo v prostorovém rozložení některých sociálně ekonomických kategorií obyvatelstva. V roce 2010 se jednotlivá území Ostravy nejvýrazněji lišila z hlediska příjmové situace jednotlivců i domácností a také z hlediska výše úspor domácností. Ani v roce 1966 nebyly rozdíly v příjmech jednotlivců a domácností bezvýznamným faktorem, ale nebyly v žádném případě rozhodující. Byl to v pořadí až čtvrtý faktor, který působil na sociálně prostorovou diferenciaci jednotlivých částí města.

V roce 2010 je však již zřejmé dělení Ostravy na bohatá území, území se střední úrovní zámožnosti a území chudá. Je patrné zejména prostorové oddělení, segregace bohatých domácností od

domácností chudých. Nejvyšší rozdílnosti v prostorovém rozložení vykazují příjmové skupiny s nejvyššími a nejnižšími příjmy. Žijí v oddělených částech města. V šedesátých letech byly tyto skupiny v prostoru města více „smíchány“. Tehdy byla z tohoto hlediska významnějším faktorem dosažená úroveň vzdělání. V současné době úroveň vzdělání obyvatel nediferencuje území Ostravy tak jako za socialismu.

Je zajímavé, že někteří francouzští sociologové zjistili podobnou výraznou tendenci bohatých domácností oddělovat se v současné době od zbytku populace měst. Edmond Preteceille (Preceteille, podle citace Serge Bosca, 2007) v řadě výzkumů dospívá k závěru, že nejvíce se segregují lidé bohatí a lidé chudí. Střední vrstvy jsou spolu s řadovými zaměstnanci nejméně prostorově koncentrovanou kategorií. Z části je to patrné i ze studií o britských městech, jak ukazují studie uveřejněné v kompendiu Ronana Paddisona (Paddison, 2001). To, že střední vrstvy žijí ve čtvrtích společně s dělníky, není možno, tvrdí Edmond Preteceille, vysvětlovat jejich početním nárůstem (také horní řídicí pracovníci početně narostli,

přitom se výrazně segregují). Je to tím, že část středních vrstev vyšla z vrstev lidových a mají k nim dosud pouta. (srv. k tomu studii Serge Bosc, 2007).

Úroveň bydlení nebyla v průzkumu z roku 2010 zkoumána v takové podrobnosti jako v roce 1966 a závěry proto mohou být jen kusé. Typ domů a zástavby včetně kvality životního prostředí jednotlivých území Ostravy jsou poměrně stabilní hmotné fenomény. Není pochyb o tom, že působí na to, jaké sociální a ekonomické kategorie obyvatelstva v nich žijí. Zároveň ale platí, že v některých z těchto území došlo ve zkoumaném období k závažným změnám v sociální, ekonomické a někdy i demografické struktuře jejich obyvatel. V celku však stále i na sociální morfologii Ostravy působí její silně polycentrický charakter a velké rozdíly v typech zástavby.

Jednou z nejdůležitějších změn v sociální morfologii Ostravy, kterou jsme zaznamenali je sociologická proměna centra města. V roce 1966 bylo centrum Ostravy, které vzniklo v prostoru historického jádra města, územím, kde jsme ještě zjistili soustředění „starých“ horních a středních tříd města. Menší část

těchto tříd byla rovněž usazena na jihovýchodě (Bartovice) a na jihu města, v části Zábřehu. Tento sociálně prostorový vzorec reprezentoval tradiční strukturu evropského průmyslového města formovaného dlouhodobě ekonomickými a sociálními procesy kapitalismu. Střed města patřil v té době mezi území preferovaná částí horních a středních tříd. Zároveň jsme v roce 1966 zjistili, že v těsné blízkosti tohoto tradičního středu, byly enklávy chudých lidí a Rómů. V šedesátých letech centrum Ostravy také neplnilo funkci „přijímací oblasti“ jako ve většině měst západní Evropy a Spojených států. Přistěhovalci směřovali, nebo spíše lze říci, že „byli směřováni“ do jiných necentrálních částí města, především do nových sídlišť. To byl důsledek bytové politiky socialistického státu. Dnešní situace centra Ostravy je zcela odlišná a jde pravděpodobně o největší změnu, ke které v sociální morfologii města došlo.

Střed Ostravy vymezený zhruba na západě bloky podél Nádražní ulice, na jihu ulicí 28. října a Na Karolině, na východě pak řekou Ostravicí a na severu bloky podél ulice Českobratrské, lze také označit geografickým pojmem CBD (central

business district), který vznikl ve Spojených státech. Jde o území s nejvyšší koncentrací obchodů, bank, obchodních společností, hotelů, území, které je v evropských městech doplňováno obvykle vícebitovými nájemními domy, historickými radnicemi, chrámy a divadly. Tato centra byla v minulosti, -před dobou přesunu bohatších částí obyvatelstva měst do vil na okraji města a první vlny suburbanizace - územím obývaným vyššími sociálními třídami a vyššími středními třídami. Ty však začaly v českých městech tato území opouštět a centra měst se začala proměňovat v území s chudším obyvatelstvem. Za socialismu se tento proces ještě prohloubil. Přesto náš průzkum Ostravy v roce 1966 zjistil, že v ostravském centru žije stále poměrně silná složka těchto původních obyvatel anebo jejich dětí. Proto jsme toto území při jeho popisu někdy označovali jako „území starých elit“.

Data z roku 2010 naznačují, že toto území prochází významnou sociologickou změnou. Zmenšuje se počet starších lidí a naopak roste podíl jednotlivě žijících mladých lidí, především mužů. Jde ve velkém rozsahu také o vysokoškolsky

vzdělané lidí, kteří jsou zároveň v nadprůměrném podílu soukromými podnikateli. Nemají však ještě vysoké příjmy, ale zároveň je v tomto území minimálně nezaměstnaných. Obyvatelé ostravského centra jsou ve vysokém počtu vlastníky bytů a z údajů o malém podílu rodáků lze vyvozovat, že jde často o přistěhovalce (z jiných částí Ostravy, nebo i z obcí mimo Ostravu). Jde zřejmě o populaci, která oceňuje bydlení v centru. Ve srovnání s jinými částmi města tam chtějí i nadále bydlet. Tuto populaci lze tudíž označit jako vysoce urbánní.

Je však zřejmé, že náš průzkum pravděpodobně upozornil na důležitý sociologický proces, který bývá (ne zcela přesně) označován jako „gentrification“ a který probíhá po roce 1989 také v Ostravě. V našem případě jde o jeho specifickou formu a nikoliv o jeho běžnou podobu uváděnou v literatuře (srv. Savage, Warde, Ward, 2003, Champion, 2001) v souvislosti s tak zvanou revitalizací vnitřních částí měst. Jde zde v podstatě o stěhování malých a mladých domácností, tj. o 1 a 2 členech do určitých částí města, které jsou z hlediska jejich pracovních aktivit pro ně výhodné. Většinou jde o lidi,

kteří rozvíjejí nejrůznější druhy zprostředkujících finančních, reklamních, konzultačních, poradenských činností, případně i mediálních a kulturních. Jsou to často jedinci, nebo dvojice mladšího věku, bezdětní a soustředění na vybudování své kariéry. Jsou to většinou absolventi vysokých škol a vzhledem k tomu, že v Ostravě jde pravděpodobně o první věkové kohorty této specifické skupiny obyvatel, nemají ještě vyšší příjmy jako jiní podnikatelé v tradičních oborech a v jiných částech města. Naše analýza soustřeďující se na deskripci a interpretaci strukturálních dat získaných v rámci široce pojatého sociálního průzkumu Ostravy, ovšem nemůže postihnout jemnější sociologické fenomény nově vznikající sociální morfologie ostravského centra. Není však pochyb o tom, že tento proces gentrifikace ostravského centra je jedním z důsledků deindustrializace Ostravy. Je výrazem úsilí určité části obyvatelstva – o specifické věkové, vzdělanostní a kulturní struktuře – reagovat na probíhající sociální změny a zejména na omezování pracovních příležitostí v průmyslu. Střed Ostravy by se měl stát předmětem důkladné komunitní studie, která by se

vedle znalostí strukturálních proměn tohoto území, zabývala sociálními procesy, které k probíhající změně přispěly. Patří mezi ně sociologicky analyzovaná migrace, změny v profesích obyvatel daného území, a zejména analýza hospodářských aktivit, kterými se obyvatelé dnešního centra zabývají.

Faktory, které formovaly v roce 2010 sociálně prostorovou strukturu města Ostravy.

V této části se omezíme na stručný komentář k *zjištěným ekologickým korelacím*. Ty byly vypočteny v podobném pojetí jako v kapitole, která se zabývala výsledky průzkumu z roku 1966. Z tabulek o interkorelacích mezi jednotlivými proměnnými – které pro jejich rozsah neuvádíme v této studii – je zřejmé, že ekologické korelace, tj. *korelace mezi hodnotami, které indikovaly úroveň vybraných indikací v jednotlivých územích Ostravy, byly v roce 2010 obecně nižší než v roce 1966*. Je jen málo korelací, které by dokumentovaly těsnější vztahy. To svědčí o tom, že v mnoha případech se stalo území Ostravy po roce 1989 z hlediska těch indikací, které jsme použili, územím stejnorodějším.

Neplatí to však o korelacích měřících vztahy mezi indikátory příjmovými, a indikátorem měřícím výšku úspor. Lze tedy vyslovit hypotézu, že analýza ekologických korelací potvrdila konstatování, ke kterému jsme dospěli na základě rozboru územní rozdílnosti (Id) a sociální segregace (Is). *Největší sociálně prostorové diferenciaci města jsou důsledkem rostoucích rozdílů v příjmech a úsporách domácností – Ostrava se začíná výrazně dělit na území bohatá a chudá*. Tyto rostoucí sociální nerovnosti nejsou něčím pro Ostravu specifickým, obdobné procesy probíhají ve všech městech České republiky.

Klasifikace územních celků Ostravy v roce 2010

Statistickou analýzu pomocí indexů územní rozdílnosti, segregace a centralizace doplňujeme několika závěry opírajícími se o elementární popis specifických sociálních, ekonomických a demografických charakteristik jednotlivých 13 územních celků města. Z pohledu na *údaje o extrémních hodnotách charakteristik ekonomické situace* (výše příjmů, míry úspor, vlastnictví aut), na míru cizorodosti a

urbanity (rodáctví a přání bydlet v centru města) a způsobu bydlení vyplynulo, že v soudobé Ostravě lze rozlišit následující typy území (srv. obr. 4):

1. Území, kde žijí domácnosti, které mají buď vysoké příjmy v současnosti, anebo vysoké úspory. Patří sem Třebovice, Svinov, Martinov, Pustkovec, Poruba, Fifejdy, Poděbradova, Jindřich, Šalamoun. *Tyto části Ostravy lze označit jako bohatší části města.*

2. Území, kde žijí domácnosti s nízkými osobními příjmy, s nízkými příjmy domácností, s velkým podílem nezaměstnaných, s vysokým podílem osob, které mají jen základní školu nebo neukončenou ZŠ, kde je nízký podíl majitelů aut a kde se vysoký podíl respondentů považuje za chudé. Jsou to následující území: Zadní Přívóz, Hrušov, Muglinov. *Tuto část Ostravy lze považovat za chudou část města s nízkým sociálním statusem.*

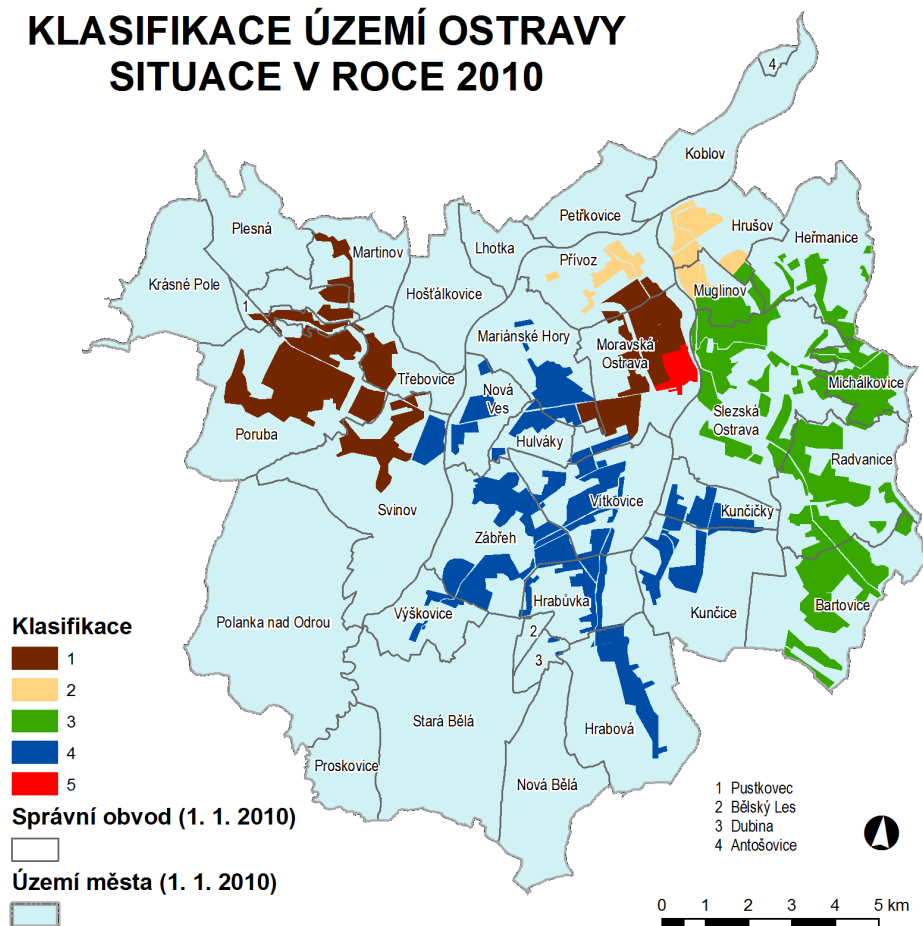
3. Území se silnou složkou tzv. allochtonního obyvatelstva, tj. ostravských rodáků a těch, kdo chtějí i nadále žít v Ostravě. Obvykle jde o území obývané starším obyvatelstvem a na okraji dnešního města. Především na východním okraji

Ostravy. Do tohoto typu lze zařadit Slezskou Ostravu a její části, Radvanice, Michálkovice, Heřmanice.

4. Území, která se nevyznačují žádnými extrémními hodnotami a sociální, ekonomické a i jiné indikace se pohybují kolem průměru za celé město. Představují i z hlediska sociální struktury jakýsi střed, což ovšem nelze chápat jako území středních tříd. Z hlediska urbanistického jde o směs sídelních celků, mezi kterými jsou jednak některé původně venkovské obce, jednak nová sídliště, i staré čtvrti rodinných domků.

5. Centrum města, které prochází výraznými sociologickými změnami. Původní „staré elity“ jsou nahrazovány mladším, vzdělanějším obyvatelstvem, jehož poměrně velkou část tvoří soukromí podnikatelé, pravděpodobně provozující nové typy servisních činností. Je to území s nízkou hladinou nezaměstnanosti a velmi malým podílem místních rodáků. Nejde však přitom o bohatou část města, ale spíše o výrazně urbánní prostor v sociálně kulturním slova smyslu. *Lze vyslovit hypotézu, že jde o území, kde probíhá specifický ostravský proces gentrifkace.*

KLASIFIKACE ÚZEMÍ OSTRAVY SITUACE V ROCE 2010

Obr. č. 4: Klasifikace území Ostravy – situace v roce 2010

Hlavní výsledky komparace stavu sociálně prostorové struktury Ostravy 1966 a 2010

Mezi rokem 1966 a 2010 došlo k významným změnám v sociálně prostorové struktuře města a zároveň se v této struktuře projevovaly některé trvalé rysy. Studie potvrdila to, co je pro vývoj sociální morfologie měst charakteristické: změny jsou spojeny s trvalostí, diskontinuity a kontinuity jsou součástí vývojových procesů měst.

Z hlediska hlavního cíle projektu, kterým je popsat a interpretovat sociologické důsledky de-industrializace na příkladu Ostravy, lze za hlavní změny označit:

1. Zřetelné rozdělení území Ostravy na části bohaté a chudé. Rostoucí sociální nerovnosti způsobené diferenciací příjmů, úspor, majetku, postavení na trhu práce, poměrně rychle proměnily také sociálně ekologickou diferenciaci území města. Rozhodujícím procesem bylo „oddělování“ bohatých domácností od chudších.

2. Významnou změnu demografických, sociálních a ekonomických struktur obyvatelstva centra Ostravy. Tuto změnu

lze označit jako specifickou ostravskou formu gentrifikace.

3. Demografické zestárnutí obyvatelstva Ostravy jako celku, které se však projevilo obzvláště silně v těch částech města, které byly postaveny v období 1950 až 1980. Jde tu o známý fenomén demografického cyklu rychle vzniknuvších nových čtvrtí, sídlišť měst.

4. Zastavení růstu počtu obyvatel města jako celku a paralelně s tím poměrně značné stěhování obyvatel mezi jednotlivými částmi města vedly ke snížení kontrastu mezi jednotlivými částmi Ostravy z hlediska allochtonnosti (rodáctví). To se však netýkalo rozložení Rómů na území města, segregace Rómů byla již v roce 1966 nejvyšší ze všech analyzovaných kategorií obyvatelstva a je pravděpodobné, že tato segregace zůstala stejně vysoká, ne-li vyšší, jak ukázaly některé další studie v projektu (Horák, Ivan, Inspektor, Hruška-Tvrđý, 2010).

Vedle těchto hlavních změn *komparace stavu z roku 1966 a 2010 poukázala i na některé silné kontinuity*. Ty jsou spojeny významně s kvalitou životního prostředí jednotlivých území Ostravy a s urbanistickou strukturou (typ zástavby,

typ domů). Nejpatrněji je tato kontinuita patrná na příkladu území, které označujeme jako Zadní Přívoz, Hrušov, Muglinov; toto území bylo nejchudší částí Ostravy v roce 1966 a bylo to také území vyznačující se vysokým podílem rómského obyvatelstva a území s řadou sociálních problémů. Podobná situace byla zjištěna již při výzkumu v roce 1966.

Dalším příkladem sociálně morfologické kontinuity je stav východních území města. Ty se vyznačují v přítomnosti, tak jako v minulosti, vysokými podíly starší populace, vysokou allochtonností tamních obyvatel a zřejmě malou sídelní mobilitou a silnou „zakořeněností“ v dané lokalitě; je to do značné míry způsobeno malými urbanistickými změnami, zejména omezenou výstavbou a omezeným urbánním rozvojem v důsledku poddolování tohoto území.

Úvaha o příčinách změn v sociálně prostorové struktuře Ostravy v době mezi 1966 a 2010

Období, které zkoumáme, je dobou hlubokých společenských změn, které zasáhly všechny důležité stránky sociálního systému společnosti České republiky. De-industrializace je jednou ze součástí těchto změn, i když je v České republice spíše sekundární složkou velkých transformací společnosti. De-industrializace, jak je známo z literatury, se projevuje celou řadou konkrétních sociálních, demografických a ekonomických fenoménů. Z hlediska důsledků v sociálně prostorové struktuře měst jsou relevantní zejména následující sociologické procesy:

- snížení počtu obyvatel měst a jejich čtvrtí,
- migrace obyvatelstva mimo město,
- snížení počtu pracovních příležitostí v „starých“ průmyslových odvětvích,
- změna struktury pracovních příležitostí a formování nových pracovních příležitostí v odvětvích dříve málo zastoupených, zejména v sektoru služeb,

- změny v bytovém systému, v plánování měst,
- změny v hodnotových orientacích obyvatelstva pokud jde o preferované kvality obytného prostředí.

Je zřejmé, že de-industrializace je součástí velkých celospolečenských transformací, ale zároveň je zřejmé, že jde o specifický sociální proces, který postihuje zejména města s výrazně silným podílem tzv. starých průmyslových odvětví. Je legitimní zkoumat jeho důsledky odděleně od zkoumání sociálních důsledků velké transformace. Zároveň se však ukazuje, že je to metodologicky neobyčejně obtížný postup. Zejména nalezení kauzálních vztahů mezi de-industrializací a změnami sociálně prostorové struktury je velmi obtížné. Vyžadovalo by mnohem více dat, než jsme měli k dispozici, především by byla nutná data o sociálních procesech (např. o sociální struktuře vnitroměstských migrantů, o zakládání a struktuře nových drobných soukromých podnikatelských aktivit, o změnách v úrovni nákladů na bydlení v jednotlivých částech měst apod.).

Přes všechna tato metodologická omezení, lze vyslovit několik hypotéz o

souvislostech proměn sociálně prostorové struktury Ostravy a de-industrializaci města. Na prvním místě je to zjištění, že *de-industrializace je součástí složitého kauzálního řetězce*. Na začátku jsou obecné sociální transformační procesy, ty se promítají do trhu práce a zaměstnanosti, odtamtud do demografických procesů a končí změnou sociální struktury jednotlivých částí města. Je to řetězec, který by bylo možno popsat jako následující sled proměn: „*změna společenského systému – změny na trhu práce – změny demografické, zejména snížení počtu obyvatel – změna sociální morfologie města.*“

Naše analýza však současně naznačuje, že *neméně důležitým faktorem proměn sociálně prostorové struktury Ostravy byla zastavení růstu města*, tj. zastavení jeho demografického a také urbanistického růstu. I to je do značné míry v případě Ostravy důsledek de-industrializace, ale zároveň je to relativně samostatný faktor, jak dokumentují studie o urbanizaci a fázích vývoje měst (Champion, 2001, Rust, 1965). V našem případě lze hovořit o „*působení de-industrializace přes demografické změny*“.

Nicméně některé změny v sociální morfologii Ostravy, které jsme zjistili, lze s velkou dávkou spolehlivosti, interpretovat jako *přímé důsledky de-industrializace*. Na prvním místě je to proces gentrifikace středu města, na druhém místě pak rostoucí prostorové oddělení bohatých částí města od zbytku, zejména od chudých čtvrtí. Je zřejmé, že toto prostorové oddělení je současně důsledkem obecné transformace české společnosti.

Třetí změnou je sociální degradace a demografická proměna starých jádrových průmyslových čtvrtí Ostravy, zejména Vítkovic. Všechny tyto tři případy, dokládající efekty zanikání staré průmyslové báze Ostravy, by ovšem vyžadovaly podrobnější komunitní studie zachycující konkrétněji, jemněji a průkazněji sociologické důsledky de-industrializace.

Literatura

ATTESLANDER, Peter, HAMM, Bernd (1974) ‚Grundzüge einer Siedlungssoziologie‘. In: Peter Atteslander and Bernd Hamm. Eds. *Materialien zur Siedlungssoziologie*. Köln: Kiepenheuer and Witsch, str. 11-32.

BERG, L.van den, et.al. (1982). *Urban Europe. A Study of Growth and Decline*. Oxford, Oxford University Press.

BOSC, Serge (2007) ‘Problèmes politiques et sociaux. No. 938-939. Les classes moyennes’ Paris *La documentation française*, juillet-août 2007.

BURGESS, Ernest. (1925). „The Growth of the City“ in R. E. Park, E.Burgess, R.D.McKenzie (eds.) *The City*. Chicago: University of Chicago Press.

CHAMPION, Tony (2001) „Urbanization, Suburbanization, Counterurbanization and Reurbanization“ in Ronan Paddison (ed) *Handbook of Urban Studies*. London: SAGE Publications.

DUNCAN, Otis Dudley, DUNCAN Beverley (1955) ‘Residential Distribution and Occupational ‘Stratification’. *The American Journal of Sociology* 60 (2) str.493-503.

- FRIEDRICH, Jürgen (1995) *Stadtsoziologie*. Opladen: Leske + Budrich.
- HALBWACHS, Maurice (1946) *Morphologie sociale*. Paris: Librairie Armand Colin.
- HARRIS, Chauncy D., ULLMAN, Edward (1963) „The Nature of Cities“ In Paul K.Hatt , Albert J. Reiss, Jr. *Cities and Society. The Revised Reader in Urban Sociology*. New York: The Free Press of Glencoe, Inc.
- HAMM, Bernd (1982) *Einführung in die Siedlungssoziologie*. München: Verlag C.H.Beck
- HORÁK, Jiří, IVAN, Igor, INSPEKTOR, Tomáš, HRUŠKA-TVRDÝ, Lubor (2010). *Monitoring of Socially Excluded Localities of Ostrava City*. In *Advances in Geoinformation Technologies 2010*, Ostrava, 2010.
- IVAN, Igor, HRUŠKA-TVRDÝ, Lubor (2010) 'Proměna migračních pohybů v Ostravě.' In HRUŠKA-TVRDÝ, Lubor. *Industriální město v postindustriální společnosti*, 1. díl. Ostrava,
- KUBEŠ, Jan a kol. (2009) *Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace, sv. 1 a 2*. Banská Bystrica, Ústav vědy a výzkumu Univerzity Mateja Bela.
- LINK, Jiří (1968) Nepublikovaná analýza provedena ve Výzkumném ústavu výstavby a architektury, Praha.
- MATEJU, Petr, Jiří VEČERNÍK, Hynek JEŘÁBEK (1979), Social Structure, Spatial Structure and Problems of Urban Research: The Example of Prague'. *International Journal of Urban and Regional Research* 3 (2): 181-200.
- McKIBBEN, E. N., FAUST, K. A. (2004): 'Population distribution: Classification of Residence.' In SIEGEL, J. S., SWANSON, D. A. (eds.): *The Methods and Materials of Demography*. Academic Press; 2 edition. 819 p. ISBN 978-0126419559.
- MUSIL, Jiří (1958) 'Statistické rozborý demografické a sociálně-hygienické struktury městských sídlišť'. In *Statistický obzor* (38) 12 544-553.
- MUSIL, Jiří (1960), Vývoj demografické struktury Prahy' In *Demografie* č.2, 1960.
- MUSIL, Jiří.(1967), *Sociologie soudobého města*. Praha: Svoboda.

MUSIL, Jiří (1968) ‚The Development of Prague’s Ecological Structure‘. In: Ray E.Pahl. Ed. *Readings in Urban Sociology*. Oxford: Pergamon Press, pp.232-259.

MUSIL, Jiří (1988), ‚Der Status der Sozialökologie‘. In: Jürgen Friedrichs. Ed. *Soziologische Stadtforschung*. Opladen: Westdeutscher Verlag, pp.18-34.

MUSIL, Jiří (1993) ‚Changing Urban Systems in Post-communist Societies in Central Europe: Analysis and Prediction‘. *Urban Studies*. 30 (6): 899-905

PADDISON, Ronan (ed) (2001) *Handbook of Urban Studies*. London: SAGE Publications.

RUST, Edgar. (1975). *No Growth*. Lexington: D.C.Heath

SAVAGE, Mike, WARDE, Alan, WARD, Kevin (2003) *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave – Macmillan.

STEINFÜHRER, Annett (2003) ‚Sociálně prostorové struktury mezi setrvalostí a změnou. Historický a současný pohled na Brno.‘ In *Sociologický časopis* (39) 2 str. 169-192.

STEINFÜHRER, Annett (2004) *Wohnstandortentscheidungen und städtische Transformation. Vergleichende Fallstudien in Ostdeutschland und Tschechien*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

SÝKORA, Luděk (1999) ‚Processes of Socio-spatial Differentiation in Post-communist Prague‘. In *Housing Studies* (14) 5, str. 679-701.

SÝKORA, Luděk (2002) ‚Proměny prostorové struktury Prahy v kontextu postkomunistické transformace‘. In: Martin Hampl a kol. *Regionální vývoj“ specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.

In Sýkora, Luděk, Temelová, Jana: *Prevence prostorové segregace*. Praha, str. 5-20.

ULLRICH, Zdeněk. ed. (1938) *Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung*. Prag: Verlag der Revue Soziologie und Soziale Probleme.

Přílohy k analýzám z konce 60. let minulého století a z roku 2010

Rozdělení Ostravy 1966 na 30 územních celků pro potřeby sociálně-morfologických analýz

1.	Centrum Ostravy	16.	Poruba IV
2.	Jindřich	17.	Poruba V
3.	Šalamouna	18.	Poruba VII
4.	Fifejdy, Poděbradova a území asanace	19.	Sídliště Stalingrad
5.	Přední Přívoz	20.	Sídliště Zábřeh
6.	Mariánské Hory a Hulváky	21.	Sídliště Hrabůvka
7.	Slezská Ostrava a část Muglinova	22.	Sídliště Šídlovec
8.	Vítkovice	23.	Svinov, vily, Třebovice
9.	Hrušov a severní Muglinov	24.	Starý Zábřeh, Stará Hrabůvka
10.	Zadní Přívoz	25.	Kunčičky, Kunčice
11.	Zábřeh a Družstvo	26.	Heřmanice, Michálkovice
12.	Poruba – Dvouletka	27.	Radvanice
13.	Poruba I	28.	Martinov, Pustkovec, stará Poruba, starý Svinov
14.	Poruba II	29.	Vyškovice, Hrabová ves, Zábřeh
15.	Poruba III	30.	Bartovice

Názvy lokalit označujících územní celky odpovídají terminologii používané v 60. letech.

Rozdělení území Ostravy roku 1966 a 2010 do 13 územních celků pro potřeby sociálně morfologické analýzy (kondenzace 30 původních celků)

1.	Střed Ostravy	8.	Zábřeh - Družstvo
2.	Sídliště Jindřich a Šalamoun	9.	Poruba – nové město
3.	Fifejdy, Poděbradova, přední Přívoz	10.	Jižní město a Šídlovec
4.	Mariánské Hory, Hulváky	11.	Třebovice, Svinov – rod. domky, Nová Ves, Kunčice
5.	Slezská Ostrava	12.	Radvanice, Michálkovice, Heřmanice
6.	Vítkovice	13.	Martinov, Pustkovec, Poruba - ves
7.	Hrušov, Zadní Přívoz		

Definice použitých indexů

Index nesourodosti

(□) měří nesourodost dvou populací v jednom území. Na základě velikosti tohoto indexu je tak možné určit, kolik procent jedné skupiny populace musí změnit své bydliště (přestěhovat se do jiné oblasti), aby bylo zajištěno rovnoměrné zastoupení všech populací ve zkoumaném území. Hodnoty indexu se pohybují v intervalu $<0; 1>$, kdy výsledek vynásobený 100 udává procentuální podíl analyzované populace, která by měla být přemístěna (McKibben, Faust, 2004).

$$ID_{xy} = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^k \left| \frac{x_i}{X} - \frac{y_i}{Y} \right|,$$

kde x_i a y_i odpovídá počtu obyvatel skupiny X a Y územní jednotky i ; X a Y odpovídá celkovému počtu obyvatel skupiny v celé studované oblasti (městě) a k je počet územních jednotek v dané oblasti.

Index segregace

Udává relativní rozdíl mezi prostorovým rozložením jedné skupiny obyvatel a zbytkem populace. Index segregace vychází z indexu odlišnosti, přičemž navíc zohledňuje velikost skupiny X (její podíl na celkové populaci) (Sýkora, Temelová, 2005).

$$IS_{xn} = \frac{ID_{xn}}{\left[1 - \left(\frac{X}{Y}\right)\right]},$$

Absolutní index centralizace

Měří distribuci minoritní skupiny okolo centra celé oblasti a jeho velikost napovídá preferenci žít na okraji této oblasti (hodnoty blízké -1) nebo naopak v centru (hodnoty blízké 1).

$$ACE = \sum_{i=1}^n (C_{i-1} A_i) - \sum_{i=1}^n (C_i A_{i-1}),$$

kde n je počet regionů seřazené podle rostoucí vzdálenosti od centra oblasti; C je kumulativní podíl obyvatel minoritní skupiny regionu i ; A je kumulativní podíl rozlohy regionu i .

VÝVOJ OBYTNÝCH LOKALIT MĚSTA V SOUVISLOSTI S DEINDUSTRIALIZACÍ OSTRAVY JAKO POZADÍ VÝVOJE

Ivana Foldynová, Lubor Hruška – Tvrdý, Jiří Kovář

Deindustrializaci lze chápat buď jako úplné odstranění průmyslu, tedy absolutně, nebo jako změnu relace mezi průmyslem a ostatními národohospodářskými činnostmi. Relativní deindustrializací procházejí všechny moderní ekonomiky, absolutní jen nejrozvinutější z nich, a to ještě při významných strukturálních změnách průmyslu. Projevem relativní deindustrializace je pokles podílu ekonomicky činných v průmyslu ve prospěch odvětví služeb. Příčinou, resp. prvotní podmínkou tohoto procesu je – obdobně jako tomu bylo u industrializace – růst produktivity práce, tentokrát v průmyslu. Průmysl je, stejně jako předtím zemědělství, schopen s menším počtem pracovníků vyprodukovat dostatečně množství zboží, a to přesto, že vznikají stále nová odvětví průmyslu a že se postupně také zkracuje pracovní doba (denní, týdenní, roční, celoživotní).

Uvolňování pracovníci přecházejí do stále se rozšiřujícího sektoru služeb.

Zároveň se snižuje - i přes prodlužující se střední délku života - celková míra ekonomické aktivity obyvatelstva (zejm. ve prospěch doby strávené v přípravě na povolání, resp. ze sociálních důvodů – individuální péče o malé děti, handicapované a přestárlé apod.). Tyto procesy se samozřejmě odrážejí i ve vývoji Ostravy.

Zemědělství bylo z území Ostravy vytěsněno do marginální pozice již v polovině minulého století, takže průmysl dominoval o to více, oč byla minulost Ostravy odlišná od Prahy, Brna i Plzně. Tato historicky významná města vstupovala do éry industrializace v podmínkách velmi rozvinuté (měřeno dobovými kritérii) sféry služeb.

Pro vznikající průmysl bylo nutno dovézt nejen odborníky (především na dolování, méně na hutnictví), ale i dělníky, protože demografické zdroje nejbližšího okolí – málo zalidněné pohraniční oblasti – absolutně nestačily. Významnou zdrojovou

oblastí byla Halič, Technickou stránku řešení zajišťovala rozvíjející se železniční síť a tzv. dělnická kasárna – ubytovny pro dělníky ze vzdálených míst.

Zajištění nezbytných služeb bylo v celém tomto období vždy věcí až sekundární. A protože Ostrava drobné podnikatele (s výjimkou hostinských) příliš nepřitahovala, byli průmyslníci nuceni zároveň alespoň v minimálním rozsahu zajišťovat takové služby sami. Podniky stavěly hlavně byty (především rodinné domky – vhodné pro přesídlence z venkova, s možností doplňkového vlastního hospodářství, což bylo důležité v periodických krizích a sezónních výkyvech poptávky), Vítkovické horní a hutní těžířstvo pak dokázalo vytvořit téměř soběstačný komplex vč. vhodných pracovních příležitostí pro ženy (šroubárna), tržnice (s regulovanými cenami základních druhů potravin), závodní nemocnice, učňovského zařízení atd.

Teprve návazně, zejm. až v 1. polovině minulého století - se v Ostravě rozvíjel sektor služeb vyšší úrovně (finanční instituce, obchodní domy, hotely, kavárny, divadla, kina, střední školy). Nicméně –

vzhledem k počtu obyvatel jak města, tak jeho zázemí – sektor služeb stále výrazně zaostával. Příčinou byla i – z tohoto hlediska – nepříznivá struktura obyvatelstva (nízká úroveň vzdělání a kvalifikace, obtížné pracovní podmínky, národnostní rozdíly).

Tento stav podtrhovalo i slabé postavení města ve správním systému státu. Ostrava jen s velkými obtížemi získávala vyšší administrativní funkce.

Poválečný vývoj v Ostravě byl značně rozporuplný. Na jedné straně význam města začal být vážně uznáván a Ostravě se dostalo několika důležitých funkcí (přestěhování Vysoké školy báňské, expozitura Zemského NV) a bylo by možno v těchto krocích hledat logické pokračování předválečné etapy „kultivace“ města. Na druhé straně koncept socialistické industrializace přisoudil městu (a celému regionu) další kvantitativní vzestup – v počtu pracovních příležitostí a návazně bytů a základní tzv. občanské vybavenosti sídlišť.

Kvantitativní rozvoj těžkého průmyslu – hornictví, hutnictví a energetiky provázely nepříznivé strukturální změny. Pro zabezpečení dostatku pracovních sil pro

tato odvětví byly nerozumně rušeny jiné podniky – např. továrna na žárovky, na čokoládu, z Vítkovic byly vymístěny některé provozy (armaturka do Dolního Benešova, šroubárna do Ždánic), které se v tu dobu jevíly jako zbytné. Zrušena byla i Hrušovská kamenina. Posléze, z důvodu ochrany ovzduší byly vymístěny i Urxovy závody (těžká chemie, do Valašského Meziříčí).

Po přijetí zákoníku práce (1966) se projevil nedostatek pracovních míst vhodných pro ženy. Proto byly do Ostravy umístěny menší provozy podniků vhodných k zaměstnávání žen (ROMO Fulnek, OP Prostějov, Tesla apod.). Podstatným způsobem to však strukturu průmyslové zaměstnanosti neovlivnilo.

Pro celé období tzv. reálného socialismu bylo charakteristické rozvíjení sektoru služeb v rámci průmyslových podniků. Důvodů tohoto přístupu bylo více, zpočátku však šlo o to, dostat některé aktivity (kulturní, zájmové a sportovní spolky) pod politickou kontrolu „dělnické třídy“. Tento proces mj. uměle zvyšoval zaměstnanost v průmyslu (odhadem v ostravských poměrech min. o 10 %). V pozdějším období došlo k zeslabení

těchto tendencí v organizačním smyslu (družstevní bytová výstavba, převod kulturních domů na ROH a sportovišť na tělovýchovné jednoty), ekonomicky však tyto aktivity zůstaly na „mateřské“ podniky silně propojeny. Už v 60. letech např. Vítkovice převedly svůj maloobchod na nové vzniklé spotřební družstvo Budoucnost Ostrava. Ještě předtím byla závodní pouliční osobní přeprava delimitována do Dopravního podniku města, atd..

Po roce 1989 začala skutečná deindustrializace Ostravy a projevila se v mnoha směrech velmi výrazně.

Především došlo k ukončení těžby uhlí na území města (na jih a východ od města se stále těží). Aktivních horníků proto výrazně ubylo a dnes jde jen o pracovníky vyjíždějící z města. Byla také zrušena všechna hornická učiliště. Postupně – z různých důvodů – byly likvidovány i jiné průmyslové podniky (Ostramo, Hrušovská chemička, Tesla, ROMO, aglomerace a vysoké pece ve Vítkovicích, naposledy závod OP Prostějov), resp. jejich produkce výrazně omezena. I z fungujících podniků ale racionalizace výroby vytěsnila mnoho zaměstnanců.

Souběžně s privatizací se průmyslové podniky zbavily (někdy byly zbaveny) naprosté většiny zařízení služeb, které dosud provozovaly. Celostátním opatřením to byla učňovská zařízení, fungující do té doby v symbióze režie státu (učitelé) a podniku (dílny, internáty a ostatní). Podniky zprivatizovaly svá rekreační zařízení, kulturní domy, sportovní zařízení, značnou část bytového fondu (s výjimkou OKD – dnešní RPG), různé služby (stravování zaměstnanců, ostrahu objektů, praní/čištění a opravy pracovních oděvů a pomůcek, likvidace odpadů). Pokud tyto činnosti fungují, jsou již – ve smyslu odvětvové klasifikace činností – vedeny státní statistikou mimo průmysl. Vzhledem k někdejší rozvinutosti sektoru služeb v podnicích přinesla tato „statistická deindustrializace“ značný posun v proporcích průmyslu a služeb.

I přes souběžný růst sektoru služeb ve městě za posledních 20 let silně poklesl celkový počet pracovních příležitostí, a to téměř výhradně na vrub průmyslu. Důsledkem toho byl pokles počtu dojíždějících do města, především v dělnických profesích. Spádový obvod denní dojížděky do Ostravy se zmenšil.

Zřetelně to lze dokumentovat na rušení celé řady autobusových linek (z oblasti Kysuc, Opavska).

Ještě výrazněji se omezila dálková dojížděka za prací do Ostravy. Navenek se to projevilo uzavřením, resp. transformací ubytoven, internátů a hotelových domů. Část z nich byla přestavěna na malometrážní byty, z části jsou ubytovací zařízení otevřená pro veřejnost, část je využita pro služby atd.

Na území města se deindustrializace projevila změnami v rozmístění pracovních příležitostí. Výrazně jich ubylo v areálu Nové huti a ve Vítkovicích. Přibýlo pracovních míst v centru města (souběžně s omezováním jeho obytné funkce). V Ostravě vznikla jedna nová průmyslová zóna – v Hrabové (s moderními obory výroby, např. montáž počítačů). Drobné průmyslové firmy vesměs vznikly delimitací z velkých podniků. Samostatný rozvoj drobného podnikání zasáhl nejvíce Mariánské Hory, které mají jednak výhodnou polohu ve městě a vhodný stavební fond. Na sídlištích se rozvoj podnikání projevil málo, protože zde chybí odpovídající budovy, resp. prostory. V posledním období se rozvoj služeb

soustřeďuje do několika center maloobchodu a služeb - v Zábřehu (Avion Shopping Park), Moravské Ostravě (Nová Karolina), Mariánských Horách (OC Futurum), Třebovicích (Galerie) aj.

Ve městě také poklesl počet zaměstnanců pracujících ve směnném provozu (zejm. tzv. kolotoči), což výrazně narušovalo rodinný život, namísto toho se ale rozšiřují provozní doby všech typů služeb s obdobným dopadem na jejich poskytovatele.

V běžném životě jednotlivých částí města se tyto změny projeví různě. Nesporně došlo ke „zklidnění“ dříve dominantních průmyslových areálů, zejm. v souvislosti se snižováním počtu dojíždějících a přechodně bydlících. Mnoho lidí změnilo zaměstnavatele, především v důsledku rozpadu někdejších průmyslových gigantů. Hodně pak i profesi. Mírně ubylo trvale bydlících obyvatel a souběžně se zkvalitnily podmínky pro bydlení. Výrazně k lepšímu se změnil vzhled městského prostředí, hlavně v typických pro Ostravu sídlištních komplexech.

Proměny mikrolokalit

1 Výběr mikrolokalit a metodika jejich porovnávání

Pro analýzu byly vybrány tři mikrolokality města Ostravy, u kterých bude zkoumán jejich vývoj v čase. Liší se dobou svého vzniku, ale důvod k jejich výstavbě byl shodný, a to zajištění ubytování lidí, kteří přicházeli do Ostravy za prací, příp. - u nových sídlišť - byli vysídleni z různých důvodů z jiných částí Ostravy.

Nejstarší mikrolokalitou je Jubilejní kolonie, která byla vystavěna ve třicátých letech minulého století a v současné době je součástí městské části Ostrava-Jih. Další mikrolokalitou je Poruba Sorela, která byla vytvořena spojením dvou urbanistických obvodů Budovatelská a První obvod. Tato lokalita byla vystavěna ve stylu socialistického realismu (Sorela) na konci čtyřicátých let 20. století na území obce Poruba, jež byla v roce 1957 připojena k Ostravě jako městská část Poruba. Třetí mikrolokalitou je Dubina, panelové sídliště vystavěné v devadesátých letech minulého století, které spadá do městské části Ostrava-Jih. Mikrolokalita je složena ze tří urbanistických obvodů, a to Jaromíra

Matušky, Václava Jiříkovského a Jana Buchvaldka.

V další části práce budou jednotlivé lokality porovnávány pomocí dat, která pochází ze SLDB 1970 až 2001 a jsou zpracována až na úroveň urbanistických obvodů.

2 Mikrolokality

2.1 Hrabůvka – Jubilejní kolonie

Hrabůvka, původně malá zemědělská obec ležící v těsném sousedství Vítkovic. Výstavba Vítkovických železáren, založení dolů a dalších průmyslových továren v sousedních obcích v 2. polovině 19. a na počátku 20. století ovlivnila život této zemědělské obce. Zhruba třetinu katastru dnes zaujímá činná halda (odval) železáren. Ve Vítkovických železárnách našla zaměstnání větší část mužů. Do obce přišlo i mnoho přistěhovalců, kteří svým počtem několikrát převýšili starousedlíky. Z původních 796 obyvatel v roce 1880 vzrostl jejich počet na 3005 v roce 1921. S rychlým demografickým rozvojem probíhal i stavební rozvoj obce a v letech 1921 – 1932 zde byla postavena Jubilejní kolonie o 605 dělnických bytech v jedno- a

dvoupatrových domech Vítkovickými železárnami.

Rozsáhlá výstavba pokračovala i po 2. světové válce a plynule přešla do jižní části katastru – bývalého ostravského letiště a dále do nové čtvrtě Dubina. Jubilejní kolonie je v současné době chráněna památkovým úřadem a probíhá v ní postupná rekonstrukce domů se státními byty. V domech před rekonstrukcí žije často i sociálně slabší obyvatelstvo, takže jsou zde citelné kontrasty.

Mikrolokalitu tvoří vedle vlastní Jubilejní kolonie ještě řada rodinných domů podél ulice Moravské a mnohem pozdější zástavba mezi Závodní a Provaznickou ulicí, takže Jubilejní kolonie z ní tvoří asi polovinu.

Vzhledem ke stáří Jubilejní kolonie (více než 80 let) zde nežijí již první obyvatelé této čtvrti. Obyvatelé se do této lokality často dostávali přidělením bytu od podniku, nejčastěji Vítkovickými železárnami. Tato lokalita má charakter klidného bydlení s dostatkem zeleně, často je vyhledávaná z důvodu nízké cihlové zástavby.

2.2 Poruba – Sorela

Poruba byla původně čistě zemědělskou obcí v Opavském Slezsku, v politickém okrese Bíloveckém (soudním Klimkovickém). Šlo o typickou potoční ves (podél Porubky, levého přítoku Odry) orientovanou východozápadním směrem, s farním kostelem a zámek. Necelý kilometr severně od vesnice procházela císařská silnice spojující Opavu s Těšínem (přes Svinov a Moravskou Ostravu). Průmyslový rozmach Moravské Ostravy a jejích okolních obcí na přelomu 19. a 20. století se Poruby dotkl jen zprostředkovaně – jejím připojením na nádraží ve Svinově lokální železnici (po roce 1945 elektrifikovanou) a někteří obyvatelé tak získali možnost pracovat v ostravských průmyslových závodech. To vedlo k mírnému zvýšení atraktivity obce, takže od roku 1880 do roku 1921 vzrostl počet jejích obyvatel skoro dvojnásobně a obec se rozvíjela i stavebně.

Po Mnichovském diktátu byla Poruba připojena k Německu jako součást Sudetské župy. Po válce, v roce 1948 bylo v rámci konceptu budování tzv. pohotovostních sídlišť na Ostravsku vystavěno v návaznosti na stávající

zástavbu hornické sídliště, tzv. Dvouletky. Šlo o pět řad dvoupatrových nájemních domů 2. kategorie pravidelně (kasárensky) terasovitě seřazených na severním úbočí poblíž centra obce. Později, když došlo k rozhodnutí vybudovat zde novou, socialistickou Ostravu (důvody byly geologické a klimatické – území leželo mimo tzv. produktivní karbon a převažující západní větry ho měly chránit před exhalacemi z průmyslu) byl tento nevábny urbanistický celek v několika etapách obklopen a „zakryt“ monumentální zástavbou podle jednotného plánu stavbami v duchu tehdejšího chápání socialistického realismu (odtud poněkud pejorativní název Sorela).

V roce 1957 byly Poruba a okolní obce připojeny k Ostravě a výstavba tzv. západního urbanistického sektoru postupně zasáhla do katastrů Svinova, Třebovic, Martinova, Pustkovce a částečně i Staré Plesné.

Zkoumanou mikrolokalitu tvoří dva urbanistické obvody – První obvod, totožný s dvouletkovými domy pohotovostního sídliště a Budovatelská, tvořený částí monumentální výstavby v duchu socialistického realismu – tzv.

Obloukem a Nábřezím, vč. objektu porubského zámku. (Další části staveb Sorela, vč. známého obytného souboru „U věžiček“, patří do jiných urbanistických obvodů).

2.3 Dubina

Dubina je místní částí ostravského městského obvodu Ostrava-Jih, na které stojí sídliště s panelovou zástavbou nesoucí stejné jméno. Tvoří ho 3 urbanistické obvody (J. Matušky, V. Jiříkovského a J. Buchvaldka) bezprostředně navazující na sídlištní zástavbu bývalého letiště v Hrabůvce. Místní část vznikla až k 1. lednu 1984 (vyčleněním z katastrů Staré Bělé, Nové Bělé, Hrabové a Hrabůvky) při výstavbě stejnojmenného sídliště. Ta byla ukončena až koncem devadesátých let minulého století a sídliště – spolu se sousední částí Bělský Les - patří k posledním budovaným na území města. Sídlíště je tvořeno pouze panelovou zástavbou a je pro ně typická nahuštěná zástavba a nedostatek zeleně. O zlepšení kvality bydlení v této oblasti se snažil Úřad městského obvodu Ostrava-Jih, který se pokoušel odstranit důvody nejčastějších připomínek občanů odhalených sociologickým průzkumem, jež ukázal, že

spokojenost obyvatel se sídlištěm a zejména se stavem životního prostředí v lokalitě byla v době průzkumu nízká. Obyvatelé požadovali zkvalitnění veřejné zeleně, vytvoření zázemí pro sportovně rekreační aktivity, zvýšení bezpečnosti automobilové dopravy a možností parkování.

V návaznosti na výsledky sociologického průzkumu byl v letech 1998-2005 postupně realizován dlouhodobý investiční záměr s názvem „Estetizace a humanizace sídliště Dubina“, který měl zlepšit situaci ve všech výše uvedených bodech.

3 Analýza vývoje mikrolokalit

Společným znakem všech tří mikrolokalit je jejich převažující obytná funkce s malým zastoupením rodinných domků, bez výrobních ploch a s malými počty pracovních míst, a to jen v základních službách. Na druhé straně jsou mezi nimi významné rozdíly – ve velikosti, době vzniku, charakteru zástavby apod.

Tab. č. 43: Přehled domů a bytů ve vybraných městských částech.

	Počet domů		z toho TOD	TOB				z toho v RD	Neobydl. byty	celk. počet bytů /dům
	1991	2001	2001	1970	1980	1991	2001	2001	2001	2001
Jubilejní kolonie	238	236	230	1315	1298	1227	1251	49	69	5,74
Poruba Sorela	215	222	222	2488	2532	2530	2537	0	37	11,59
Dubina	217	258	257			4991	5683	0	163	22,74

Zdroj: MMO

Pozn.: TOD = trvale obydlené domy, TOB = trvale obydlené byty, RD = rodinné domky.

Při srovnatelném počtu domů jsou rozdíly patrné ve velikosti domů (průměrném počtu bytů na dům). Téměř 3 % neobydlených bytů v nejmladším sídlišti pravděpodobně signalizují stupeň jeho neatraktivnosti.

Tab. č. 44: Trvale obydlené byty podle stáří vybudování ve vybraných městských částech

	TOB (bez bytů v RD) podle stáří 2001 v %						
	Abs. počet	Do 1919	1920-45	1946-70	1971-80	1981-90	1991-2001
Jubilejní kolonie	1202	3,2	24,8	54,5	2,1	13,2	2,2
Poruba Sorela	2537	0	0	100	0	0	0
Dubina	5683	1,4	0	0,3	0,4	83,3	16,7

Zdroj: MMO

Zatímco mikrolokality Poruba a Dubina jsou z hlediska doby výstavby velmi kompaktní, vlastní Jubilejní kolonie tvoří jen menší část urbanistického obvodu,

převažující je zástavba ze 60. let. Mikrolokality se také liší vzájemným poměrem nájemního a družstevního bydlení.

Tab. č. 45: Trvale obydlené byty ve vybraných městských částech.

	TOB (mimo byty v RD) 2001 v %			
	abs. počet	osob. vlast.	nájem.	družst.
Jubilejní kolonie	1202	1,2	87,8	10,3
Poruba Sorela	2537	4,4	64,3	28,6
Dubina	5683	0,9	26,1	72,2

Zdroj: MMO

Zatímco vlastní Jubilejní kolonie přešla po roce 1989 do vlastnictví města, v ostatních částech mikrolokality se částečně uplatňuje i družstevní vlastnictví. Nájemní bydlení v Porubě patří jak bytům ve vlastnictví města, tak významným

podílem firmě RPG (dřívější byty OKD). Na Dubině jsou nájemní byty ve vlastnictví města. V družstevní výstavbě převažují „tradiční“ velká bytová družstva, spojená dříve s podniky (Vítkovické, Nové huti).

Tab. č. 46: Vývoj počtu obyvatel v lokalitách v letech 1970 - 2001

Mikrolokalita	Počet trvale bydlících obyvatel				Přírůstek počtu obyvatel v %		Rozloha v km ²	Hust. zalid. ob./km ²
	1970	1980	1991	2001	1970-2001	1991-2001	2001	
Jubilejní kol.	3613	3150	2786	3007	-16,8	7,9	0,28	1069 0
Poruba Sorela	8241	7072	6185	6017	-17,0	-2,8	0,36	1671 3
Dubina			15843	17623		11,2	0,91	1937 7

Zdroj: ČSÚ, SLDB 1970 – 2001

Počet obyvatel v lokalitách Jubilejní kolonie a Poruba Sorela od roku 1970 klesal, Jubilejní kolonie dosáhla minima v roce 1991 (2786 obyvatel) a Sorela v roce 2001 (6017 obyvatel). Na Dubině se počet obyvatel zvyšoval, bylo to dáno tím, že její dostavba trvala až do konce devadesátých let minulého století.

Nejmenší z vybraných mikrolokalit je Jubilejní kolonie s rozlohou 0,28 km², naopak největší je Dubina, jejíž rozloha je 0,91 km². Hustota zalidnění byla v roce 2001 nejvyšší na Dubině, kde dosahovala 19 377 obyvatel na 1 km², v Porubě to bylo 16 713 obyvatel a nejnižší hustotu měla

Jubilejní kolonie, a to 10 690 obyvatel na 1 km². Tato čísla odpovídají typu zástavby, kdy Jubilejní kolonie je tvořena převážně jednopatrovými domy, zatímco pro zástavbu lokality Sorela jsou charakteristické vícepatrové domy a sídliště Dubina se skládá z vysokých paneláků. To potvrzují i výpočty průměrného počtu bytů na 1 dům, výrazně rostoucí s rokem výstavby. Naproti tomu průměrné počty obyvatel na 1 byt jsou dosti podobné; Dubina má logicky obsazenost bytů nejvyšší, protože má nejmladší obyvatelstvo (viz dále).

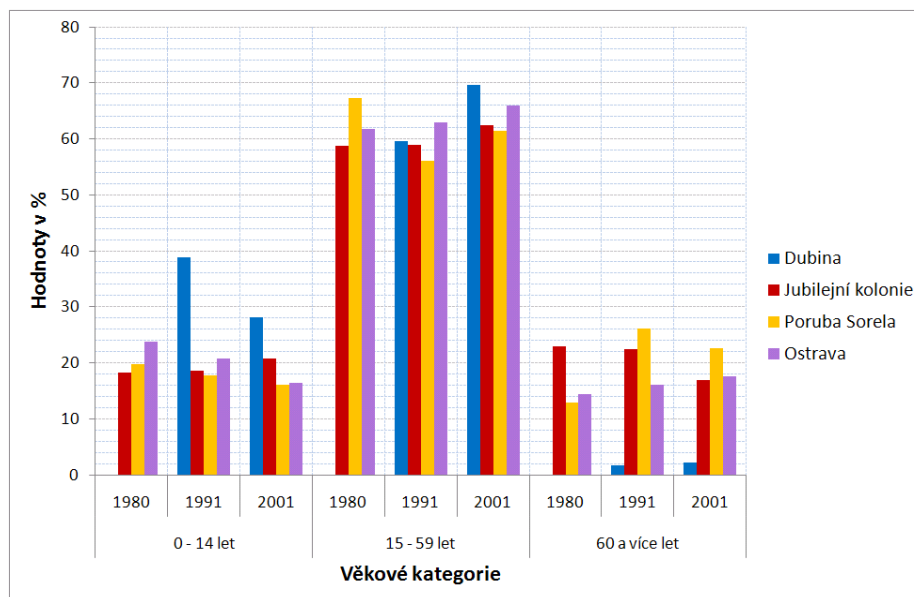
3.1 Věková struktura obyvatel mikrolokalit

Tab. č. 47: Podíl trvale bydlících obyvatel podle věkových kategorií v letech 1980 – 2001 (v %)

Oblasti	Věkové kategorie								
	0 - 14 let			15 - 59 let			60 a více let		
	1980	1991	2001	1980	1991	2001	1980	1991	2001
Jubilejní kolonie	18,3	18,6	20,7	58,8	58,9	62,4	22,9	22,5	16,9
Poruba Sorela	19,8	17,8	16,1	67,3	56,1	61,4	12,9	26,2	22,6
Dubina		38,8	28,2		59,6	69,6		1,6	2,2
Ostrava	23,8	20,8	16,4	61,8	63,0	66,0	14,4	16,1	17,6

Zdroj: ČSÚ, SLDB 1980 – 2001

Graf č. 1: Podíl trvale bydlících obyvatel podle věkových kategorií v letech 1980 – 2001 (v %)

Zdroj: ČSÚ, SLDB 1980 – 2001.

Vývoj mikrolokalit Jubilejní kolonie a Poruba Sorela z hlediska věkových kategorií byl značně podobný, shodovalo se i procentuální zastoupení obyvatel v jednotlivých věkových kategoriích. V letech 1980 a 1991 bylo i velmi podobné zastoupení dětí, odlišný byl pouze rok 2001, kdy v oblasti Jubilejní kolonie bylo o 4,6 % dětí z celkového počtu žijících osob více než v lokalitě Sorela. U věkové kategorie 15 – 59 let byl v roce 1980 počet obyvatel v tomto věkovém rozmezí o 10 % vyšší v Sorele než v Jubilejní kolonii. Tato situace byla ovlivněna i dobou vzniku těchto dvou lokalit, kdy byty v Sorele byly přidělovány v padesátých letech převážně mladým lidem ve věku 20 až 30 let přicházejícím do Ostravy za prací, takže v roce 1980 byla většina stále ještě v produktivním věku, což je možno vidět i na věkové kategorii 60 a více let v grafu č. 1. „Už Nováková-Hřibová (1971) stanovuje jako migračně nejaktivnější skupinu obyvatel tu ve věku 20-29 let, která v letech 1963 a 1964 tvořila v moravských krajích v průměru polovinu

všech imigrantů produkční vrstvy“ (citace z Ivan; Hruška-Tvrđý, 2009, str. 77).

V letech 1991 a 2001 byl již procentuální rozdíl v zastoupení obyvatel minimální. U věkové kategorie 60 a více let byla v roce 1980 situace opačná oproti kategorii obyvatel v produktivním věku tzn, že v Jubilejní kolonii bylo v důchodovém věku o 10 % obyvatel více než v oblasti Sorela. V roce 1991 byl rozdíl pouze 3,7 % a v roce 2001 došlo ke zvratu, kdy oblast Jubilejní kolonie měla o 5,7 % méně obyvatel v této věkové kategorii než mikrolokalita Sorela.

Mikrolokalita Dubina se lišila svou skladbou obyvatel podle věku, v roce 1991 převyšovala o 20 % obě předešlé lokality u dětské složky, v roce 2001 byl rozdíl necelých 10 %. Obyvatel ve věkové kategorii 15 -59 let bylo v roce 1991 procentuálně stejně ve všech třech mikrolokalitách, v roce 2001 bylo jejich zastoupení výrazně vyšší na Dubině. Obrovský rozdíl byl zaznamenán u věkové kategorie 60 a více let, která byla na Dubině zastoupena zcela minimálně v letech 1991 i 2001.

Při porovnání s údaji za celou Ostravu pouze Dubina dosahovala vyššího procenta dětí ve sledovaných lokalitách než město Ostrava (rok 1991 i 2001), u obyvatel v produktivním věku se situace v průběhu zkoumaného období v jednotlivých oblastech střídala, pouze Jubilejní kolonie nepřevýšila procentuální zastoupení této věkové složky v Ostravě ani v jednom ze zkoumaných let. U obyvatel šedesáti a víceletých převyšovala ostravskou hodnotu Jubilejní kolonie v letech 1980 a 1991 a Poruba Sorela v letech 1991 a 2001. Dubina byla po celou dobu hluboce pod procentuálním zastoupením této věkové kategorie v Ostravě.

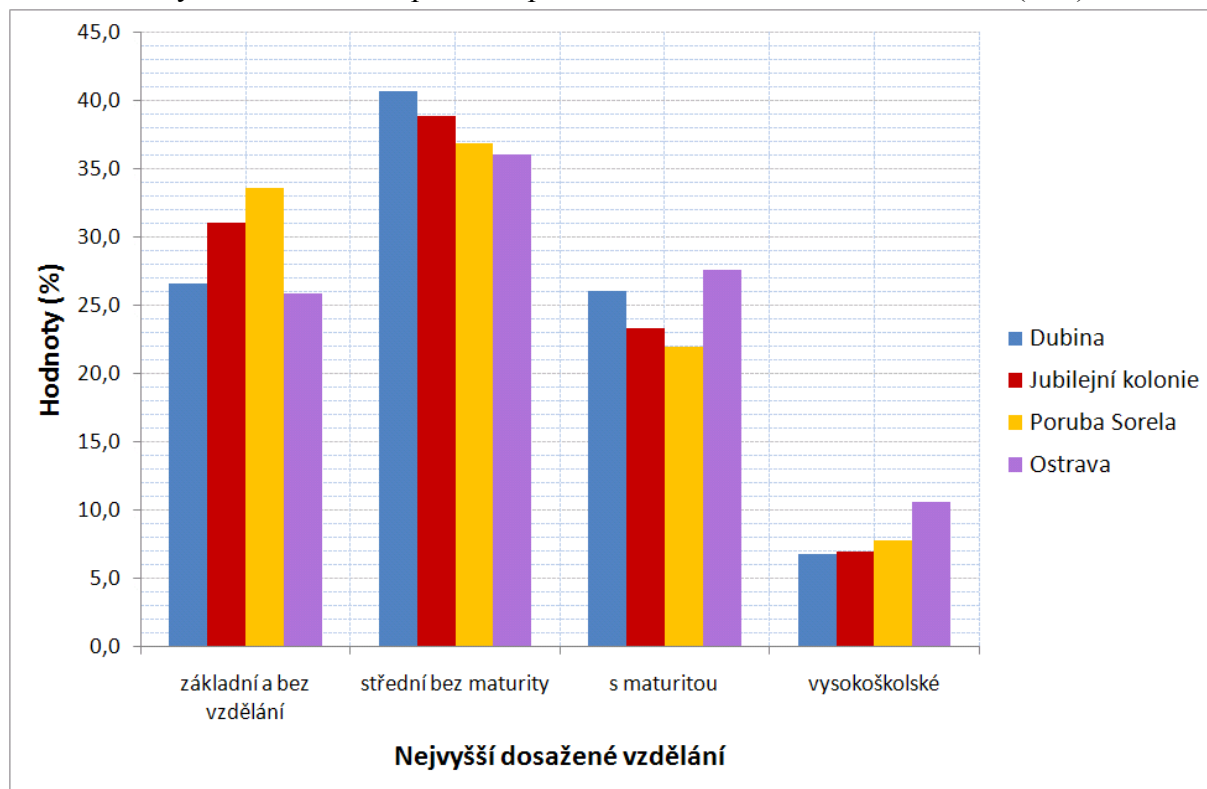
V roce 2001 procento obyvatel se základním vzděláním (vč. neukončeného) převyšovalo ve všech vybraných lokalitách průměrnou hodnotu Ostravy, nejvyšší hodnoty dosáhla Sorela (33,5 %), ale zde jde o průměr velmi rozdílných hodnot za oba urbanistické obvody. První obvod (Dvouletky) má.

U osob se středním vzděláním bez maturity byla situace obdobná a nejvíce jich bydlelo na Dubině. Procentuální zastoupení obyvatel s maturitou ve všech zkoumaných oblastech nedosahovalo ostravská hodnoty, ale Dubina na tom byla nejlépe s 26 % zastoupením této vzdělanostní kategorie. U vysokoškolsky vzdělaných osob byla situace ve všech zkoumaných lokalitách nejvyrovnanější, hodnota se pohybovala od 6,8 % na Dubině až k 7,7 % v Sorele, k dosažení ostravského průměru jednotlivým lokalitám chybělo od 2,9 % (Sorela) do 3,6 % (Dubina).

Z výše uvedených údajů vyplynulo, že vybrané mikrolokality byly obývány především obyvateli se středním vzděláním bez maturity (zejména vyučenými), s výjimkou Prvního obvodu, kde byli nejsilněji zastoupeni obyvatelé se základním vzděláním.

3.2 Obyvatelé podle vzdělání

Graf č. 2: Obyvatelé nad 15 let podle stupně dosaženého vzdělání v roce 2001 (v %)

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2001.

3.3 Bytová situace a bydlení

Od roku 1970 klesal počet bytů v Jubilejní kolonii, kdy tam v roce 2001 bylo o 61 bytů méně než v roce 1970. V oblasti Poruba Sorela docházelo k růstu počtu bytových jednotek a v roce 2001 zde bylo o 49 bytů více. Tento trend odpovídá i

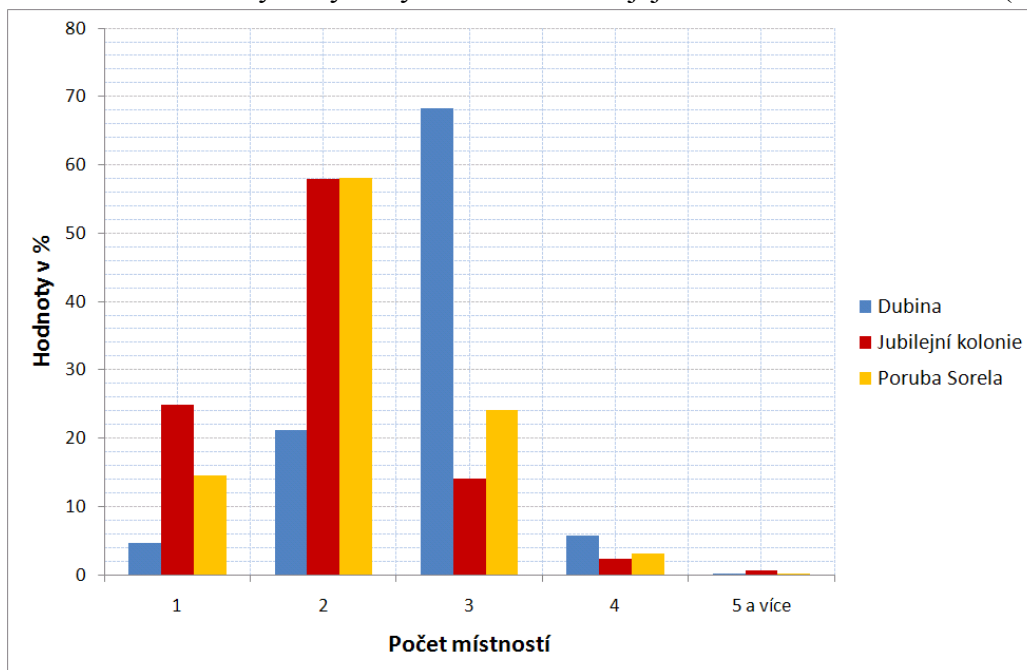
růstu počtu bytů za celou Ostravu. Dubinu můžeme hodnotit až od roku 1991 a vzhledem k dokončování výstavby v této oblasti až ke konci 90. let je možno pozorovat v roce 2001 nárůst o 692 bytových jednotek.

Tab. č. 48: Počet bytů v letech 1970 - 2001

oblast	počet bytů			
	1970	1980	1991	2001
Jubilejní kolonie	1 315	1 298	1 227	1 251
Poruba Sorela	2488	2532	2530	2537
Dubina			4991	5683
Ostrava	103554	116650	125969	128388

Zdroj: ČSÚ, SLDB 1970 – 2001.

Graf č. 3: Počet trvale obydlených bytů v roce 2001 a jejich rozdělení dle velikosti (v %)

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2001

Nejvyšší počet bytů (celkem 5683) byl z vybraných lokalit v roce 2001 na Dubině, což odpovídalo i nejvyššímu počtu obyvatel v této lokalitě. Nejvíce zde byly zastoupeny byty se třemi místnostmi (68,2 %), dále pak se dvěma místnostmi (21,2 %). V mikrolokalitách Jubilejní kolonie to bylo celkem 1251 bytů a v lokalitě Poruba Sorela bylo napočítáno 2537 bytů, v těchto

dvou lokalitách jsou však nejvíce zastoupeny byty dvoupokojové a to v 58 %. Druhou nejčetnější skupinu tvořily v oblasti Sorela byty třípokojové a v Jubilejní kolonii byty s jednou místností. Bytů čtyřpokojových byla největší koncentrace na Dubině, ale i tak tvořily pouze 5,8 % z celkového počtu bytů. Byty

pěti a vícepokojové se vyskytovaly ve zkoumaných oblastech pouze ojediněle.

Důležitá je i rozloha bytů, která se však v jednotlivých lokalitách různí. Vlastním průzkumem bylo zjištěno, že nejmenší jsou byty na Dubině, kde dvoupokojový byt má rozlohu 44–49 m², zatímco v lokalitě Jubilejní kolonie se jeho rozloha pohybuje od 50 do 60 m², výjimkou nejsou ani metrážně větší byty. Stejná situace je i v oblasti Sorela, kde se byty pohybují v rozmezí 52–65 m². U bytů třípokojových je rozloha ve sledovaných lokalitách srovnatelnější a pohybuje se v rozmezí 60–75 m². Velikostně se liší i jednopokojové byty, kdy na Dubině je jejich rozloha okolo 30–35 m², v oblasti Jubilejní kolonie 32–49 m² a v mikrolokalitě Poruba Sorela v rozmezí 29–40 m².

Z důvodu bližší charakteristiky obyvatel žijících ve zvolených lokalitách byl

zařazen i ukazatel složení cenзовých domácností, který ukazuje, že nejvyšší procento ve skladbě domácností dosáhly v roce 2001 ve všech třech lokalitách úplné rodiny, nejvíce to bylo na Dubině (57,1 %), což převyšovalo hodnotu za Ostravu. V Jubilejní kolonii a v lokalitě Poruba Sorela bylo procento úplných rodin přibližně stejné (okolo 43 %). Druhé pořadí obsadily domácnosti jednotlivců, jejichž procentuální výskyt byl nejvyšší v mikrolokalitě Poruba Sorela (37,5 %), v Jubilejní kolonii to bylo 34,5 % a na Dubině 24,2 %. Jediná Dubina byla pod hodnotou za celou Ostravu (33,9 %). Procento neúplných rodin ve zkoumaných oblastech se nacházelo v rozmezí 16,4 – 18,4 %, ale ve všech lokalitách převyšovalo hodnotu za Ostravu, která činila 14,9 %.

Tab. č. 49: Složení cenзовých domácnosti v r. 2001 (v %)

oblast	domácnosti celkem	úplné rodiny	neúplné rodiny	domácnosti jednotlivců	nerodinné domácnosti
Jubilejní kolonie	1355	43,5	18,4	34,5	3,5
Poruba Sorela	2853	42,4	16,4	37,5	3,7
Dubina	6297	57,1	18,1	24,2	0,5
Ostrava	140848	49,3	14,9	33,9	1,9

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2001.

Jubilejní kolonie

V Jubilejní kolonii převládají budovy ve vlastnictví města, jak znázorňuje následující tabulka a modrá barva v níže uvedeném mapovém výstupu. Druhým nejpočetnějším vlastníkem bytů jsou zde individuální vlastníci. Nejmenší zastoupení vlastníků bytů jsou obchodní společnosti.

Tab. č. 50: Složení cenzových domácností v r. 2001

Počet vlastníků	Město	Bytové družstvo	Obchodní společnost	Individuální vlastník	Počet domů
1	122	28	1	38	189
2	1	0	0	8	8
3	0	0	0	1	1
4	0	1	0	10	10
5	0	0	0	1	1
6	0	0	0	6	6
7	0	0	0	2	2
8	0	0	0	1	1
9	0	0	0	1	1
10	0	0	0	1	1
11	1	0	0	2	2
12	0	0	0	1	1
13	0	0	1	3	3
14	1	0	2	3	3
15	0	0	1	6	6
Celkem	125	29	5	84	235

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2001.

VLASTNÍCI BUDOV V ZSJ JUBILEJNÍ KOLONIE

Vlastníci budov:

- Město
- Obchodní společnost
- Bytové družstvo
- Individuální vlastník
- Více vlastníků (Město + individuální vlastník)
- Více vlastníků (obchodní společnost + individuální vlastník)
- Více vlastníků (bytové družstvo + individuální vlastník)

Poruba

V Porubě je patrné největší zastoupení budov ve vlastnictví společnosti RPG, jak znázorňuje následující tabulka a oranžová barva v níže uvedeném mapovém výstupu. Druhým nejpočetnějším vlastníkem bytů je bytové družstvo. V menším míře vlastní byty v Porubě město. Nejmenší zastoupení vlastníků bytů jsou individuální vlastníci.

Tab. č. 51: Složení cenzových domácností v r. 2001

Počet vlastníků	RPG	Město	Bytové družstvo	Obchodní společnost	Individuální vlastník	Počet domů
1	139	23	42	1	2	206
2	10	10	0	0	0	10
97	0	4	0	4	4	4
Celkem	149	37	42	5	6	220

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2001.

VLASTNÍCI BUDOV V ZSJ PRVNÍ OBVOD A ZSJ BUDOVATELSKÁ

Vlastníci budov:

- Více vlastníků (97)
- Více vlastníků (RPG + město)
- Město
- Bytové Družstvo
- RPG
- Individuální vlastník
- Obchodní společnost

Dubina

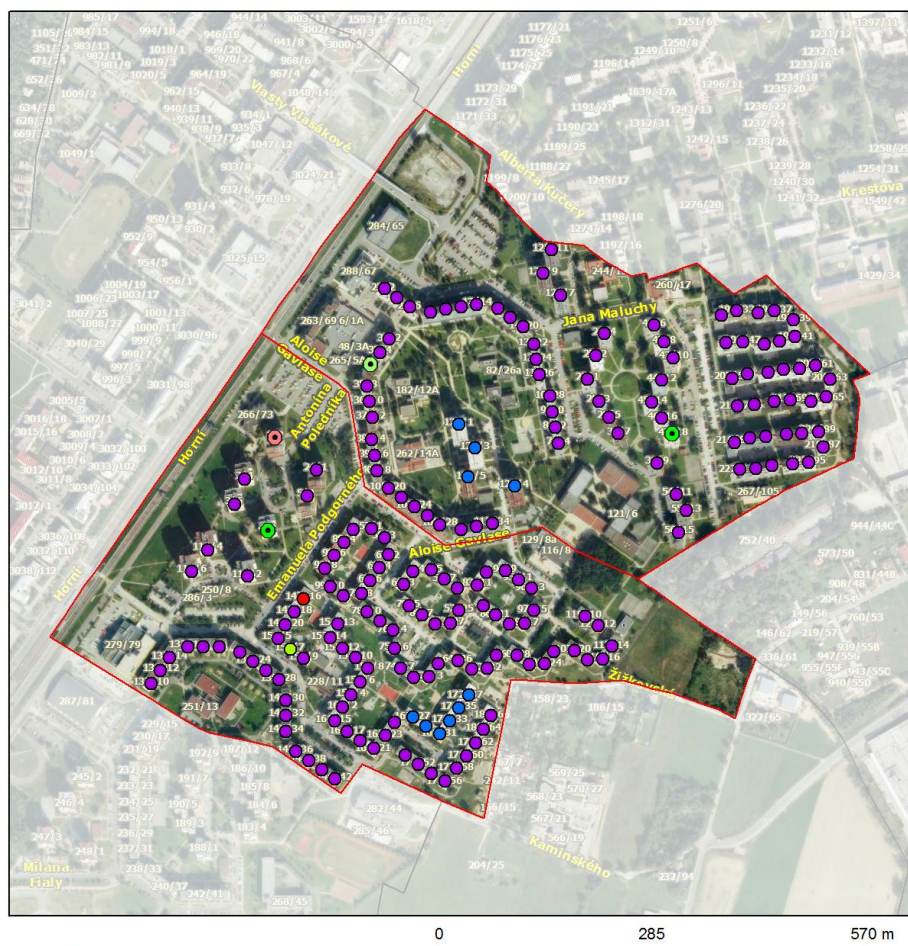
V Dubině je největším vlastníkem bytů bytové družstvo, jak znázorňuje následující tabulka a fialová barva v níže uvedeném mapovém výstupu. Vlastníkem s menším podílem vlastnictví bytů je město.

Tab. č. 52: Složení cenzových domácností v r. 2001

Počet vlastníků	Město	Bytové družstvo	Obchodní společnost	Individuální vlastník	Domů celkem
1	10	192	1	0	203
3	0	1	0	1	1
4	0	1	0	1	1
12	0	0	0	1	1
25	1	0	1	1	1
63	1	0	0	1	1
Celkem	12	194	2	5	208

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2001.

VLASTNÍCI BUDOV V ZSJ JAROMÍRA MATUŠKY A ZSJ VÁCLAVA JÍŘIKOVSKÉHO

Vlastníci budov:

- Obchodní společnost
- Bytové družstvo
- Město
- Individuální vlastník
- ⊙ Více vlastníků (25)
- ⊕ Více vlastníků (bytové družstvo + individuální vlastník)
- ⊕ Více vlastníků (město + individuální vlastník)

3.4 Trh práce

Odvětvová příslušnost ekonomicky aktivních obyvatel podle základních odvětví národního hospodářství byla sčítáním lidu zpracována za úhrn ekonomicky aktivních obyvatel, tedy i za nezaměstnané. Z důvodu možnosti sledovat nezaměstnanost až do úrovně urbanistických obvodů byla použita data ze SLDB 2001.

Tab. č. 53: Počet ekonomicky aktivních a nezaměstnaných a podíl ekonomicky aktivních obyvatel podle odvětví v % v roce 2001

Oblast	Ekonom. aktivní	Nezaměstnaní		Podíl ekonomicky aktivních obyvatel podle odvětví				
	celkem	celkem	v % EA	zeměd.	průmysl	staveb- nictví	služby a administra- tiva	nezjištěné odvětví
Dubina	9314	1743	18,7	0,4	31,0	8,3	52,4	7,9
Jubilejní kolonie	1462	391	26,7	0,5	30,1	9,8	46,9	12,7
Poruba Sorela	2847	653	22,9	0,5	26,7	8,4	51,5	12,9
Ostrava	160210	277 15	17,3	0,6	26,8	8,3	55,5	8,8

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2001.

Na Dubině bylo v roce 2001 napočítáno 9314 ekonomicky aktivních, z toho 18,7 % bylo nezaměstnaných, v Jubilejní kolonii jich bylo 1462, procento nezaměstnaných zde dosáhlo nejvyšší míry ze srovnávaných oblastí (26,7 %) a v oblasti Poruba Sorela jich bylo 2847, z čehož nezaměstnaní tvořili 22,9 %. Ve srovnání s mírou nezaměstnanosti v Ostravě, která dosáhla výše 17,3 % z celkového počtu 160 210 ekonomicky aktivních, byla nezaměstnanost ve všech sledovaných oblastech nad touto úrovní.

Dalším sledovaným ukazatelem je podíl ekonomicky aktivních obyvatel podle odvětví. Nadpoloviční většina ekonomicky aktivních v lokalitách Dubina a Poruba Sorela pracovala ve službách a administrativě. I v Jubilejní kolonii v tomto odvětví pracovalo nejvyšší procento ekonomicky aktivních (46,9 %). Druhým nejčastějším odvětvím byl průmysl, který byl nejvíce zastoupen u ekonomicky aktivních na Dubině (31 %), v Jubilejní kolonii dosáhl 30,1 % a v oblasti Sorela to bylo 26,7 %, těsně pod hodnotou dosaženou městem Ostrava (26,8 %). Ve stavebnictví a nezjištěných odvětvích Dubina odrážela stav města Ostravy

dosažením skoro stejných hodnot, naopak v Jubilejní kolonii a v mikrolokalitě Poruba Sorela dosáhlo nezjištěné odvětví i stavebnictví vyšší procento.

Ukazatel složení obyvatelstva podle národnostní nebyl za mikrolokalitu zpracován, jelikož odpovídá národnostnímu složení obyvatelstva v Ostravě.

4 Souhrn analýzy

Po druhé světové válce město Ostrava procházelo fází obrovské průmyslové expanze. Od roku 1948 bylo nazýváno Ocelovým srdcem republiky a stalo se průmyslovým centrem pro celé Československo. S rozvojem těžkého průmyslu, především hutnického a těžebního, stoupala poptávka po pracovní síle. Její příchod byl obrovský. V roce 1970 přibylo v Ostravě 19 % obyvatel oproti roku 1961. Trend přibývání obyvatel stále pokračoval a v roce 1980 byl zaznamenán nárůst o 15,6 % oproti roku 1970. Ostrava od roku 1948 zažívala mohutnou fázi urbanizace.

Navzdory tomu však v mikrolokalitě Poruba Sorela docházelo v letech 1970 - 1980 ke značnému úbytku obyvatel, přesně

o 1169 osob, a to i přesto, že v oblasti Poruba Sorela přibýval počet bytů. Oblast Jubilejní kolonie také ztrácela obyvatele, ale snižovalo se i množství bytů, i když ne tak markantně. Stejný trend mělo i období 1980 – 1991, i když město Ostrava zaznamenalo růst počtu obyvatel o 1,5 %. Při bližším zkoumání této situace bylo zjištěno, že tento jev není ojedinělý pouze v těchto oblastech, ale objevuje se skoro ve všech starších částech Ostravy. Obrovský nárůst počtu obyvatel zaznamenala mezi lety 1970 - 1980 městská část Výškovice (přes 16 tisíc obyvatel) a nové obvody v části Poruba sever (přes 15 tisíc obyvatel), kde byla postavena nová sídliště. V roce 1991 to bylo sídliště Dubina, kam přesídlovali obyvatelé ostatních městských částí. Zatímco v roce 1991 zaznamenala Ostrava maximální počet obyvatel, Jubilejní kolonie dosáhla svého minima a Poruba Sorela opět ztratila přes 1 tisíc obyvatel.

V roce 2001 byl poprvé zaznamenán pokles počtu obyvatel v Ostravě, a to o 3,3 %. V některých starších městských částech se pokles počtu obyvatel zastavil, v některých ještě pokračoval. K těmto lokalitám patřila i Poruba Sorela. Jubilejní

kolonie zaznamenala mírný nárůst obyvatel a na Dubině se také zvýšil počet lidí, což bylo očekáváno vzhledem k dostavbě sídliště, na němž od roku 1991 vzniklo 692 nových bytových jednotek. V okrajových částech města (např. Krásné Pole, Polanka, Nová Bělá atd.) byl pozorovatelný nárůst počtu obyvatel, čímž byla zachycena již probíhající suburbanizace.

V roce 1980 byla v oblasti Jubilejní kolonie i Poruba Sorela méně zastoupena dětská složka (0-14 let) než byl ostravský trend, který byl navyšován počtem dětí ve Výškovicích a Porubě sever. V roce 1991 byl zaznamenán stejný vývoj, pouze Dubina skoro dvojnásobně převyšovala procentuální zastoupení této věkové kategorie ve sledovaných lokalitách.. V roce 2001 klesal podíl dětské složky na Dubině, která tvořila již pouze okolo 26 % věkové složky oproti 40 %, které jí patřily v roce 1991. Jubilejní kolonie naopak zaznamenala navýšení dětské složky.

Zajímavá je situace složky osob nad 65 let, kdy Dubina měla od svého vzniku jen jejich minimální počet, v Jubilejní kolonii se její zastoupení v letech 1980 – 2001 snížilo, naopak Poruba Sorela zaznamenala

její výrazný nárůst v roce 1991. Tato situace byla ovlivněna i dobou vzniku posledních dvou výše uvedených lokalit, kdy byty v Porubě Sorele byly přidělovány v padesátých letech převážně mladým lidem ve věku 20 až 30 let přicházejícím do Ostravy za prací, kteří v těchto bytech zestárli. Situace v Jubilejní kolonii byla dána tím, že byty byly budovány ve 30. letech minulého století a v letech 1980-2001 docházelo k obměně prvních obyvatelů bytů.

Počtem místností v bytě si byly podobné Jubilejní kolonie a Poruba Sorela, kde vedly dvoupokojové byty, na rozdíl od Dubiny, která má nejvíce třípokojových bytů. V tomto je vidět odraz doby vzniku jednotlivých lokalit a velikostní norma bytu pro rodinu, kdy v době vzniku Jubilejní kolonie a lokality Sorela byl třípokojový byt brán jako nadstandardní. Nejvíce jednopokojových bytů bylo v Jubilejní kolonii a nejméně na Dubině.

Nejvyšší procento úplných rodin žilo v roce 2001 na Dubině, naopak nejnižší v lokalitě Poruba Sorela, kde však bylo nejvyšší zastoupení domácností jednotlivců, často seniorů, kteří ovdověli.

Podíl ekonomicky aktivních obyvatel podle odvětví byl v roce 2001 ve všech třech mikrolokalitách nejvyšší ve službách a administrativě, ale ani jedna lokalita nedosahovala celkové hodnoty za Ostravu. Nejhuře na tom byla Jubilejní kolonie. Dále pak byl nejvíce zastoupený průmysl, ostravského průměru dosáhla pouze Poruba Sorela, zbylé dvě lokality byly nad její výší. Procentuální zastoupení nezaměstnaných bylo v roce 2001 nejvyšší v oblasti Jubilejní kolonie, a to 26,7 %. Nejnižší bylo z vybraných lokalit na Dubině (18,7 %), tato hodnota byla však stále vyšší než celoostravský průměr, který činil 17,3 %.

Na závěr můžeme říci, že vybrané mikrolokality sdílely – úměrně své vnitřní struktuře - základní rysy vývoje Ostravy v tomto období a postupující deindustrializace v nich zanechala své stopy.

Zdroje

HRUŠKA-TVRDÝ, L. a kol. *Sociální služby v postindustriální společnosti*. ACCENDO, o.p.s. Ostrava: 2010, Výzkumná zpráva.

ILLNER, M. *Deindustrializace průmyslových měst – projevy, příčiny, důsledky a strategie revitalizace. Stručná mapa problematiky*. In: Hruška-Tvrdý, L. ed.: *Industriální město v postindustriální společnosti* 1. díl. Ostrava: 2009. ISBN 978-80-248-2172-6.

KOVÁŘ, J. *Město v postindustriální společnosti*. In: Hruška-Tvrdý, L. ed.: *Industriální město v postindustriální společnosti* 1. díl. Ostrava: 2009. ISBN 978-80-248-2172-6.

MUSIL, J. *Sociologie soudobého města*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967. 320 s.

Sčítání lidu, domů a bytů k 1.3. 1961. Statistický lexikon obcí ČSSR. Praha: SEVT, 1966, 668 s.

Sčítání lidu, domů a bytů k 1.12. 1970. Tabulky za obce a jejich části. Praha: Federální statistický úřad, Český statistický úřad, 1974.

Sčítání lidu, domů a bytů k 1.11. 1980. Tabulky za obce – Ostrava. Praha: Český statistický úřad, 1982.

Sčítání lidu, domů a bytů k 3.3. 1991. Okres Ostrava - město. Ostrava: Krajská statistická správa Ostrava, 1992. 64 s.

Sčítání lidu, domů a bytů k 1.3. 2001 – základní informace o obcích. Okres Ostrava-město. Praha: Český statistický úřad, 2003. 112 s. ISBN 80-250-0041-9.

VÝZNAM PROSTORU V SOCIÁLNÍCH VZTAZÍCH OBYVATEL OSTRAVY

Alice Gojová

Cílem příspěvku je zmapovat sociální vztahy obyvatel Ostravy a srovnat je se situací v Ostravě v letech 1965-1968, tedy zjistit jak deindustrializace a transformace socialistické společnosti na společnost liberálně demokratickou s tržní ekonomikou ovlivňuje sociální vztahy obyvatel města Ostravy a jakou roli v těchto vztazích hraje prostorová dimenze. Musil (2005) tvrdí, že i ve velkoměstském prostředí má lokalita jistý sociální význam, i když ho nelze přeceňovat. Autoři předchozích příspěvků Michal Illner a Jan Keller si kladou otázku možnosti přetrvávání komunitních vazeb v současných městech.

Výsledky analýzy chceme přispět k diskusi o existenci a významu prostorově založených sociálních vztahů komunitního charakteru v současných městech. Analyzovány a srovnány budou výsledky ze sociologického výzkumu Ostravy z roku 1968 (Musil, 1967, 1969) a z analogického výzkumu provedeného v Ostravě v roce

2009 – 2010. V obou případech byly informace získávány od 900 náhodně vybraných respondentů z celého území Ostravy.

Teoretický rámec

Při analýze budeme vycházet z konceptů, které se v postmoderní společnosti problematizují. Je to koncept komunity, sousedství a koncept rodiny. Procesy globalizace a postmodernismu jsou spojovány s fenomény ztráty sociální jistoty, kterou zaručovaly instituce jako je rodina a komunita. Postmoderní svět se tak stává světem rizika a nejistoty (Beck in Keller, 1996; Bauman, 1995). Reakcí na tyto procesy může být podle Burkett (2001) touha po znovuobjevování komunity, která se zdá být ztracena v anonymní společnosti, víra v potenciál komunitních vazeb a vztahů.

V oblasti rodinného soužití dochází k jevu flexibilizace rodiny, který se projevuje zvyšováním rozvodovosti,

růstem podílu neúplných rodin (Keller, 2005; Syrovátka, Winkler, 2010).

Dalším diskutovaným pojmem je koncept komunity, který je velmi mnohoznačný a je otázkou, jak ho chápat v globalizované a postmoderní společnosti. Bell a Newby (1971) identifikovali 98 různých způsobů jeho vymezení, také podle Poppla (1995) jsou definice komunity nepřesné a protichůdné. Pojem komunita má podle jeho názoru deskriptivní a hodnotící významy, jedná se jak o myšlenkový konstrukt, tak o popis lokality. Za nejdůležitější znak komunity je považován pocit solidarity, sounáležitosti mezi lidmi (Bauman, 1996).

Burkett (2001) v postmoderním a globalizovaném světě interpretuje komunitu jako sloveso, ne podstatného jména, což umožňuje do centra pozornosti vnést význam, kontext a vztahovost konceptu. V moderním myšlení byla komunita vnímána jako něco trvalého, objektivního. Jako něco, co může být ztraceno. Postmoderní myšlení vidí komunitu ne jako objekt, ale jako akt vytváření významu, jako konstrukci. Komunita je tak produkcí společného jazyka a společných významů, které jsou

uznány jako platné (Lane, 1997). Globalizace tak neznamena konec lokálně definovaných komunit (které jsou viděny jako bezmocné v době globálních ekonomických sil). Podle Burkett (2000) se spíše otevírá množství voleb, jak a kde rozvíjet sociální vztahy (komunitu) a význam komunity tak může být aktivně vytvářen a přetvářen v různých kontextech. Komunitu tak můžeme vnímat jako výsledek cíleného úsilí, jako něco, co může být mobilizováno. Do popředí se tak dostávají pojmy jako aktivizace, mobilizace a participace, které jsou považovány za klíčové pro komunitní práci¹⁷. Chápání komunity jako výsledku cíleného úsilí, jako zdroje solidárního jednání a prostředku k zajištění lepších životních podmínek jsou základem pro chápání pojmu komunita v komunitní práci.¹⁸ Etzioni (Purkrábek, 1994: 78) zdůrazňuje konstitutivní význam komunity

¹⁷ Komunitní práce je formou intervence, kdy se komunita pomocí aktivizace mění a stává se nástrojem při řešení problému. (Gojová a kol., 2008)

¹⁸ Za jeden z modelů komunitní práce je považován komunitní či lokální rozvoj (Schuringa 2007; Popple, 1995; Henderson a Thomas, 2007), který pracuje v lokální komunitě.

pro vytváření občanské společnosti: „Duch a hlas komunity ještě existuje a vytváří základ autentické, aktivní neodcizené společnosti“. Rozvoj komunitní práce je spojován s oslabováním vlivu sociálního státu a přenosu odpovědnosti za řešení problémů na osobní a lokální úroveň. Fellin (1995) uvádí tři hlavní znaky komunity, podle kterých by bylo možné identifikovat existenci komunitních vazeb:

- v lokalitě jsou uspokojovány životní potřeby
- v lokalitě vysoká míra sociální interakce
- obyvatelé mají silný pocit komunitní identity

Při úvahách o komunitních sociálních vazbách narážíme na koncept obce, která je „druhem územní skupiny nebo druhem skupin založených na fyzické blízkosti.“ (Musil, 1967: 211) a koncept sousedství. Podle Musila (1967: 214) není sousedství „pouhé bydlení nablízku“, ale jeho předpokladem je pocit sounáležitosti a odlišení vzhledem k okolí. Koncept komunity a sousedství se tak v mnoha charakteristikách překrývají.

Podmínkou vzniku sousedství je podle Musila (1967) jistá míra územní koncentrace a rozvoj vzájemné výpomoci.

Ze základních pěti funkcí sousedství uváděných Wurzbacherem (Musil, 1967: 215) jsme pro účely našeho zkoumání vybrali tři ¹⁹ : 1. vzájemná pomoc, svépomoc a sdružování pro dosažení určitých cílů, 2. zajištění kontaktů doplňujících rodinné vztahy, styky se spolupracovníky a s přáteli a 3. zajištění informací o prostředí, kde rodina žije.

Ve vztahu ke zkoumanému tématu můžeme z výzkumu Ostravy získat informace o četnosti sociálních kontaktů v kategoriích rodina, sousedé, známí, přátelé, dále o vzdálenosti bydliště příbuzných, o charakteru sousedských vztahů, o poskytování vzájemné výpomoci, o míře hrdosti na čtvrt, ve které lidé bydlí a míře angažovanosti v občasných sdruženích a aktivitách, což je v souladu s metodou posouzení významu lokální skupiny navrhovanou Musilem (Musil, 1967:219).

¹⁹ Naplňování dalších dvou funkcí (sociální kontrola a socializace, asimilace nově přistěhovaných osob) nebylo možné pomocí použitého dotazníku zjišťovat.

Sociální vztahy obyvatel Ostravy na konci šedesátých let dvacátého století

Z výzkumu v roce 1968 vyplynulo, že obyvatelé Ostravy tráví svůj volný čas hlavně s rodinou. Druhou nejčetnější skupinou pro trávení volného času byli přátelé a jejich význam přesahoval význam dalších příbuzných, spolupracovníků a sousedů. Četnost kontaktů s přáteli byla vyšší u lidí s vyšší kvalifikací. Sociální síť obyvatel s nižší kvalifikací tvořili častěji příbuzní, sousedé, případně spolupracovníci. Se zvyšujícím se stářím se zvyšoval význam lokality jako místa kontaktů. Jako vážný problém Ostravy byl identifikován velký počet sociálně izolovaných žen. Výzkum nezjistil sociální izolovanost lidí bydlících v nových čtvrtích, naopak prokázal jejich intenzivní sociální styk. Hlavní výsledky výzkumu Ostravy z roku 1968 ukázaly, že neplatí tvrzení o sociální izolaci obyvatel nových čtvrtí ani o anonymitě velkých průmyslových měst, naopak se ukázalo, že např. obyvatelé Poruby měly více kontaktů s příbuznými než obyvatelé starších čtvrtí na východě Ostravy a že i v prostředí velkého průmyslového města existovalo živé sousedství a vzájemná pomoc.

Obyvatelé nových čtvrtí měli dále k příbuzným než obyvatelé starších částí Ostravy, ale tento faktor nevedl k sociální izolaci. Dále se ukázalo, že poměrně vysoký počet domácností využíval peněžní i nepeněžní vzájemnou výpomoc mezi příbuznými. Podobné výsledky v oblasti sociálních kontaktů a vzájemné pomoci byly i v oblasti přátel. I v tomto případě měli obyvatelé nových sídlišť častější sociální kontakty než obyvatelé starších okrajových čtvrtí. Potřeba výpomoci a její poskytování mezi přáteli byla menší než mezi příbuznými, ale její výskyt byl poměrně častý. (Musil, 1969)

Jak uvádí Musil (1967) mnoho výzkumů z této doby ukázalo, že páteří sousedství jsou příbuzenské vztahy. Vzájemná výpomoc se týkala především provozu domácností, kdy nejčastěji pomáhali děti rodičům a o něco málo rodiče dětem. Význam příbuzenství se projevoval vzájemných navštěvováním (převládali kontakty mezi sourozenci, pak návštěvy rodičů u dětí a dětí u rodičů).

Sociální vztahy obyvatel Ostravy v letech 2009 - 2010

Rodinné vztahy

Téměř polovina respondentů uvedla, že bydlí v bezprostřední blízkosti²⁰ svých blízkých příbuzných²¹. Obyvatelé Ostravy se nejčastěji osobně schází se členy vlastní rodiny, více než polovina respondentů se se členy vlastní rodiny schází vícekrát týdně. Na dalších místech jsou v četnosti osobních styků známí z práce či ze školy a sousedé. (Tabulka č. 54)

Prostorová blízkost je významným faktorem četnosti vzájemných styků se sousedy již ze své podstaty a zdá se být významným faktorem intenzity rodinných vztahů.

²⁰ Bydlení ve stejném domě nebo ve vzdálenosti do 15 minut pěší chůze

²¹ Za blízkého příbuzného jsou považováni rodiče, děti a sourozenci.

Tab. č. 54: Četnost kontaktů

	vícekrát týdně	asi 1x týdně	asi 2x až 3x měsíčně	asi 1x měsíčně
Jak často se OSOBNĚ scházíte se členy vlastní rodiny?	59,5%	24,7%	10,4%	5,5%
Jak často se OSOBNĚ scházíte s ostatními příbuznými?	10,4%	28,4%	32,7%	28,5%
Jak často se OSOBNĚ scházíte se známými z práce (ze školy)?	25,8%	22,2%	22,3%	29,7%
Jak často se OSOBNĚ scházíte s přáteli, s nimiž nepracuji a nejsou ani mými sousedy?	18,4%	27,0%	25,8%	28,8%
Jak často se OSOBNĚ scházíte se sousedy?	23,9%	31,1%	21,2%	23,9%

Zdroj: OSU, Industriální město v post-industriální společnosti, Ostrava 2010

Uváděná četnost osobních styků s přáteli a známými z práce či ze školy a ostatními příbuznými byla významně ovlivněna věkem respondentů. S rostoucím věkem klesala jejich četnost. Četnost kontaktů s rodinou není na věku závislá s věkem rostla míra kontaktů se sousedy. Potvrzuje se tak závěr výzkumu z šedesátých let o zvyšujícím se významu lokality jako místa kontaktů se stoupajícím věkem. (Tabulka č. 54)

Tab. č. 55: Četnost kontaktů v závislosti na věku respondentů

		Věk				
		< 35	35 - 44	45 - 54	55 - 64	65+
Jak často se OSOBNĚ scházíte se členy vlastní rodiny?	vícekrát týdně	54,20%	71,90%	62,00%	62,40%	50,70%
	asi 1x týdně	29,90%	20,30%	20,00%	21,40%	29,40%
	asi 2x až 3x měsíčně	10,90%	5,20%	10,70%	11,00%	12,90%
	asi 1x měsíčně	5,00%	2,60%	7,30%	5,20%	7,00%
Jak často se OSOBNĚ scházíte s ostatními příbuznými?	vícekrát týdně	10,90%	11,00%	9,80%	10,80%	9,70%
	asi 1x týdně	30,40%	34,90%	27,80%	19,60%	28,60%
	asi 2x až 3x měsíčně	35,90%	28,80%	38,30%	36,10%	25,70%
	asi 1x měsíčně	22,80%	25,30%	24,10%	33,50%	36,00%
Jak často se OSOBNĚ scházíte se známými z práce (ze školy)?	vícekrát týdně	42,10%	30,00%	26,10%	20,30%	4,80%
	asi 1x týdně	25,60%	24,20%	20,70%	19,50%	19,80%
	asi 2x až 3x měsíčně	15,90%	26,70%	25,20%	22,00%	24,60%
	asi 1x měsíčně	16,50%	19,20%	27,90%	38,10%	50,80%
Jak často se OSOBNĚ scházíte s přáteli, s nimiž nepracuji a nejsou ani mými sousedy?	vícekrát týdně	30,60%	19,50%	14,20%	12,80%	9,90%
	asi 1x týdně	36,70%	21,80%	24,40%	24,80%	22,90%
	asi 2x až 3x měsíčně	20,00%	35,30%	27,60%	24,80%	23,70%
	asi 1x měsíčně	12,80%	23,30%	33,90%	37,60%	43,50%
Jak často se OSOBNĚ scházíte se sousedy?	vícekrát týdně	23,40%	24,30%	17,90%	19,00%	31,40%
	asi 1x týdně	28,50%	29,60%	33,70%	32,50%	31,40%
	asi 2x až 3x měsíčně	25,50%	22,60%	23,20%	20,60%	15,70%
	asi 1x měsíčně	22,60%	23,50%	25,30%	27,80%	21,40%

Zdroj: OSU, Industriální město v postindustriální společnosti, Ostrava 2010

Sousedské vztahy

Sousedské vztahy, které jsou ze své podstaty založeny na prostorovém hledisku, lze z výpovědí respondentů považovat za významné. Téměř všichni respondenti se zdraví s většinou sousedů v domě, mezi sousedy existuje

vzájemná pomoc (téměř polovina respondentů si od svých sousedů něco půjčila nebo si pomáhají v případě nemoci). Třetina respondentů se někdy účastnila pohřbu některého ze sousedů. (Tabulka č. 55)

Tab. č. 55: Sousedské vztahy

	% kladných odpovědí
Zdravíte se s většinou sousedů bydlících v domě?	96,58
Už jste si od sousedů někdy něco půjčil(a)?	43,58
Pomáháte si se sousedy v případě, že je někdo z Vás nemocný?	41,91
Účastnil(a) jste někdy pohřbu souseda (ze stejného domu)?	35,49
Účastnil(a) jste se svatby někoho z domu, kde bydlíte, nebo z blízkého sousedství?	15,36

Zdroj: OSU, Industriální město v post-industriální společnosti, Ostrava 2010

Četnost sousedské vzájemné pomoci v nemoci a míra kontraktů se sousedy nabývají významu se stoupajícím věkem respondentů. Právě účast na pohřbu souseda může implikovat významnost vazeb v rámci seniorských vrstevnických sousedských skupin. (Tabulka č. 4) . Nárůst vzájemné pomoci se sousedy po 35-tém roce věku respondentů lze spojovat s dětmi. Výzkumy (Sampson 1988, Völker, Flap; Lindenberg 2007) potvrdily

významnost vlivu přítomnosti dětí v rodině na množství sousedských vazeb. Děti tráví v okolí svého domova více času než dospělí lidé, jejich prostor, ve kterém se denně pohybují je podstatně menší a bližší místu domova. Přirozeně si hledají kamarády mezi svými vrstevníky v sousedství. Tyto vztahy pak často vytvářejí alespoň slabé sociální vazby mezi rodiči - sousedy.

Tab. č. 56: Sousedské vztahy v závislosti na věku

% kladných odpovědí	Věk					
	<35	35 - 44	45 - 54	55 - 64	65+	Total
Zdravíte se s většinou sousedů bydlících v domě?	96,18	95,1	96,82	96,75	97,77	96,59
Účastnil(a) jste se někdy pohřbu souseda (ze stejného domu)?	14,91	27,11	35,09	49,65	60,8	38,22
Účastnil(a) jste se svatby někoho z domu, kde bydlíte, nebo z blízkého sousedství?	12,52	16,09	18,55	18,24	15,81	16,06
Pomáháte si se sousedy v případě, že je někdo z Vás nemocný?	23,51	41,81	42,73	43,92	57,24	41,99
Už jste si od sousedů někdy něco půjčil(a)?	40,24	52,22	44,92	40,44	41,65	43,48

Tabulka č. 56: Sousedské vztahy v závislosti na věku Zdroj: OSU, Industriální město v post-industriální

Zdroj: OSU, Industriální město v post-industriální společnosti, Ostrava 2010

Sousedské vztahy jsou respondenty hodnoceny spíše jako povrchní (uvedla polovina respondentů). Necelá čtvrtina uvádí, že sousedy zná dobře a čtvrtina je nezná vůbec. Znalost sousedů byla ovlivněna věkem respondentů. Počet respondentů, kteří volili odpověď „skoro vůbec neznám“ se s přibývajícím věkem snižoval a naopak počet respondentů, kteří znají své sousedy dobře s přibývajícím věkem stoupal. (Tabulka č. 57)

Většina respondentů je spokojena se vztahy s okolím (jedná se především o sousedy). Průměrné hodnocení je 5,28.²² Významně pozitivněji jsou hodnoceny ženami. Zaznamenali jsme také tendenci hodnotit sousedské vztahy pozitivněji ze strany obyvatel s nižším vzděláním nebo seniorů (se snižujícím se příjmem byly vztahy hodnoceny lépe, nebyla ovšem prokázána významnost korelace). Jejich hodnocení bylo však závislé na místě bydliště. (Tabulka č. 58)

Tab. č.57: Hodnocení sousedských vztahů v závislosti na věku

	Věk [%]				
	<35	35 - 44	45 - 54	55 - 64	65+
skoro vůbec neznám	26,9	22,8	19,2	16,9	12,2
znám je povrchně	50,8	43,7	53,6	49,4	48,8
znám je dobře	22,3	33,5	27,2	33,7	39,0

Zdroj: OSU, Industriální město v post-industriální společnosti, Ostrava 2010

Vztahy se sousedy ale zároveň nejsou významných faktorem celkové životní spokojenosti.

²² Hodnocení probíhalo na sedmibodové škále (1=velmi nespokojen, 7=velmi spokojen).

Vzájemná pomoc

Z výsledků výzkumu vyplývá, že hlavním poskytovatelem pomoci je rodina. Nejčastější je její pomoc v poskytování citové podpory (79% respondentů spojuje tento typ pomoci s rodinou), při ošetřování v případě potřeby či poskytování rad a informací a odvozu autem (uvádí větší polovina respondentů). Naopak nejvíce samostatní (bez využívání pomoci²³) jsou respondenti v oblasti úklidu bytu a domu, nakupování a půjčení peněz. Role přátel jako poskytovatelů pomoci je výraznější především v poskytování citové podpory (uvádí čtvrtina respondentů) a informací a rad (také čtvrtina respondentů). Role sousedů je v poskytování pomoci významná nejméně.

²³ Z dotazníků nelze jednoznačně zjistit, zda respondenti pomoc nepotřebují nebo jde o neochotu ji poskytnout.

Míra pomoci poskytovaná přáteli s věkem klesá a u nejstarší generace je častěji než přátelská výpomoc využita pomoc ze strany sousedů. Pomoc sousedů hraje výraznější roli právě jen u nejstarší generace a to především při poskytnutí ošetření, citové opory a rady, ale také při obstarání nákupu či údržbě bytu či domu.

Rozdíl mezi generacemi v ochotě si vzájemně pomáhat jsme nenašli, žádná generace není z vzájemné pomoci vyloučena a všechny se na ní podílí poměrně rovnoměrně.

Prostorová blízkost je významnou proměnnou pro poskytování pomoci rodinou. Toto zjištění je v souladu s výsledky výzkumů, podle kterých je pomoc v rámci rodiny podporována prostorovou dosažitelností. (Sýkorová, 1996; Vidovičová, Rabušic, 2003) Pokud rodina bydlí ve stejném domě či do vzdálenosti 15 minut pěší chůze, významně častěji pomáhá s obstaráním nákupu, údržbou a úklidem domu či bytu, ošetřuje člena rodiny v případě nemoci či úrazu, odváží ho autem, poskytuje informace a rady. Naopak na prostorové blízkosti není závislá pomoc rodiny v oblasti půjčování peněz, pomoci při styku s úřady či poskytování citové podpory.

Tab. č. 58: Spokojenost se vztahy s okolím podle městského obvodu

Vztahy s okolím (sousedé apod.)	Malé okolní obvody	Mariánské Hory a Hulváky	Moravská Ostrava a Přívoz	Ostrava Jih	Poruba	Slezská Ostrava a okolí	Vítkovice
	5,40	5,00	5,04	5,29	5,47	5,42	5,92

Zdroj: OSU, Industriální město v post-industriální společnosti, Ostrava 2010

Tab. č. 59: Přijímání pomoci

% kladných odpovědí	nikdo	rodina	příbuzní	známí, přátelé	sousedé	netýká se mě
Hlídaní dětí	21,2	24,7	5,3	3	1	51,6
Půjčka peněz	44,2	33	5,1	4,6	0,5	17,7
Obstarání nákupu	50,7	38,7	5,9	3,8	2,5	5,5
Údržba bytu (domu)	51,3	37,5	7,2	6,7	2	3,2
Úklid bytu (domu)	59,9	32,4	3,7	1,9	1	4,3
Ošetřování v případě potřeby	23,4	68,2	10	5,6	4,1	2,4
Dovoz (odvoz) autem	33,8	51,7	13,4	15,2	3,7	2,2
Informace, rady	24,3	60,2	20,1	27,2	6,2	1,9
Styk s úřady	61,1	30,1	7,1	7	1,4	3,1
Citová podpora	10,1	79,1	25,3	26,6	4,7	1,6

Zdroj: OSU, Industriální město v post-industriální společnosti, Ostrava 2010.

Poskytování pomoci

I v případě poskytování pomoci jsou všechny druhy pomoci nejčastěji konány v rámci užší rodiny. Respondenti nejčastěji v rámci rodiny poskytují citovou podporu (většina respondentů), více než polovina respondentů uvádí ošetřování v případě nemoci a poskytování rad a informací. Mezi nejméně časté formy pomoci v rámci užší rodiny (uváděny asi třetinou respondentů) patří údržba a úklid domu či bytu. S velkým odstupem je pomoc poskytována známým a sousedům, nejvýznamněji je uváděno (třetinou respondentů) poskytování citové podpory a poskytování informací a rad. Nejméně často bylo uváděno poskytování pomoci sousedům.

S rostoucím věkem je možné opět pozorovat nárůst významu sousedské výpomoci. Starší sousedé častěji pomáhají sousedům při obstarávání nákupu a ošetřování v případě nemoci či úrazu.

Prostorová blízkost se opět ukázala jako významný faktor pro poskytování pomoci užší rodině.

Tab. č. 60: Poskytování pomoci

% kladných odpovědí	nikomu	rodině	příbuzným	známým, přátelům	sousedům
Hlídaní dětí	49,0	42,3	9,8	11,4	3,8
Půjčka peněz	46,5	44,4	8,7	13,3	1,4
Obstarání nákupu	46,0	43,4	12,3	8,2	8,0
Údržba bytu (domu)	56,4	36,9	9,6	6,3	3,7
Úklid bytu (domu)	62,3	32,5	6,8	3,2	2,1
Ošetřování v případě potřeby	25,8	67,1	19,1	11,2	5,8
Dovoz (odvoz) autem	46,1	46,9	20,7	18,1	7,1
Informace, rady	23,4	64,2	31,2	34,8	14,9
Styk s úřady	50,3	40,7	14,1	13,3	5,8
Citová podpora	9,2	82,3	33,5	36,3	8,9

Zdroj: OSU, Industriální město v post-industriální společnosti, Ostrava 2010.

Využívání sociálních služeb

Z uváděné míry využívání sociálních služeb je patrné, že většina respondentů spoléhá především na neformální zdroje pomoci, především na pomoc užší rodiny. Většina z nich nevyužila žádnou službu, z těch využitých byly nečastěji a téměř výlučně uváděny služby pro seniory (desetina respondentů využila pečovatelskou službu či domov pro seniory). Pokud respondenti sociální služby využili, vnímají je jako velmi nápomocné (polovina respondentů) či částečně nápomocní (třetina respondentů). Závěr Ze srovnání výsledků výzkumu Ostravy z let 1968 a 2010 vyplývá, že

příbuzenské vztahy přetrvávají jako významný faktor vztahů sousedských. Sociální interakce v lokalitách se převážně dějí na tomto základě, význam lokálních sousedských vztahů stoupá až v seniorském věku. Míra hrdosti na čtvrt (a tím i pocit lokální identity) je nízká. Všichni respondenti vykazují také v oblasti angažovanosti v oblasti občanských spolků a aktivit pasivitu. Vyjimkou jsou sportovní kluby a zájmová sdružení, ve všech ostatních formách veřejné angažovanosti neúčast dosahuje devadesáti procent.

Vzájemná pomoc je poskytována především na základě rodinných vazeb (které mají často lokální charakter) a role

sousedů je v poskytování pomoci nejméně významná. O komunitním typu lokálních vazeb nelze v Ostravě téměř uvažovat. Význam sousedů je okrajový (s výjimkou seniorů, což zřejmě souvisí s jejich omezenou prostorovou mobilitou), obyvatelé pocítují velmi nízkou míru identifikace s místem bydliště a jejich míra angažovanosti na veřejném životě je mizivá. Lze tedy konstatovat, že v Ostravě lokalita nabývá v sociálních interakcích a poskytování pomoci jistou roli až v seniorském věku a blízkost bydliště je podmínkou poskytování určitých typů pomoci v rámci rodiny.

Použitá literatura

BAUMAN, Z. *Myslet sociologicky*. Praha: SLON, 1996.

BURKETT, I. Traversing the swampy terrain of postmodern communities: towards theoretical revisionings of community development. *European Journal of Social Work*, 2001, č.3, s.233-246.

BURKETT, I. *The Globalised and Postmodern Frameworks and Justifiers of Local Community Based Practice: Will Community Development Move to the Centre of Social Work Practice and Education?* St. Lucia: School of Social Work and Social Policy University of Queensland, 2000.

FELLIN, P. *The Community and the Social Worker*. 2nd ed. Illinois: F.E.Peacock Publishers, 1995.

ENDERSON, P.; THOMAS, D. N. *Zručnosti komunitnej práce v susedstvách*. Nitra: Centrum komunitného rozvoja, 2007.

LANE, M. Community Work, Social Work: Green and Postmodern. *The British Journal of Social Work*, 1997, č.3, s.319 – 342.

GOJOVÁ, A.; SOBKOVÁ, H.; NEDĚLNÍKOVÁ, D.; MASTNÁ, L.; ZAJDÁKOVÁ, S.; HRADECKÝ, I.; MALINOVÁ, H.; ZIMMERMANNOVÁ, M.; ČERNÁ, D. Terénní sociální práce s vybranými cílovými skupinami z hlediska vybraných metod a přístupů sociální práce. In: Janoušková, K.; Nedělníková, D. (Eds.) *Profesní dovednosti terénních sociálních pracovníků*. Sborník studijních textů. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně sociální fakulta – katedra sociální práce, 2008.

MUSIL, J. *Sociologie soudobého města*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967.

MUSIL, J. Jak se formulovala sociologie bydlení. *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review*, 2005, 2, s. 207-225.

MUSIL, J. Dosavadní výsledky a náměty pro syntézu. Výzkumný ústav výstavby a architektury. Sociologické oddělení. *Zpráva o výsledcích studií dokončených ve VÚVA i mimo ústav do konce roku 1970*. Praha, 1969.

POPPLER, K. *Analysing Community Work. Its Theory and Practice*. Buckingham-Philadelphia: Open University Press, 1995.

SAMPSON, R. J. Local Friendship Ties and Community Attachment in Mass Society: A Multilevel Systemic Model. *American Sociological Review*, 1988, 53(5), 766-779.

SCHURINGA, L. *Komunitní práce a inkluze Romů*. Ostrava: Radovan Goj, 2007. SÝKOROVÁ, D. Prázdné hnízdo – šance nebo břemeno? Olomouc: Vydavatelství UP, 1996.

VIDOVIČOVÁ, L.; RABUŠIC, L. Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu české veřejnosti. Zpráva z empirického výzkumu. Brno: VÚPSV, 2003.

VOLKER, B.; FLAP, H.; LINDENBERG, S. When Are Neighbourhoods Communities? Community in Dutch Neighbourhoods. *European Sociological Review*, 2007, 23(1), 99-114.

ZÁVĚR

Lubor Hruška-Tvrď, Ivana Foldynová

V současné době se projevuje úpadek komunit, a to i v sousedství, což je odrazem dnešní doby, kde je preferována individualita. Tato skutečnost má dopad i na rozvoj měst, ve kterých přibývá počet osaměle žijících obyvatel, kteří nemají potřebu patřit k nějaké skupině.

Je historicky známo, že ve světě bez opor hledají lidé vazby nové. Současný proces globalizace však lidem nastavuje více tváří, které lze ovšem vidět až na druhý pohled.

Člověk jako sociální druh má své vývojově dané sociální, psychologické, duchovní, kulturní, hmotné potřeby. Každý člověk touží někam patřit, být součástí přehledného společenství, které s ním počítá, a to nejen tím, že mu společenství pomůže, když to bude potřebovat, ale také tím, že se od něho očekává odpovídající vklad ve prospěch celého společenství.

Mění se historická období, letopočty, nezměnil se však totiž člověk, jak si rádi myslíme. Svým rozumovým myšlením

zaměřeným k naplňování především svých vlastních potřeb, obvykle nezklame a zachová se vždy stejně jako v předešlých dobách. Vzrůstající tlaky v naší společnosti jsou oproti tlakům v zahraničí stále nejspíš ještě dosti malé na to, než aby to pohnulo s momentálně značně ochablým sociálním a vlasteneckým cítěním. Na rozvoj komunit si budeme muset nejspíše počkat, až si národ vzpomene na potřebu pospolitosti a národního obrození. Necháme se překvapit, zda-li páky budou opětovně v rukou umělců, kteří pomocí kultury, vědy, umění pomohou probudit dnes národ spící smrtelným spánkem globalizačních procesů dusící již v zárodku každou snahu po různorodosti a zde si dovoluujeme poznamenat, že různorodost nebo-li rozmanitost je podmínkou zdravého vývoje.

Závěrem chceme poznamenat, že téma, které jsme si vybrali nelze považovat za vyčerpané avšak v rámci této práce a rozsahu našich současných možností je

považujeme za naplněné. Věříme, že další studium a bádání, která se zabývají multidisciplinární rovinou řešení problémů

v komunitách, kam patří i daná témata pomohou přispět nejen ke zprůhlednění této problematiky, ale především ji řešit.

VĚCNÝ REJSTŘÍK

- absolutní index centralizace, 129
- allochtonní obyvatelstvo, 120
- allochtonnost, 122
- central business district, 117
- community building, 46
- community lost, 39
- community policing, 46
- community research, 9
- community saved, 39
- community transformed, 39
- deindustrializace, 130
- delokalizace, 36, 51
- demografická proměna, 125
- deteritorializace, 27, 36, 51
- gentrification, 118
- hornictví, 58
- hutnictví, 63
- index centralizace, 76
- index nesourodosti, 129
- indexy dissimilarity a segregace, 74, 76, 79, 102
- indexy rurality, 93
- klasická komunita, 13
- komunita, 12, 28
- komunitní plánování, 48
- komunitní vztahy, 33
- komunitních vazby, 162
- lokality dělnického bydlení, 44
- měna sociální morfologie města, 124
- metropolizace, 42
- mikrolokality, 134, 140
- místní rituály, 47
- nadkomunitní mechanismy, 21
- nový urbanismus, 51
- poskytování pomoci, 172
- pospolitní vztahy, 10
- pospolitost, 37
- pospolitostní vazby, 13
- proces gentrifikace, 125
- prointegrační strategie, 49
- přímé důsledky deindustrializace, 125
- příměstské lokality, 44
- rezidenční komunita, 27, 32
- rezidenční komunity, 32
- segregace, 43
- segregované rezidenční komunity, 43
- sociálně prostorová diferenciacie, 119
- sociální degradace, 125
- sociální postavení, 91, 95
- sociopetální prostory, 49

sousedské jednotky, 50
sousedské vztahy, 167
sousedství, 7, 33
suburbanizace, 38, 42
tradiční komunita, 17, 20
typy komunitních útvarů, 19
univerzálnost komunity, 22
úroveň bydlení, 91, 95, 116

vazby typu Gemeinschaft, 29
vazby typu Gesellschaft, 29
vněkomunitní mechanismy, 21
využívání sociálních služeb, 173
vzájemná pomoc, 170
změna společenského systému, 124
změny demografické, 124
žebříček participace, 49

Abstrakt

Publikace se zabývá problematikou sousedství a komunit v rámci projektu „Industriální město v postindustriální společnosti“. Text je rozdělen do šesti kapitol a zabývá se nejprve oblastí vymezení pojmu „komunity“ a jeho vývoje, následně rozebírá dílčí pojem rezidenční komunita a komunitní vztahy v soudobém městě. Další část publikace je věnována konkrétně městu Ostrava. Nejprve jsou rozebrány aspekty vývoje Ostravy a Ostravska do poloviny 60. let minulého století a změny sociálně prostorové struktury v letech 1966 – 2010. Dále zkoumá vývoj obytných lokalit města Ostrava v souvislosti s deindustrializací. Poslední část textu je věnována analýze významu prostoru v sociálních vztazích města Ostrava. Cílem této analýzy je přispět k diskuzi o existenci a významu prostorově založených sociálních vztahů komunitního charakteru v současných městech.

Abstract

This publication deals with neighborhoods and communities within the project "Industrial City in Postindustrial Society." The text is divided into six chapters and first the deals with the area of the definition of "community" and its development , then discusses the partial term - residential community and community relations in the contemporary city. Another part of the publication is specifically devoted to the city of Ostrava. At first, there are discussed the aspects of the Ostrava and Ostrava-region to the half of 60th years of the last century and changes in socio-spatial structure in the years 1966 - 2010. Then examines the development of residential localities of the city of Ostrava in the context of deindustrialisation. The last part of the text is devoted to the analysis of importance of space in the social relations of the city of Ostrava. The aim of this analysis is to contribute to the debate about the existence and importance of space-based social relations of community character in contemporary cities.

Autor: Hruška-Tvrký, L. a kol.
Název: Industriální město v postindustriální společnosti (2.díl)
Místo, rok vydání: Ostrava, 2012, druhé, upravené vydání
Počet stran: 181
Vydala: ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, o.p.s
Náklad: 300

Prodejné

Návrh obálky Nika Chadzipanajotidisová, PROCES-Centrum pro rozvoj obcí a regionu, s.r.o.

Odpovědný redaktor Ing. Hana Doleželová

Nakladatel ACCENDO-Centrum pro vědu a výzkum

Tisk REPRONIS, s.r.o.

ISBN 978-80-904810-5-3

INDUSTRIÁLNÍ MĚSTO V POSTINDUSTRIÁLNÍ SPOLEČNOSTI

Publikace se zabývá problematikou sousedství a komunit v rámci projektu „Industriální město v postindustriální společnosti“. Text je rozdělen do šesti kapitol a zabývá se nejprve oblastí vymezení pojmu „komunity“ a jeho vývoje, následně rozebírá dílčí pojem rezidenční komunita a komunitní vztahy v soudobém městě. Další část publikace je věnována konkrétně městu Ostrava. Nejprve jsou rozebrány aspekty vývoje Ostravy a Ostravska do poloviny 60. let minulého století a změny sociálně prostorové struktury v letech 1966 – 2010. Dále zkoumá vývoj obytných lokalit města Ostrava v souvislosti s deindustrializací. Poslední část textu je věnována analýze významu prostoru v sociálních vztazích města Ostrava. Cílem této analýzy je přispět k diskuzi o existenci a významu prostorově založených sociálních vztahů komunitního charakteru v současných městech.

ACCENDO

ISBN 978-80-904810-5-3

9 788090 481053 >